

ERDEM

İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi
Journal of Humanities and Social Sciences

SAYI 73 • ARALIK 2017

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY

ATATÜRK
CULTURE
CENTER
CHAIRMANSHIP

ATATÜRK
KÜLTÜR
MERKEZİ
BAŞKANLIĞI

ERDEM

İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi

Journal of Humanities and Social Sciences

DANIŐMA KURULU/ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Hakkı ACUN** (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin AKKAYA (Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Âdem CEYHAN (Celâl Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Hamza ÇAKIR (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÇİÇEKLER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurettin DEMİR (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Hayati DEVELİ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Esin KÂHYA (Emekli öğretim üyesi)
Prof. Dr. Ramazan KAPLAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Alâattin KARACA (Muğla Üniversitesi)
Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK (TOBB Üniversitesi)
Prof. Dr. Öcal OĞUZ (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet BİRGÜL (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. İdris Nebi UYSAL (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)

Makalelerdeki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.
Yazıların yayın hakkı Kurumumuza devredilmiş sayılır. Bu devir sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.
The views expressed in the articles are the authors' solely.
Publishing rights of the articles are assigned to our centre. This assignment also covers e-publishing.

ERDEM

SAYI 73 • 2017

Kurucu/Founder

Ord. Prof. Dr. Aydın SAYILI (1913-1993)

Sahibi/Owner

Atatürk Kültür Merkezi adına Başkan
Zeki ERASLAN

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Muhammet HEKİMOĞLU

Prof. Dr. Güray KIRPIK

Doç. Dr. Bilal ÇAKICI

Uzm. Ömer ÇAKIR

Yüksek Kurum Uzm. Murat Altan ERİK

Yüksek Kurum Uzm. Yrd. Ömer GÖK

Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor

Başkan Yardımcısı Şaban ABAK

Editörler/Editors

Yüksek Kurum Uzm. M. Altan ERİK

Uzm. Yrd. Ömer GÖK

İngilizce Özetler/English Abstracts

Ayşegül ÖZDOĞAN

Yönetim Yeri/Managing Office

Ziyabey Caddesi No: 19 Balgat

06520 Ankara, TÜRKİYE

Tel.: +90 312 284 3425

erdemdergisi@gmail.com

www.akmb.gov.tr

Grafik Tasarım/Graphic Design

Grafiker Grafik-Ofset Matbaacılık

Reklamcılık San. ve Tic. Ltd. Şti

Mustafa YAVUZ

Baskı/Print

Grafiker Grafik-Ofset Matbaacılık

Reklamcılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

www.grafiker.com.tr

Yayın Türü/Publication Type

Sürelî Yayın

Yılda İki Sayı Çıkar

ISSN 1010-867X

Baskı Tarihi/Print Date

Aralık 2017

Değerli okurlar,

Erdem 73. sayısı ile yolculuğuna kaldığı yerden devam ediyor. 71 ve 72. sayıları birtakım zorunlu sebeplerle birlikte çıkarmak durumunda kalmıştık. Bu sayımızla birlikte olağan akışımıza geri dönmüş oluyoruz. Dergimiz Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki defa yayımlanmaya devam edecektir.

Kıymetli okurlar, elinizdeki 73. sayıda farklı sahalardan birbirinden ilginç makaleler yer aldı. Bu makaleler, eğitim tarihi, edebiyat, uluslararası ilişkiler, kültürel miras ve heykelcilik gibi kültür hayatımızın farklı sahalarındaki çalışmalardan oluşuyor. Özellikle “Bayburt’ta Modern Bir Eğitim Kurumu: Bayburd Rüşdiyesi” ve “Alanya Rüşdiye Mektebi (1861-1913)” başlıklı iki makale, bu sayıyı, eğitim tarihi açısından önemli bir yer tutan rüştiyeler üzerinde inceleme yapacaklar için bir başvuru kaynağı haline getiriyor. Yine “Osmanlı Döneminde Latin Harfleriyle Türkçe Yazılan Eserler ve Yazarları” başlıklı makale ile Avrupa’da Türk imgesi ve Türkçenin baskın olduğu yılların yayın hayatına ulaşma fırsatı bulacaksınız.

Erdem’e makale kabulüne ilişkin bazı okurlarımızdan sorular gelmektedir. Dergimizde makale kabulünden hakem süreçlerine değin bütün işlemler YAYSİS üzerinden yürütülmektedir. Sizler de bu sisteme üye olarak hakem ya da yazar olarak bizlere katkıda bulunabilirsiniz. YAYSİS’e üye olmak için şu bağlantıyı kullanabilirsiniz: <https://yaysis.ayk.gov.tr/BasimYayin/>

Yeri gelmişken, Atatürk Kültür Merkezi’nce yılda 1 kere yayımlanan bir diğer sürelî yayın olup halıdan dokumaya, çiniden ahşap, taş ve cam işlerine kadar bütün el sanatlarıyla ilgili yazılara yer verdiğimiz *Arış* dergimiz için de aynı ilkelerin geçerli olduğunu belirtmek isteriz.

Sevgili okurlar, 2018 yılının Haziran sayısı için makale kabulünün *Erdem* 73’ün yayımı ile birlikte başladığını bildirir, keyifli okumalar dileriz,

Şaban ABAK

Atatürk Kültür Merkezi Başkan Yrd.

ERDEM

Sayı 73 • Aralık 2017

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Yunus İNCE - Bayram AKÇA

Osmanlı Döneminde Latin Harfleriyle Türkçe Yazılan Eserler ve Yazarları 5-42
Works Written in Turkish Using the Latin Characters during the Ottoman Era

Yurdal DEMİREL

Bayburt'ta Modern Bir Eğitim Kurumu: Bayburt Rüşdiyesi 43-64
A Modern Educational Institution in Bayburt: Bayburt Rusdiye

Ali Rıza GÖNÜLLÜ

Alanya Rüşdiye Mektebi (1861-1913) 65-88
Alanya Rusdiye School (1861-1913)

Üftade MUŞKARA

Yeni Medyanın Kültürel Miras Konulu Uygulamaları 89-110
New Media Applications on Cultural Heritage Assets

Bülent ORAL

Zonguldak ve Karabük Kentlerindeki Anıt Heykellerde İşçi Temsili 111-148
Representation of Worker on The Monument Sculptures in Zonguldak and Karabük Cities

Yasin ŞEN

16. Yüzyıl Şairlerinden Karamanlı Sabûhî ve Bazı Gazelleri 149-174
16th Century Poets Karamanlı Sabubi and Some Gazels

Yayın İlkeleri 175-177
Editorial Principles

Osmanlı Döneminde Latin Harfleriyle Türkçe Yazılan Eserler ve Yazarları

YUNUS İNCE* - BAYRAM AKÇA**

ÖZ

Erken modern dönemde (1450-1750) Osmanlı Devleti ile ekonomik, siyasi ve askerî ilişkileri olan Avrupa toplumlarında Osmanlılara yönelik bir korkunun varlığı bilinmektedir. Türklerle askerî alanda baş edememekten kaynaklanan bu korku, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı merakına dönüşmüştür. Bu da giyimde, müzikte ve sanatta Osmanlıyı taklit şeklinde tezahür etmiştir. Türkçe öğrenme arzusu da bunun doğal yansımalarından birisidir. Türkçenin bu dönemde bir *lingua franca*, yani ortak dil olarak benimsenmesi dikkat çekicidir. Bu makalede, Osmanlı asırlarında Batılılar tarafından Latin harfleriyle Türkçe yazılan metinler üzerinde durulacak, ancak metinlerin dil araştırmalarında nasıl kullanılabileceği konusuna girilmeyecektir. Türk korkusunun ve bunun doğurduğu *Turquerie* akımının Avrupa'da Türkçe öğrenme merakına etkileri ve bunun sonuçları tartışılacaktır. Türkçe öğrenmeyi ve yazmayı belirleyen dinamikler, Türkçe metinler ve ilgili eserler esas alınarak ortaya konulacaktır. Değerlendirmede metin yazarlarının milliyeti, Türkçe öğrenme nedenleri, eserlerin yazılış tarihleri de göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca matbaanın Latince dışındaki dillerin -bu arada Türkçenin öğrenilmesindeki etkisine de değinilmiştir. Çalışmanın erken modern dönemdeki Türkçe algısını temel sebepleriyle ortaya koyması beklenmektedir.

Anahtar sözcükler: Türkçe, Latin alfabesi, matbaa, erken modern dönem, *lingua franca*

* Yrd. Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/MUĞLA
E-posta: yunusince@yandex.com

** Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Tarih Bölümü/MUĞLA
E-posta: abayram@mu.edu.tr

Yazı, Sümerler tarafından MÖ 3200 yıllarında Aşağı Mezapotamya'da bulunmuştur (Bottéro 2012: 110-111). Günümüz Türkçesinde kullanılan alfabe terimi, Fransızca alphabet kelimesinden gelmektedir. Bu kelime de eski Yunancadaki ilk iki harf olan alfa (A α) ve beta (B β) harflerinin okunuşundan gelir. Genel olarak bir yazı sisteminde kullanılan ilk birkaç harfin telaffuzu alfabe olarak kabul edilir. Alfabe terimi yerine Osmanlı döneminde elifba (ا ,ب), günümüzde abece (A, B, C) denmesi de ilk harflerin telaffuzundan ileri gelir.

Tarih boyunca bütün kavim/milletler gibi Türkler de birbirinden oldukça farklı alfabeler kullanmışlardır. Yeni bir medeniyet dairesine ya da yeni bir kültürle etkileşime giren bir milletin o medeniyetin/kültürün dilinden çok etkilendiği hatta o medeniyetin/kültürün alfabetesini de benimsediği malumdur. Birbirinden farklı medeniyetlerle/kültürlerle etkileşime giren Türkler de zaman zaman bunların alfabelerini kullanmışlardır. Tarihi süreçte Çin ideogramlarının; Göktürk, Manihey, Soğd, Uygur, Tibet, Süryani, İbrani, Grek, Ermeni, Brahmî ve Kril alfabelerinin Türkler tarafından kullanıldığı bilinmektedir (Tekin 1997; Balta 2014; Pamukciyan 2002; Hazai 1967: 143-155).

Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra bu yeni medeniyetin alfabetesini de benimsedikleri için Osmanlı Devleti döneminin resmî dili Türkçe, Arap alfabetesine p (پ), ç (چ), j (ج), ñ (ڭ) gibi harfler ilave edilerek bu alfabeyle yazılmıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Batılılaşma gayretleriyle yeni bir medeniyet dairesiyle temasa geçilmiş ve bu nedenle bazı mütefekkirler, Arap harfleri yerine Latin alfabetesinin kullanılmasını savunmuşlardır. Ancak bu düşünceler öneri olmaktan öteye gitmemiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra Arap harfleri yerine Latin harflerinin kullanılması öngörülmüş ve bu husus "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Başvekâletten Mevrut 1/266 Numaralı Kanun Layihası" olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine gelmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, İctima 2, V, 1 Teşrinisâni 1928: 1-13). Görüşmeler neticesinde 1 Kasım 1928 tarihinde 1353 sayılı "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun"un kabulüyle W, Q ve X gibi harfler dışındaki Latin harfleri, Arap harfleri yerine ve Türk harfleri olarak kabul edilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazetesi, 3 Teşrinievvel 1928, 1030, Kanun nu.: 1353: 5998-6003). Ancak Latin harflerinin Türk harfleri olarak kabulünden önce de Latin harfleriyle Türkçe yazıldığı bilinmektedir.

1. BATILILARIN TÜRKÇE YAZMA NEDENLERİ

Türk Korkusu ve Turquerie Akımı

Tarih boyunca rakiplerine üstünlüklerini kabul ettiren devlet ve topluluklar, onların üzerinde korku ve merak uyandırdıkları bilinmektedir. Osmanlıların 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önce Rumeli'ye yerleşmeleri, ardından Avrupa içlerine doğru ilerlemeleri neticesinde bu coğrafyada bir Türk korkusu ortaya çıkmıştır. Korku olgusu, hem korkunun kaynağı olan Osmanlılar hem de korkunun egemen olduğu Avrupalılar tarafından kullanılmıştır. Osmanlılar korkuyu askerî seferlerinde kolaylaştırıcı bir faktör olarak değerlendirirken, Avrupalılar ise kamuoyunda Türkler hakkında olumsuz bir kanaat oluşturmak ve halkın İslam'ı kabul etmesine engel olmak için Türk korkusunu kullanmışlardır. Bu propagandalarda din adamları tarafından verilen vaazlardan, konuyla ilgili broşür ve kitaplardan ve *gazetta*lardan yararlanılmışlardır. Bu amaçla, sadece Türk korkusunu konu edinen kitapçıklar (büchlein) yayınlanmıştır. Nitekim 1522 gibi erken bir dönemde bir *Türkenbüchlein* yayınlanmıştır (Kumrular 2012: 43-45). Benzer nitelikteki yayınlarla Türk korkusu daha geniş kitlelere yayılmıştır.

İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethi Türk korkusunun ortaya çıkmasında dönüm noktalarından birisini teşkil eder. Bunun yaygınlaşmasını isteyen propagandacılar "Türk timsalini şeytanlaştırmak için sıkı bir uğraş içerisine girdiler. Onların korku salan kampanyası genellikle başarılı olsa da fetihçilere dönük Avrupa merakını tam bastıramadı. Bu ilgi Osmanlı topraklarını gezmiş seyyahların yayımlanan anlatımlarıyla ve 16. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı giyimi hakkında bilgi veren resimli kostüm kitaplarıyla kısmen tatmin edildi." Osmanlıların 1683 yılında Viyana önlerinde bozguna uğraması bu "büyük korkuyu" kısmen hafifletmiştir. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren bu korkunun yerini merak almaya başlamıştır. Antoine Galland tarafından çevrilen *Bin Bir Gece Masalları*'nın ilk ciltleri 1704 yılında yayınlanmıştır. Esasen bu masallar, doğrudan Osmanlı ile ilgili değildi. Bu masal derlemesinde çok az Osmanlı masalı vardı. Ancak yine de bu masalarda tasvir edilen egzotik dünya, Osmanlı Devleti ve dolayısıyla da Türklerle ilişkilendirildi. Daha sonra Osmanlı-Türk yaşamına dair Avrupa'da büyük oranda hayale dayanan bir sanat akımı başladı. Bu akımın etkisiyle bazı ünlülerin Osmanlı tarzı giyimli portrelerini yaptırdığı görülmektedir. Söz konusu moda uygun olarak dikilen bir balo kostümü, bir porselen eser, bazen de bir çadır Avrupa'da talep gören nesnelere hâline geldiği gibi (Williams 2015: 7-12; Van Mour: 1714) bu akımın etkili olduğu dönemde tarihî olayları konu edinen pek çok tiyatro ve müzik eseri icra edildi (Meyer 1974: 474-488).

Osmanlı Devleti 1683 yılında Viyana önlerinde ikinci kez mağlup oldu. Ancak Osmanlı ordusunun yanında getirdiği kahve, muhtelif elbiseler, el yazması eserler ve bazı müzik aletleri Avrupalılar tarafından rağbet görmeye başladı. Aslında burada Avrupa'nın aldığı şey kahve, elbiseler, müzik ya da el yazması eserler değil *Turquerie* adlı bir moda akımıydı. *Turquerie* akımının yaygınlık kazanmasında II. Viyana Kuşatmasına kadar kıta Avrupası'nda hüküm süren Türk korkusunun bitmesi etkili oldu (Bevilacqua vd. 2013: 75118). XVIII. yüzyıl sonlarına doğru *Turquerie* modasının etkisi oldukça azaldı (Alarşlan 2005: 151-512). Türk korkusu ve ardından gelen *Turquerie* modası, Avrupa kökenli bazı kişilerin Türkçe öğrenmelerinde ve öğrendiklerini Latin harfleriyle yazmalarında önemli bir rol oynadı.

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet kurduğu coğrafya, eski dünya üzerinde oldukça büyük bir yer kaplamaktaydı. Osmanlı coğrafyasının genişliği kadar, Osmanlı askerî gücünün uzun süre rakipleri üzerinde büyük baskı unsuru olması sebebiyle Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde Türkçe, devrin küresel dili (*lingua franca*) hâline geldi (Akar 2014: 6063). Akdeniz coğrafyasında farklı kültürlerin, milliyetlerin en önemli iletişim araçlarından biri Türkçe oldu. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman zamanında Osmanlı sultanının cihanşümül otoritesini dünyaya duyurmak için Venedik'te bir atölyede yaptırılan bir haritayı hazırlayan Hacı Ahmed, kendisi Arap olmasına rağmen bu haritayı Türkçe hazırlama nedenini şöyle ifade etmişti: “Efendimin buyruğuna uyararak, bu çeviriyi elimden geldiğince Türkçe olarak yazdım, çünkü dünyayı yöneten bu dildir (Ve bu tercüme kadîr olduğum kadar agamun emr ile Türk diline yazdum zirâ kîm bu dil dünyâda gayetile hükm ider)” (Casale 2014:105).

Türkçede karışıklığı belirtmek için kullanılan “Arap saçına dönmek” deyimine benzer biçimde “Ben Türkçe mi konuşuyorum?” şeklinde İtalyancada üretilen deyim, anlaşılmasız bir durumu tanımlamada hâlen kullanılmaktadır (Carretto 1992: 1). Oysa bugünün İtalyan'ının karışık/anlaşılmasız bir dil olarak düşündüğü Türkçe, vaktiyle pek çok İtalyan şehir cumhuriyeti tebaası için öğrenilmesi özellikle arzu edilen bir dildi.

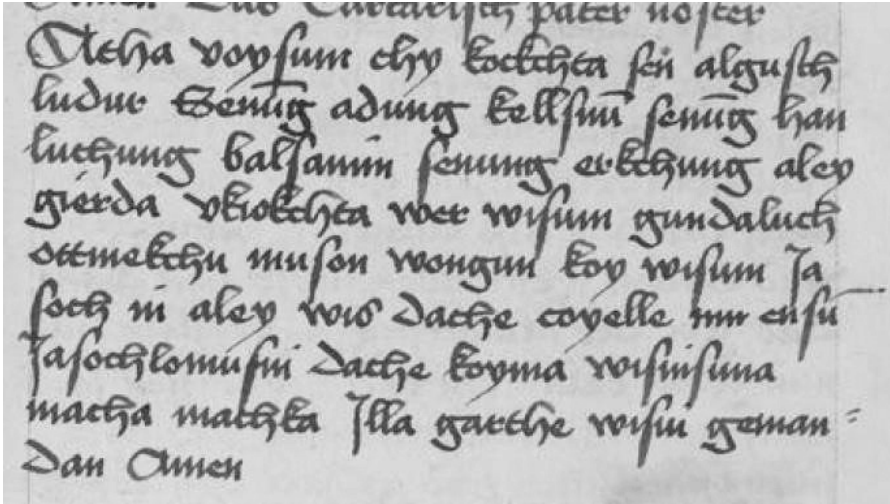
Latin Harfli İlk Türkçe Metinler

Tarihî süreçte farklı milletlerden birçok kişi, Latin harfleriyle Türkçe yazmıştır. Bunlardan İtalyanların konumuz açısından ayrı bir yeri vardır. Latin alfabesiyle Türkçe yazılan ilk metin olan Codex Cumanicus (Codex Cumanicus Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum 1880)

adlı Kuman Türklerinin diline dair eserin İtalyan tüccarlar ile Fransisken tarikatına mensup Alman rahipler vasıtasıyla bir araya getirilen derleme bir eser olduğu bilinmektedir (Toparlı vd. 2007: V).

Codex Cumanicus'tan sonra ilk Latin harfli Türkçe ifadeler, Johannes Schiltberger (doğ. 1380/1 - öl. 1440) adlı bir Alman'ın 1427 yılında yazdığı, 1460 yılında Ausburg'da basılan esaret hatıralarında geçmektedir. Schiltberger, hatıratında bazı şahıs ve yer isimleri dışında, İslamiyet'e dair bazı dinî ibareleri aktarırken Türkçe yazmayı tercih etmiştir: "La il lach illallah/ Lâ ilâhe illallah" ve "Thary wirdur, messe chulochur, maria(lara) (kara) baschidur machmet kassuldur. / Tanrı birdir, Mesih (İsa) kuludur, Meryem kızıdır, Muhammed en büyük peygamberdir" şeklindeki sözler bunlardan birkaçıdır. Aynı şekilde Hristiyanlıktaki Pater Noster (Babamız) adlı bir duadan bahsederken de Türkçe yazmayı tercih etmiştir: "Ata bizüm ki kökte sen, alguşludur senün adun, kelsün senün hanlugun bolsun senün erkün alay yerde u kökte, ver bizüm ötmekimizni bugün, goy bizüm yasogni, alay biz dagi goyalum bizüm yasoglomuzni, goyma bizni sunamaga, illa gurtar bizni yamandan! Amin (Ey gökteki babamız, adın kutsansın hâkimiyetin bize uzansın, iraden gökte olduğu gibi yerde de yürüsün. Bize günlük ekmeğimizi ver ve bizi borçlarımızı bağışlamamız gibi (sen de) bizim borçlarımızı (günahlarımızı) bağışla ve yolumuzu şaşırtma (bilâkis) kötülüklerden kurtar! Amin)"

Görsel 1. Schiltberger'in Eserinde Türkçe Pater Noster Duası (Schiltberger 68r-69v; 96v; Türkçesi: 21-22; 165-166).

Schiltberger'in eseri hem söz konusu metinlerin ilk örneğidir hem matbaada basılmıştır. Bu özelliğiyle eser, daha sonra yayınlanacak kitaplar için bir örnek

niteliğindedir. Zira matbaanın yaygınlaşması Avrupa'da benzer tarzda birçok eser yayınlanmasına vesile olmuştur.

Matbaanın İcadı ve Latince Dışındaki Dillerin Yaygınlaşması

Avrupalılar tarafından Latin harfleriyle Türkçe metinler yazılmasında matbaanın doğrudan olmasa da dolaylı katkısından bahsedilebilir. Bir yabancı dili öğrenmek ve onu konuşmak şahsi bir kazanım olarak değerlendirilebilir. Ancak söz konusu dili öğrenen kişinin birikimini yazıya geçirmesi, bilginin daha kalıcı hâle gelmesine/yayılmaya vesile olur. Dolayısıyla yazma eylemi, bilginin muhafazası ve öğretilmesi amacını da taşır. Matbaa, yazılı metnin hızla çoğaltılmasını ve daha geniş kitlelere ulaşmasını sağladığı için bilginin muhafazasında ve yayılmasında daha ileri bir aşamayı temsil eder. Matbaanın icadıyla insanların öğrenme merakı daha kolay tatmin edilebilir olmuş, bu da Avrupa'da Türkçe öğrenen insan sayısının artışı beraberinde getirmiştir. Dolaylı olarak da bazı kişilerin kendi bilgilerini ve deneyimlerini yazıya geçirip yayımlamaları neticesinde Latin harfleriyle basılmış Türkçe ibareler içeren eserlerde ciddi bir artış meydana gelmiştir. Avrupa'da Türk kültürüne ve diline olan merakın arttığı dönem, matbaanın icat edildiği erken modern döneme koşut gider. Nitekim yukarıda değinilen Schiltberger'in hatıratının yayınlanması, Johannes Gutenberg'in ilk matbaayı kurmasının (1447) hemen akabinde.

Matbaadan önce kitaba erişim, dolayısıyla okuma imkânı ruhban sınıfına özgü bir ayrıcalıktı. Matbaa ile birlikte muhtelif dillerde kitaplar basıldığı gibi geniş kitlelerin de kitaplardan istifade etmeleri sağlanmıştır. Bu icat, kısa sürede bütün Avrupa'ya yayılmış, 1450 yılında sadece bir olan matbaa sayısı, 1500 yılında 250 merkezde 1.700'e yükselmiştir. Matbaalarda elli yıl zarfında 27.000 kitap basılmış, bu kitaplardan 10.000.000'dan fazla kopya üretilmiştir (Fischer 2003: 207).

Matbaacılık tarihinde önemli bir yeri olan Mainz şehri aynı zamanda Arap harfli ilk kitabın basıldığı yer olmuştur. Bernhard von Breydenbach'ın Kudüs'e yaptığı hac seyahatini anlatan seyahatnamesi 1486 yılında Mainz'de basıldığında içerisinde matbaada klişe baskı yöntemiyle basılan ilk Arap alfabesi de bulunmaktadır.

Görsel 2. Breydenbach'ın Seyahatnamesinde Yer Alan Arap Alfabesi (Breydenbach 1486: 4).

Dal	Dal	Kelz	hoids	Bzynn	Teds	Te	Be	Aleph
د	د	ك	ه	ب	ت	ث	ب	ا
Ayn	Saas	Ta	caaduc	Sad	Sehyn	Bzynn	Zayn	Be
ع	س	ط	ص	ض	ش	ز	ب	ا
helse	Nun	Mym	Lam	Lam	caply	Enbly	ffa	Sayn
ه	ن	م	ل	ل	ك	ع	ف	س
redpals m. pax	ye	lamohyp	man					
ghml	ي	ل	م					

Ortaçağda Batı düşünce dünyasının yegâne dili olan Latincenin yaygın kullanımının gerileyip, ulusal dillerin etkinlik kazanmasında ve gelişmesinde matbaanın rolü büyüktür. Aragon'da 1501-1510 yılları arasında 25 Latince kitap basılırken, 15 İspanyolca kitap yayınlanmıştı. Sonraki otuz yıl içinde 115 Latince, 65 İspanyolca; 1541-1550 döneminde 14 Latince esere karşılık toplam 72 İspanyolca eser meydana getirilecektir. Almanya'da ise matbaa, reform hareketinin etkisiyle Almancanın önem kazanıp Latince karşısında güçlenmesini sağlamıştır. Burada 1501-1525 yılları arasında Almanca 4000 eser basılmıştır. Almanya'da 1519 yılında sadece 40 Almanca eser mevcutken, bu sayı 1521'de 211'e, 1522'de 347'ye 1525'te de 198 adedi Luther'in eseri olmak üzere, toplamda 498'e ulaşmıştır (Febvre-Martin 2000: 39-40, 140-141, 234-236).

Latince, XVII. yüzyılın ortalarına kadar bürokrasiden, bilim ve din işlerinin yürütülmesine kadar geniş bir alanda otoritesini muhafaza etmişse de XVI. yüzyıldan itibaren diğer diller de gelişmiştir. İncil'in Avrupa dillerine çevrilmesi bu gelişimde etkili olmuştur. Nitekim Martin Luther, İncil'i 1521 yılında Almanca, William Tydale de 1526 yılında İngilizce basmıştır. Danimarka'da ve İsveç'te İncil'in yerel dillerde okunmasına 1530'da izin verilmiştir (Manguel 2010: 89-90). Farklı Avrupa dillerinde *erken modern dönemde* yapılan dinî içerikli yayınlar, ibadette ve dinî eğitimde ulusal dillerin önem kazanmasına büyük etki etmiştir.

Bu dönem Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim reaya tarafından ilk matbaaların kurulduğu döneme tekabül etmekteydi. Türkiye'de matbaanın öncüleri David ve Samuel Nahmias adlı iki Yahudi kardeşler. Nahmias kardeşler Napoli'den getirdikleri harf takımlarıyla bu matbaada ilk olarak 13 Aralık 1493'te Jacob ben Aşer'in *'Arba'ab Türim* adlı kitabını bastılar (Offenberg 1996: 221-235). İlk Ermeni matbaası ise bundan yaklaşık yetmiş yıl sonra Abgar Dpir Tokhatetsi tarafından 1567 yılında kuruldu. Abgar Dpir Tokhatetsi, matbaacılığı Venedik'te kaldığı dönemde öğrenmişti. Osmanlı topraklarındaki ilk Rum matbaası da Nikodemos Metaxas adlı Rum kökenli Venedik tebaasından bir Ortodoks rahip vasıtasıyla 1627'de kurulmuştur (Pektaş 2015: 16-17; Teotig (Teotoros Lapçincıyan) 2012: 72-74; Meral 2016: 27-35).

Osmanlı topraklarında Yahudi, Ermeni ve Rum matbaalarının kuruluşunda İtalyan şehir cumhuriyetlerinin doğrudan ya da dolaylı etkisi olmuştur. Matbaacılık eğitimi, alet edevatı dışında kâğıt da İtalyan şehir cumhuriyetlerinden temin edilmekteydi. Venedikli Luigi Bassano, Osmanlı topraklarında bulunduğu dönemde (1532-1540) Osmanlıların İtalya yarımadasından ithal ettikleri *bambacina* adlı bir kâğıt türünü kullandıklarını müşahede etmişti (Bassano 1545: 58v; Türkçesi: 162). İtalyan şehir cumhuriyetleri, tabiiyetleri altındaki insanlar veya buralarda matbaacılık faaliyetlerini öğrenen kişiler aracılığıyla değil, bizzat kendi kurdukları matbaalarla da Osmanlı'nın kültür hayatına doğrudan katkıda bulunmuşlardır. Örneğin Floransalılar 1584 yılında, Medici Matbaası olarak anılacak "Tipografia Medicea"yı kurmuşlardır. Bu matbaa, Papa XIII. Gregoire'nin çabalarıyla Kardinal Ferdinand de Medicis vasıtasıyla Vatikan tarafından finanse edilmekteydi. Medici Matbaası Arap harfli kitaplar basmak için kurulmuştu. Matbaanın yönetimine, gençliğinde Osmanlı topraklarında bulunarak Arapça, Türkçe ve Farsça öğrenmiş olan Gianbattista Riamondi getirilmişti. Kullanılacak Arap harflerinin üretimi görevi ise kuyumcu hakkâk Robert Granjon'a verilmişti. Medici Matbaası'nın kuruluş gayelerinden birisi Orta Doğu coğrafyasındaki Hristiyanları Vatikan'a bağlayacak yayınlar yapmaktı. Bir diğer amaç ise matbaası olmayan doğu toplumları için kitap basarak para kazanmaktı. Ayrıca Arap harfli basılacak metinlerle Avrupa bilimine katkıda bulunmak da hedefler arasındaydı (Erden 1995: 186-187; Bloom 2003: 288-289; Şakiroğlu 1995: 222).

Medici Matbaası'ndan (Tipografia Medicea) sonra 1622 yılında Roma'da *İnsanları İnanca Davet Etme Cemiyeti* (Congregatio de Propaganda Fide) vasıtasıyla Arapça eserler neşreden bir yayınevi kuruldu. Bunun dışında 1680'li yıllarda Padova'da *Tipografia del Seminario* adlı yayınevi kuruldu.

Yayınevi 1698'de Arap harfli aslı ile birlikte Latince tercümesi olan *Kur'an-ı Kerim*'i bastı (Pedersen 2012: 140).

Erken modern dönem öncesinde ve bu dönemde Avrupa'da en fazla ilgi uyandıran dinî metinlerinden birisi *Kur'an-ı Kerim*'di. Bunun Latinceye çevrilmesinde merakın yanı sıra, İslam aleyhine kullanılabilecek argümanlar elde etme arzusu da oldukça etkiliydi (Burman 2013). Kur'an çevirilerini, erken modern dönemde Kur'an'ın Arap harfli basılması izledi. Paganini adlı bir Venedikli 1499 yılında Arap harfleriyle ilk matbu *Kur'an-ı Kerim*'i bastı. Daha sonra 1509, 1530 ve 1538 yıllarında yeni baskıları yapıldı (Şakiroğlu 1995: 220). Kur'an'dan sonra Arap harfleriyle basılan ilk eser, *Kitâb-ı Salât as Sawâ'i'*dir. Kitap Gregorio Gergio tarafından kurulan bir matbaada Papa II. Julius ve Papa X. Leon'un teşvik ve yardımlarıyla 1514'te basılmıştır (Erden 1995: 178-179).

Floransa Matbaasının kapanmasından sonra buradaki matbaa, Romalılar tarafından Roma'ya taşınmış ve Doğu dillerinde kitap basma işi burada devam ettirilmiştir. Roma'da yetişen Pietro Della Vallé (1586-1652) adlı gezgin, bu matbaadaki kitaplardan ve buranın kütüphanesinden oldukça istifade etmiştir (Şakiroğlu 1995: 222-223). Della Vallé, bir seyyah olarak 1614'te geldiği İstanbul'da aldığı özel dersler vasıtasıyla Türkçesini biraz geliştirdikten sonra, bir kamus temin etmiş (Vallé 1745: I 234-235, 260-262), Arapça ve Farsça öğrenmişti. Pietro Della Vallé'den geriye Türkçe öğrenmek için tuttuğu çalışma defteri (Vallé 2011: 13-14, 23-30) ve içerisinde Latin harfleriyle Türkçe yazılmış şiirlerin de bulunduğu bir divanı kalmıştır (Speelman 2002: 1-37).

İtalyan şehir cumhuriyeti tabiiyetine mensup şahıslar Osmanlı topraklarında farklı milletlerin kurdukları matbaalara doğrudan destek olma, kâğıt temin etme ve kendi kurdukları matbaalarda eserler basma dışında bizatihi kendileri de Latin harfli Türkçe metinler kaleme almışlardır.

2. LATİN HARFLERİYLE TÜRKÇE YAZANLAR

İtalyan Şehir Cumhuriyetleri Tebaasına Mensup Olanlar

Medici Matbaasında basılan eserlerle Türkçeyi öğrenmek isteyen İtalyan şehir cumhuriyeti tebaası için iyi bir birikim oluşturulmuştu (Şakiroğlu 1995: 221). Medici Matbaasıyla başlayan Avrupa menşeli Arap harfli kitaplar, kısa sürede Osmanlı topraklarında satılmaya başlandı. Öyle ki bu kitapları satmak için Osmanlı topraklarına gelen Branton ve Orasyu oğlu Bandini adlı tüccarların ellerindeki kitaplara bazı şahıslarca el konulunca, durum

padişaha akseden bir şikâyetle neden oldu. Neticede III. Murad (1574-1595), İtalyan şehir cumhuriyeti tebaası tüccarlarının Osmanlı topraklarında kitap satışlarına devlet tarafından müsaade edildiğini ve hiç kimsenin bu tüccarların faaliyetlerine müdahale etmemesini emreden bir fermanıyla (Ekim-Kasım 1588) söz konusu ticareti güvence altına aldı. İtalyan şehir cumhuriyeti tüccarları da muhtemelen kendilerine tanınan bu hakka dair fermanı, istenilen her ortamda ibraz edebilmek için Öklid geometrisi hakkında Nasıreddin Tusi'nin yazdığı ve Medici Matbaasında basılan bir kitabın sonuna ilave etmişlerdi (Nasir al-Din al-Tusi 1594: 454). Matbaada basılan Latin harfli Türkçe metinler kendilerinden sonra benzer tarzda eserlerin yayınlanmasında da etkili oldu. Örneğin Bernardino Pianzola (Pianzola 1777: IV) ve Johanns Christiani Clodii (Clodii 1730: VII) eserlerini yazarken Meninski'nin sözlüğünden yararlandıklarını ifade etme ihtiyacı hissetmişlerdi.

İtalyan şehir cumhuriyetleri mensupları mevcut eserleri basmakla kalmayıp aynı zamanda kendileri de Türk kültürü ve dili hakkında ayrıntılı araştırmalar yapmışlardır. Gambatista Toderini (doğ. 1728- öl. 1799) adlı Venedikli dil bilimci, Türk edebiyatı üzerine üç ciltlik *Letteratura Turchesta* adlı bir eser yazmıştır. Kitabını yazarken Venedik'teki kitap basım faaliyetleri neticesinde basımı yapılan kitaplardan ve Türkçe öğrenmek/öğretmek çabalarıyla oluşan kültürden istifade etmiştir. Toderini, eserinin ilk cildinde Türklerin okudukları gramer, musiki, matematik gibi ilim dalları hakkında bilgi verirken, ikinci cildinde İstanbul'daki medrese ve kütüphanelerden, üçüncü cildinde de İbrahim Müteferrika matbaasına ve burada basılmış eserlere dair bilgiler vermiştir (Toderini 1787).

İtalyan şehir cumhuriyetleri, gerek Osmanlı topraklarındaki gayrimüslim cemaatlerinin matbaalarının tesis sürecine gerekse İtalyan şehir cumhuriyetlerinin kendi matbaalarında bastıkları Arapça, Farsça, Türkçe kitapların Osmanlı reayasına ulaşmasına katkıda bulunmuşlardır. Şüphesiz bu katkıda cumhuriyetlerinin Yakın Doğu ve Orta Doğu bölgesindeki ticari ve diplomatik ilişkileri etkili olmuştur. Nitekim İstanbul'daki en eski diplomatik temsilcilikler İtalyan şehir cumhuriyetlerine aittir. Venedik'in İstanbul'daki diplomatik temsilciliğinin kurulması Türk hâkimiyetinden önceye dayanır.

İstanbul'da 1408'den itibaren bir Venedikli, 1414'ten itibaren Polonyalı, 1497'den itibaren Rus, 1525'ten itibaren Fransız, 1528'den itibaren Avusturyalı diplomatik misyon görevlilerinin bulunduğu bilinmektedir. İstanbul'da Floransalı ilk konsolosun 1461 yılından itibaren Pera'da (Beyoğlu'nda) var olduğu da malumdur. İstanbul'da erken sayılabilecek tarihlerden itibaren

diplomatik temsilcilik kurmalarından ötürü İtalyan şehir cumhuriyetlerinin söz konusu temsilcilik çalışanları arasında erken dönemlerden itibaren Türkçe öğrenme merakı başlamıştır. Türkçe öğrenip eser yazan misyon üyelerinin çalışmaları, kendilerinden sonra Türkçe öğrenmek isteyenler için de birer kaynak vazifesi görmüştür. Giovanni Lotti'nin Floransa konsolosluğu döneminde (1524-1528) elçilik sekreterliğini yürüten Filippo Argentini, 1533'te *Regola del Parlare Turcho* (*Türkçe Konuşma Kuralları*) adlı bir kitap yazmış ve bunu İstanbul'daki ilk amiri Giovanni Lotti'nin oğlu Ridolfo Lotti'ye ithaf etmiştir. Argentini, eserinin başında Giovanni Lotti'nin konsolosluğu esnasında “dünyanın bu köşesiyle sıkı ilişkiler içerisinde olacak herkese yararlı olacağı umuduyla başladığını” ifade etmekteydi. Filippo Argentini'nin Türkçe merakı kısa sürede memleketinde yayılmıştı. Zira pek çok hemşehrisi ve arkadaşı Türkçe öğrenmek için Türkçe ile ilgili dokümanları temin edip kendilerine göndermesini istemişlerdi. Filippo Argentini, bu talepleri karşılayabilmek için eserinden suretler çıkararak onlara göndermişti. *Regola del Parlare Turcho* adlı eser, daha sonra benzer tarzda yazılan pek çok eser için örnek oldu. Nitekim ismi bilinmeyen biri tarafından XVI. yüzyılda derlenen bir İtalyanca-Türkçe sözlükte Argentini'nin derlediği hemen hemen tüm sözcüklere yer verilmişti. Günümüzde bu sözlük, Bibliothèque Nationale de Paris'de A.F. Turc 219 numarada bulunmaktadır (Adamović 2009: 9-12). Argentini'nin eserine olan talep, Türkçe öğrenmeye hevesli kişilerin sayısının ne kadar yükseldiği hakkında fikir vermektedir.

Filippo Argenti'den sonra Türk dili hakkında yazdığı eser nedeniyle burada zikredilmesi gereken ilk şahıs Giovan Battista Montalbano'dur (doğ. 1596 - öl. 1646). Bolognalı bir seyyah olan Montalbano'nun yolu İstanbul'a düştüğünde, Boğdan Voyvodası Gaspare Graziani'nin/Gratiani'nin tavsiyesi üzerine Osmanlı hizmetine girmiştir. Boğdan voyvodası Osmanlı Devletine karşı çıkarttığı isyan sırasında öldürülünce, Montalbano Venedik hizmetine girmiştir. Papa XV. Gregorio tarafından 1622 yılında kurulan *De Propaganda Fide* kongregarisyonun isteği doğrultusunda 1622-1632 yılları arasında bir tarihte yazılmış olduğu düşünülen *Turcicae Linguae per Terminos Latinos Educta Syntaxis in Usum Eorum Qui in Turciam Missiones Subeunt* adlı bir eser yazdı. Eser gramer kuralları, Türkçe-Latince bir sözlük ve Latin harfleriyle yazılmış bazı atasözlerinden müteşekkildir (Gallotta 1986: 235-249).

Montalbano'nun ardından Giovanni Molino (doğ.?-öl.?) adlı bir Venedikli tercümandan bahsedilmelidir. Doğum ve ölüm tarihi tespit edilemeyen bu tercüman, daha 1641 gibi erken kabul edilebilecek bir tarihte *Dittionario Della Lingua Italiana, Turchesca* adlı İtalyanca-Türkçe sözlük yazmıştır.

Görsel 3. Giovanni Molino'nun Eserinde İtalyanca Kelimelerin Türkçe Karşılıkları (Molino 1641: 142).

285	O	S	286
Ormesino] Darai.		Oscuro]Karanlık.	
Ornament o]Sc=ohret.		Osseruanza, riuerenza.]	
Ornare, adobbare] Sc=oh		Muedeb.	
ret etmek, Donatmak.		Osseruarre, riuerire] Mue.	
Ornamente] Szinetli-		deb saklamak.	
ghilhe .		Osseruacione] Mukaiat-	
Ornare] Szinnetle mek.		lik.	
Ornato] Szinnetlenmiş.		Ossicello] Ghiemikgi-	
Orzo] Altun.		gas.	
10 Orzo, animale] Aij.		Ossio] Ghiemik.	10
Orta] Disç=i. Aij.		Ostaculo, impedimento]	
Orsetto, orzo picciolo]		Paciaris .	
Aijgik .		Ostaggio] Rehin . Ama-	
Ortica, herba] Osurghan		net.	
dikieni.		Ostare, impedire] Pacia-	
Orticello] Bakgiagik .		ris etmek.	
Ortolano] Bakgiuan .		Ostaria] Meichane.	
Orto, giardino] Bakgia.		Ostinarsi] Inatlanmak.	
Orzo, biada] Arpa.		Ostinatamente] Inatli-	
20	O	S	30
		Ostinato] Inatgi.	
Ofare, ardire] Kadir ol-		Ostinatione] Inatlik.	
mak .		Ostrega] Stridia, Strigz.	
Oscurare] Charanlik et-		Ostro, vëto di mezo di]	
mek .		Sc=imal.	
Oscuramento] Charanli-		Ostro, sirocco] Kiefc-	
ghilhe .		isc=leme.	
Oscuratione , oscurità]		Ostro, garbino] Gharbi.	
Charanlik.			
30 Oscuretto] Charanlikgi-	O	T	30
ghas .		Ostiosamëte] Ehmali-ghil-	
Oscurissimo] Pek cha-		he .	
ranlik .		K 4 Ostio]	

Giovanni Battista Donado (1627-1699) adlı bir elçi XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne gönderildiğinde Türkçeyi öğrenmiş ve öğrendiklerini kalıcı hâle getirerek sonraki kuşaklara aktarmayı tercih etmişti. Donado, Türk dili üzerine yazdığı ve 1688 yılında basılan eserinde yer yer çeşitli atasözü, şiir vb. bazı cümlelerin Latin harfleriyle Türkçe yazımına yer vermişti. (Donado 1688: 97-100, 137139).

Görsel 4. Giovanni Battista Donado'nun Eserinde Atasözü ve Deyimler
(Donado 1688: 98)

98 *Della Letteratura*
Altro.
Becleuanà aiagèn al dediler
Bolorssan gianin alerim dedi.
ciò
Fù detto al brauo, prendi li pie-
di al tuo nemico,
Et effo dice, che se potesse le
prenderebbe anco l'animo.
Altro.
Bir tazi ichi tauflan birde tota-
mas.
ciò
Vn Leuriero non puol prender due
Lepri in vna volta.
Altro.
Ichi chedi bir arlan à pester.
ciò
Due gatti sono iufficienti per vn
Leone.
Altro.
Gicen dogmadan neller dogar.
ciò
Auant che nasca il giorno, mol-
te cose nascono.
Altro.
Aref ffiad olur bù giaanè nè gam
che-

Osmanlı Devleti ile İtalyan şehir cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler geliştikçe yukarıda bahsi geçen Filippo Argenti, Giovan Battista Montalbano ve Giovanni Molino gibi iyi derecede Türkçe bilen personele sahip olmak, İtalyan şehir cumhuriyetlerinin diplomatik misyonları için hayati bir zorunluluk hâline gelmişti. Bu tercümanların diplomatik ilişkilerin yürütülmesi hususunda sağlayabileceği yararın anlaşılması hem tercümanların hem de

Latin harfli Türkçe eserlerin tarihî gelişimi açısından bir dönüm noktası oldu. Venedik hükümeti İstanbul'daki elçilik işlerinin daha etkili yürütülmesi için dragoman olarak adlandırılan tercümanların yanında daha fazla personel yetiştirilmesine yönelik bir dil okulu açılmasına karar verdiler. 1551 yılına kadar Osmanlılarla siyasi münasebetlerini yetenekli vatandaşları vasıtasıyla yürütmeye çalışan Venedik, bu tarihte gençlere Türkçe öğretmek amacıyla bir merkez kurdu. Biraz Türkçe öğrenen gençler, dil eğitimlerini ilerletmeleri amacıyla İstanbul'a gönderiliyordu. Zamanla memuriyete dönüşen bu kuruma "*Giovani della Lingua/Dil Oğlanı*" adı verildi. *Dil oğlanları* balyosun *famiglia* adlı kapı halkının bir üyesi durumundaydı. Elçilik binasında çalışmalarını sürdüren bu genç memurlar, bazı Venedik vatandaşları ile beraber zaman zaman elçiliğe çağrılan kişilerden dersler alarak dillerini geliştiriyorlardı. Bu şekilde yetişen gençler ileride Venedik-Osmanlı ilişkilerinin yürütülmesinde etkili birer aktör olacaklardı (Dursteler 2012: 4861). Okulun ilk öğrencileri Sebastiano del Cortivo ve Ludovico Marucini adlı iki çocuktü. İlk dönemde bunlar için beş senelik bir eğitim öğretim uygun görülmüştü. Başlarda iki olan öğrenci sayısı 1625-1626 arasında iki katına, eğitim süreleri de yedi yıla çıkarıldı. Bazı öğrenciler sadece Türkçeyi öğrenmekle kalmıyor, bir Türk gibi yaşamaya başlıyorlardı. Örneğin, Colombina adlı öğrenci Türk usulü bir yaşamı tercih etmiş, adını Mehmed olarak değiştirmiş hatta aşık olduğu kız ile evlenebilmek için Müslüman olmuştu. Çocuklarının din değiştirmelerinden ürken Venedikli aileler oğullarını İstanbul'a göndermekte isteksiz davranmaya başladılar. Bazı dil oğlanları da, ya İstanbul'un havasına alışamadıkları için ya da muhtelif hastalıklar nedeniyle eğitimlerini yarıda bırakarak memleketlerine dönmek zorunda kaldı. Tüm bu nedenlerden Venedik'ten İstanbul'a gelen dil oğlanı sayısı zamanla gittikçe azaldı. Bir müddet sonra da bu okul daha ziyade Katolik Osmanlı reayasının oğullarına iyi bir gelecek sağlamanın aracı hâline geldi. Söz konusu okula kabul edilmek, babadan oğula geçebilen kazançlı bir gelire sahip olmak demektü (Pedani 2015: 173-174).

Sözü edilen okuldan yetişen dil oğlanları dışında diplomatik ya da dinî görevler nedeniyle Osmanlı topraklarında bulunan pek çok İtalyan şehir cumhuriyeti mensubu, Türkçe öğrenmiş ve öğrendiklerini Latin harfleriyle yazıya geçirmiştir. Örneğin, Kıbrıs doğumlu bir Venedik vatandaşı olan mütercim Michele Membré (1509-1594), Türkçeyi, Arapçayı ve Farsçayı ileri derecede öğrenmişti. Membré, ülkesinden 1539'da aldığı bir emirle önce deniz yoluyla Urla'ya gelmiş, buradan kara yoluyla Ankara'ya, oradan Samsun'a gitmişti. Membré daha sonra deniz yoluyla Gürcistan üzerinden

Safevî ülkesine ulaştı. Burada Şah Tahmasb nezdinde ülkesi adına bir dizi görüşme yaptıktan sonra, Lizbon'a gitti. Burada seyahati hakkında bir sefaretname yazarak Venedik'e döndü. Türk tüccarların sorunlarıyla ilgilendi ve devleti adına birçok Osmanlı Türkçesi belgenin çevirisini yaptı. Membré, 1544'te kısa bir müddet için İstanbul'da bulundu. Resmî olarak balyoslukta tercümanlık yapmamış olmakla birlikte İstanbul'da bulunduğu süre zarfında bazı notlar almıştır (Şakiroğlu 1992: V, 46). Her ne kadar resmen Venedik balyosluğunda tercümanlık yapmamış olsa da ülkesi adına tercümanlık faaliyeti yürüttüğü için Michele Membré, bir tercüman olarak kabul edilebilir. Bugün Michele Membré ile Osmanlı mütercimi İbrahim adlı bir şahsın 1567'de Latin harfleriyle Türkçe mektuplaştıklarından haberdarız (Şakiroğlu 1992: 278-279). Michele Membré, yalnız bir tercüman değildi. Osmanlı padişahının büyüklüğünün reayası tarafından da anlaşılabilmesi adına bir Venedik atölyesine yapımı sipariş edilen üzeri açıklamalarla çevrilmiş bir haritanın yapımında görevliydi. Anlaşıldığı kadarıyla devrinde Venedik-Osmanlı ilişkilerinde yalnızca siyaset değil ticaret gibi çok daha geniş alanlarında da etkili bir isimdi (Casale 2014: 96-119).

İtalyan şehir cumhuriyetlerinden birine mensup bir diğer şahıs, Osmanlı askerî durumu hakkında bilgi edinmek için Osmanlı topraklarına gönderilen Bologna doğumlu Venedikli askerî ataşe Luigi Fernando Comte de Marsigli (doğ. 1658 - öl. 1730) idi. Marsigli, Osmanlı askerî tarihi açısından olduğu kadar sosyal tarihi açısından da kıymetli eserinde sık sık bazı eşya isimlerinin Latin harfleriyle Türkçe yazılışlarına yer vermiştir (Marsigli I 1732).

Latin harfleriyle Türkçe eser kaleme alan bir başka İtalyan şehir cumhuriyeti tebaası Ermeni asıllı Cosimo Comidas de Carbognano (1749-1807'den sonra)'dur. Sicilya elçiliğinde tercüman olarak çalışmış Hovhannes Kömürçyan'ın (1700-1764) oğlu olup asıladı Kozmas Komidas Kömürçyan'dı. Öğrenimini İtalya'da tamamladıktan sonra Napoli elçisi Kont Ludolf'un tavsiyesi üzerine 10 Ekim 1778'de Napoli elçiliğine dil oğlanı olarak atanmıştı. Bir müddet bu görevde çalıştıktan sonra 1785'te İspanya elçiliğine tercüman atanmış ve ölümüne kadar bu görevi sürdürmüştü (Pamukciyan 2003: 281-282). XVIII. yüzyıla ait İstanbul coğrafyası kitabından başka (Carbognano 1993), Türkçe grameri hakkında *Primi Principi Della Grammatica Turca, Ad Uso Dei Missionari Apostolici di Constantinopoli* adlı bir kitap yazmıştır.

Görsel 5. Cosimo Comidas Carbognano'nun Eserinden Bir Sayfa
(Carbognano 1794: 4):

4

- » Abl. أياقداڤن *ajàkdàn*, dal Piede .
 Plur.Nom. أياقلاڤر *ajàklàr*, come اوغلاڤلار *oghlanlâr* &c.
*Prima Declinazione de' Nomi Sostantivi, che terminano
 nel Nominativo singolare in ك elk, o ik, o ùl,*
e non sono monosillabi .
- Sing.Nom. كويك *llöpèll*, il Cane .
 Gen. كويك *llöpèjìn-*, del Cane .
 Gen. كويك *llöpèll*, di Cane .
 Dat. كويكه *llöpègè*, al Cane .
 Acc. كويكى *llöpègi*, il Cane .
 Acc. كويك *llöpèll*, Cane .
 Voc. كويك *llöpèll*, يا كويك *ja llöpèll*, o Cane .
 Abl. كويكدن *llöpèltdèn*, dal Cane .
 Plur.Nom. كويكلار *llöpèlllâr*, come ائلر *etlâr* &c.
*Prima Declinazione de' Nomi Sostantivi, che hanno per
 vocale un و, o - u, o o nell' ultima sillaba
 del Nominativo Singolare .*
- Sing.Nom. قوين *kojùn*, il Castrato .
 Gen. قوينك *kojunùn-*, del Castrato .
 Gen. قوين *kojùn*, di Castrato .
 Dat. قوينه *kojunà*, al Castrato .

Acc.

İtalyan şehir cumhuriyetlerinin diplomatik misyon üyeleri dışında din adamı kimliğine sahip tebaasından birçok şahıs da dinî idealleri için bir araç olarak gördükleri Türkçeyi öğrenmişler ve Latin harfleriyle Türkçe ibareler içeren metinler yazmışlardır. Bunlardan birisi, peder-misyoner sıfatıyla geldiği Osmanlı topraklarında Hristiyanlığı yaymak amacıyla Türkçeyi bir araç olarak kullanan Bernardino Pianzola'dır. Yazılarında bazen Türkçe diyaloglara/kısa cümlelere (Pianzola IV 1789: 42) yer verirken, bazen de eserinin tamamına yakınına Türkçe yazmıştır. Mesela 1777'de basılan *Kyssa Christoneaghan Vartabedutiunun Muktaseri Stambolda ve Edrinede Surp Andonun Kilisesinde P. Bernardinos Pianzola Öğrettijine Göre* adlı eserin ana metnini oluşturan

84 sayfanın 83'ü Latin harfleriyle yazılmış Türkçe'den ibarettir. Pianzola, bu eserinde Araplara, Ermenilere, Marunilere ve Müslümanlara Türkçe hitap etmekte, tüm muhataplarını Hristiyanlığa davet etmekteydi (Pianzola 1777: 1).

Görsel 6. Bernardino Pianzola'nın Eserinin Giriş Kısmı (Pianzola 1777: 1).

KYSSA CHRISTONEAGAN VAB-
TABEDÜTİVNÜN
MUKTASERİ.

*Anum Hor, jev Vertuo, jev Hok'in
Surpo. Amin.*

Sual. S'Eni k'için jaratty, ve dunjaje kodu?

Gevab. Allah Effendimiz.

S. Niçin feñi jaratty, ve dunjaje kodu?

G. Onu tanımak için, sevmek için, ve ona chyzmet etmek için bu ömrüde, ve ötede bir ebedie Gennette onun devletini sürmek için.

S. Allahy tanımak için, sevmek için, ve ona chyzmet etmek için bu dunjaje, ve ötede bir ebedie Gennette onun devletini sürmek için, ne lazımdır?

G. Eji Christian gibi geçinmek, ve ölmek lazımdır.

S. Sen Christianmısın?

G. Christianym, ve dachy Katolikym, şük'ür Allaha.

S. Christian demek ne demektir?

G. İsus Christofun Sahyrty, ve vaftizde Chryzmailan, jani Trosmulen otzial olunmuş, jani jaghlanmış demektir?

A

S. Ka-

İtalyan şehir devletleri tebaasından zikredeğimiz son isim Mihitarist bir Ermeni keşişi olan P. Samuel Catergian'dır. Catergian'ın eseri, XIX. yüzyılda büyük ölçüde Batı medeniyet dairesine girmeye çalışan Osmanlı Devleti'nde devrin evrensel dili kabul edilen Fransızca'yı öğrenmek isteyen öğrencilere ve ilgili kişilere bir el kitabı olması için yazılmış karşılıklı konuşma kılavuzu (Türkçe-Fransızca-Almanca konuşma el kitabı)'dur.

Görsel 7. P. Samuel Catergian'ın Eserinden Bir Sayfa (Catergian 1855: 4)

طرفدن چوق سلام ايدك	<i>Tarafymdan tchok sêlam édin.</i>
پدرکز حاله کیفسز میدر	<i>Pédériniz halé kéfsiz mi dir?</i>
شکر آلله شهیدی ایو در	<i>Chukr allaha chimdi évi dir. [doun.</i>
بوندن پک مهنون اولدم	<i>Boundan pék mémnoun ol-</i>
ای والده کزک مزاجی	<i>Et validénizin mizadjy évi mi dir?</i>
ایومیدر	
پک اعلا	<i>Pék ala.</i>
بر از ایودر	<i>Bir az évi dir.</i>
نصل ایسه اوپله در	<i>Nassyl yssa euilé dir.</i>
شهیدی ایوجه در	<i>Chimdi eüdjé dir.</i>
شویله بویله — نه ایو نه فنا	<i>Cheuilé beuilé, né évi né féna.</i>
پک اغر خسته در	<i>Pék aghyr khasta dyr.</i>
بویله خسته اولدیغنی بیلنر	<i>Beuilé khasta oldoughou-</i>
ایدم	<i>nou bilméz idim.</i>
هیکیم بر شی یوق دیور	<i>Hékim bir chei yok dévor.</i>
انشا آلله	<i>Inch'allah.</i>
جمله فامیلیایه طرفدن	<i>Djumlé familiaia tarafym-</i>
سلام ایدک	<i>dan sêlam édin.</i>
باش اوستنه	<i>Bach ustuné.</i>

Fransızlar ve Almanlar

Avrupa'da İtalyanlardan sonra en fazla Latin harfli Türkçe metin vermiş olanlar Fransızlardır. Kanuni Sultan Süleyman'ın I. François zamanında Fransa'ya yardım etmesi ile başlayan iki ülke arasındaki yakınlaşma, sonraları askerî işbirliğine dönüşmüştür. Nitekim 1543-1544 yıllarında Kutsal Roma-Germen İmparatoru V. Karl'ın Akdeniz'deki ve Avrupa'daki etkinliğini sınırlamak amacıyla Osmanlı Devleti ile Fransa'nın ortaklaşa icra ettikleri tatbikatın (Verhaaren 2015) ardından iki ülke arasında uzun süre devam edecek bir dostluk tesis edilmiştir. İlişkilerin artması Fransızların Türkçeye duydukları ilginin de artmasına neden olmuştur.

Fransa'nın İstanbul'daki ilk elçiliği de Kanuni Sultan Süleyman zamanında açılmıştır. Elçi Jean de la Forest ile birlikte 1535 yılında İstanbul'a gönderilen Guillaume Postel (1510-1581), I. François devrinde 1530 yılında açılan

Collège de France'da Arapça, Yunanca, İbranice eğitimci yapmış, Fransa'da Doğu araştırmalarının öncüsü olmuş bir kişiydi. Batı dilleri dışında İbranice, Keldanice, Süryanice, Grekçe ve Arapçayı öğrendikten sonra Doğu ülkelerinden el yazması eserler toplamakla görevlendirilmişti. Paris'e döndüğünde beraberinde matematik, tıp, felsefe, kozmografya ve din sahalarında yazılmış pek çok kitap getirmişti (Arıkan 1984: 68-82; Nicolay 2014: 59-60). İstanbul'da kaldığı dönemde bildiği dillere Türkçeyi de eklemiş ve 1575 yılında basılan eseriyle Latin harfleri ile Türkçe yazan ilk kişilerden olmuştur (Postel 1575).

Guillaume Postel'den sonra anılması gereken André Du Ryer (1558-1660)'dir. Ryer Fransa elçisinin tercümanı olarak görev yapmış ve 1630 yılında basılan *Rudimenta Grammatices Linguae Turcicae* adlı eserinde Latin harfleriyle Türkçe yazmanın örneklerini vermiştir.

Görsel 8. André Du Ryer'in Eserinde Bazı Kelimelerin Latin-Arap Harfli Türkçe Yazılışları (Ryer 1634: 94):

94

secundus, ex دُبْ quatuor, fit ordina-
lis, دَرْدِي quartus, يور centum, يورليجي
centesimus. Et sic de similibus.

EXERCITATIO LECTIIONIS

Lingua Turcica.

atafinung okdi padichah Beheram Chunki
 جُونِكِي بَهْرَام بَادِشَاهْ اُولْدِي اَتَايِيكْ

sui-patri, fuit Rex Beheram Chun
 Nouman milxni Arab Kildi moucarrar amellerini

عَمَلَلَرِي مَقْرَر قَلْدِي عَرَب مَلِكِي نَجَان

Nouman regnum Arabum, confirmavit factis
 dinenden Arab Noumā bou Kildi moucarrar elēdeh

الْبَدَّة مَقْرَر قَلْدِي بُو نَجَان عَرَب دِينْدَن

ex lege Arabum Nouman hic, confirmavit in manu
 idi olmich perest pour el idi chekmich el

اَل حَكْمِشْ اِنْدِي بُو بَرَسْتْ اُولُسْ اِنْدِي

fuerat aduersus idem, traxerat manum
 Beheramung bin Beheram melix ta zamanēden Chabour

شَابُور زَمَانْدَن مَلِك بَهْرَام بُون بَهْرَامِكْ

.Beherami filium Beheram regem vsque ad n-tempore Chabour

Fransa'nın Osmanlı topraklarına gönderdiği elçilik heyetlerine katılarak Türkçe öğrenen bir diğer seyyah, 1639 yılında geldiği Osmanlı topraklarında iki yıla yakın kalmış olan Clausier de Loir'dir. Türkiye'ye dair gözlemlerini 1654 yılında basılan seyahatnamesinde toplayan Loir, eserinde özellikle dua, ilahi vb. dinî metinleri Türkçe yazmaya önem vermiştir (Loir 2016: 107-128)

Aynen İtalyan şehir cumhuriyetlerinde olduğu gibi İstanbul'daki elçilikte ihtiyaç duyulan tercümanları yetiştirmek, diplomatik ve ticari ilişkileri daha iyi idare edebilmek amacıyla 1551 yılında Venedik tarafından kurulan dil oğlanları okulunun bir benzeri *Enfants de langue* adıyla 18 Kasım 1669 tarihinde Fransa'da kurulmuştur. Kral XIV. Louis'in nazırı Jean Baptiste Colbert'in teşviki ve Marsilya ticaret odasının isteği ile açılan bu okul, daha sonra *Jenues de Langue* adını alacak (Hitzel 1995: 19) ve Fransa'nın ihtiyaç duyduğu tercüman kadrolarının önemli bir kısmı buradan karşılanacaktır. Dil oğlanları okulunda eğitim alması için 1807'de İstanbul'a gönderilen Thomas Xavier Bianchi (1783-1864), sağlık sorunları nedeniyle 1815'te Fransa'ya dönmek zorunda kalınca Doğu dilleri yardımcı tercümanlığına atanmış, burada Türkçe-Fransızca ve Fransızca-Türkçe konuşma kılavuzları hazırlamaya girişmiştir. *Dictionnaire Français-Turc* adlı eserini 1843'te tamamlamıştır (Bianchi 1843; Hitzel 1995: 115).

Dil oğlanları dışında Fransa tebaasına mensup olup tercümanlık yapan ya da dil oğlanlarının eğitiminde rol oynayan rahip, seyyah, mimar, ressam, dil bilimci gibi vasıflara sahip bazı şahıslar da Latin harfleriyle Türkçe yazmışlardır. Bu şahıslardan birisi, XIV. Louis'in yaklaşık kırk yıl Türkçe ve Arapça tercümanlığını yapmış olan François Pétis de La Croix (1622-1695)'tir. Croix'in Türkçe konusundaki bilgisi gündelik çevirinin çok ötesindeydi. *Dictionnaire Manuscrit Français et Turc, Etat general de l' Empire Ottoman, Dictionnaire Turc-Français et Français-Turc* gibi eserler kaleme alması dışında, 1655-1656 yıllarında Osmanlı topraklarında bulunan Jean Thèvenot'un seyahatnamesinin başına yazdığı manzum takriz, onun Türkçeye ne kadar hâkim olduğunun bir göstergesidir (Duru vd. 2010: 223-229).

Bir elçilik çalışanı olmamakla birlikte, burada bahsedilmesi gerekenlerden birisi de Jean Baptiste D. Holderman (1694-1730)'dır. Holderman Galata semtinde Saint Benoît misyonunda görevli bir Cizvit rahibiydi. Fransız elçiliğindeki dil oğlanlarının isteği üzerine Türkçe gramer kurallarına dair bir kitap hazırlamıştır. Fransa'nın o dönemde Doğu alfabeleriyle kitap basabilecek bir matbaası olmadığı için eser Holderman'ın gözetiminde bir Fransız elçiliği tercümanı vasıtasıyla 1726-1730 arasında basılmıştır (Holderman 1730; Hitzel 1995: 110).

Aynen Jean Baptiste D. Holderman gibi din adamı hüviyetine sahip olup burada bahsi gereken bir diğer şahıs Pierre François Viguier (1745-1821)'dir. Besançon'da dünyaya gelen Viguier, ilk eğitimini bir papaz okulunda almış ve daha sonra peder olmuştur. Katolik kilisesi tarafından Cizvitlerin Yakın Doğudaki kurumları Lazaristlere verildiğinden Galata'daki Saint Benoît'in başrahipliğine tayin edilmiştir. Bu görev nedeniyle 1783'te geldiği İstanbul'da Türkçe-Fransızca olarak kaleme aldığı ve 1790'da Choiseul-Gouffier matbaasında basılan eserinde, Türkçe kelimelerin çekimlerini vs. tanıttıktan sonra bazı cümlelerin yazılışlarına yer vermiştir (Hitzel 1995: 111).

Görsel 9. Pierre François Viguier'in Eserinden Bir Sayfa (Viguier 1790: 160).

Nè faqrindèn chikiayèt èylè ; nè zènguiniyini hikiayèt èylè. Ne formez pas des plaintes sur votre pauvreté ; & ne faites pas l'histoire de vos richesses.
Nè sèndèn kimsè indjinlîn ; vè nè sèn kimsèdèn indjin. Que personne ne s'offense de vous ; & ne vous offensez de personne.
Nè, sèvèrlèrsè, sèvin ; vè nè, yèrèrlèrsè, yèrin. Ne foyez pas charmé , lorsque l'on vous chérit ; & ne vous affligez pas , lorsque l'on vous afflige.

Latin harfli Türkçe metin yazan bir diğer Fransa tebaası Antoine-Ignace Melling (1763-1831), pek çok etnik kökenden ataya sahip olup seyyah, mimar, ressam gibi birçok vasfa sahip bir entelektüeldi. III. Selim'in kardeşi Hatice Sultan, Baron Hübsch'ün Büyükdere'deki Batı tarzında tasarlanmış bahçesini gördüğünde kendisi de benzer bir bahçeye sahip olma arzusunda olduğunu belirtince, Hübsch ona Antoine-Ignace Melling'i önermiştir. Hatice Sultan'ın Batı tarzında tanzim edilmiş bir bahçeye sahip olma arzusu, Melling ile sık sık görüşmelerini zorunlu hâle getirir. Melling, Hatice Sultan'ın isteğini kabul etmekle birlikte Osmanlı Türkçesini konuşmayı ve yazmayı bilmediği için kendisine Fransa dil oğlanları okulundan bir tercüman verilir. Bu şekilde Osmanlı Türkçesini hem okuma hem de yazma seviyesinde öğrenen Melling, Hatice Sultan'a Latince yazmayı öğretir (Hitzel 1995: 76-77). Antoine-Ignace Melling'in Latin harfleriyle Hatice Sultan'a yazdığı mektuplar (Perot vd. 2001) ve gravürlerle İstanbul'u tasvir eden bir eseri (Melling 1819) günümüze kadar ulaşmıştır.

Fransız tebaasından Latin harfleriyle Türkçe ifadeler bulunan eser yazan bir başka şahıs da Nassif Mallouf'tur. Gerçek adı Nâsîf ibn İlyâs Mun'im al-Ma'lûf olan Lübnan doğumlu bu dil bilimci, Arapça dışında İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve Türkçe de öğrenmişti. İngiltere konsolosluğu baş tercümanı ve İzmir Fransız Lisesi Türkçe öğretmenliği görevinde bulunmuştu. Mallouf bir

oryantalist olarak hayatı boyunca Latin harfleriyle yazılmış Türkçe ibareler içeren pek çok eser yazdı (Mallouf 1862: I).

Latin harfli Türkçe eser veren Almanlara gelince, bunlar içerisinde zikredilmesi gereken isimlerin başında Reinhold Lubenau (1566-1631) gelir. Lubenau, Kutsal Roma-Germen İmparatorunun Osmanlı Devleti'ne 1587'de yolladığı elçilik heyetinde eczacı sıfatıyla bulunmuş bir seyyahdır. Yukarıda bahsi geçen Floransa elçilik sekreteri Filippo Argenti'nin İstanbul'da elden ele dolaşan eserini temin eden Lubenau, seyahatnamesine eklediği 600 maddelik kısa bir sözlüğü oluştururken bu eserden oldukça istifade etmişti (Adamović 2009: 9-12). Reinhold Lubenau, İstanbul'da bulunduğu sürede Arapların, Türklerin ve Yahudilerin dükkânlarına giderek buradaki malların isimlerini bir deftere kaydetmişti. Yalnız konuşmayı değil, okuma yazmayı da öğrenmek istiyordu. Bu nedenle seyahatnamesine gün isimlerini, ülke ve şehir adlarını; mekân ve insan isimlerini, bazı organların/uzuvların isimlerini, erkek kadın giysilerinin isimlerini, renklerin adlarını, hamam ve ahır terimlerini, ev, mutfak ve meyhane eşyalarının isimlerini, yemek /yiyecek maddesi adlarını ve günlük lisandaki bazı diyalogları eklemiştir. Türkçe öğrenmek için yazarını belirtmediği bir kitaptan (Argenti'nin eserinden) istifade etmişti. Fakat Lubenau, bütün çabasına ve emeğine rağmen, Türkçe öğrenmenin çok zor olduğuna kanaat getirerek bu işten vazgeçmiştir (Lubenau 2012: 235, 454-464).

Konumuz açısından Reinhold Lubenau'dan sonra dört Alman'dan bahsedilmesi gerekir. Bunlardan birincisi tarihçi, dil bilimci sıfatlarına sahip Hieronymus Megiser (1553/1554-1616)'dir. Stuttgart şehrinde doğmuş, Linz şehrinde ölmüştür. Tübingen Üniversitesi'nde eğitim almış, daha sonra da Leipzig Üniversitesinde profesör olarak çalışmıştır. Megiser, 1612 yılında basılan eserinde 220 atasözüne yer vermiştir (Megiser 1612; Dilaçar 1970: 200-210). Diğer Habsburg elçisi Giovanni Battista Podestà (1624-1703)'dir. Habsburg elçisi ve casusu olarak pek çok Doğu dilini öğrenmiştir. Kitabının bazı bölümlerinde kendine yazılmış Arap harfli mektuplara ve bazı Türkçe ifadelerin Latin harfli yazılışlarına yer vermiştir (Podestà I 1692: 197). Kendisi ve eseriyle ilgili bilgi vermemiz gereken Alman kökenli üçüncü şahıs olan Johannis Christiani Clodii (1676-1745 hakkında çok fazla bilgiye ulaşılamamıştır. Titiz bir çabanın ürünü olduğu anlaşılan eseri incelendiğinde Clodii'nin bir dil bilimci olabileceği akla gelmektedir. Clodii iki ciltlik ayrıntılı eserinde bazı kelimelerin, atasözlerinin, deyimlerin ve bazı diyalogların telaffuzlarının Latin harfleriyle yazımına yer vermiştir. Eser 1730 yılında Leipzig'de yayınlanmıştır (Clodii 1730). Konumuz açısından eserinden bahsi gereken son Alman bilim adamı Heinrich Julius Klaproth

(1783-1835) ise 1820 tarihli kitabında bazı kelimelerin farklı dillerdeki karşılıklarını verirken Türkçe karşılıklarını Latin harfleriyle yazmayı tercih etmiştir (Klaproth 1820: 3).

Macarlar ve Lehler

Latin harfleriyle Türkçe metin yazarları arasında zikredilmesi gereken bir diğer millet Macarlardır. Oldukça erken bir dönemde başlayan Osmanlı-Macar ilişkileri çerçevesinde Macarlardan Türkçe öğrenen ve öğrendikleri bu dili diğer insanlara öğretmek için Latin harfli Türkçe eserler yazan kişiler çıkmıştır. Bunlardan birisi 1526'daki Mohaç muharebesinde Türklere esir düşmüş olan Bartholemaeus Georgieuz (Georgievic) (1505-1566)'tir. Georgieuz, esaret yıllarında öğrendiği Türkçeyi başkalarına da öğretmek için yazdığı *De re Turcarum Moribus Epitome* adlı kitabında gündelik hayatta kullanılan karşılıklı konuşma cümlelerinin Latin harfleriyle yazılışlarına da yer vermiştir.

Görsel 10. Bartholemaeus Georgieuz'in Eserinden Bir Diyalog (Georgieuz 1558: 69)

69

D I A L O G V S I N
 terrogationum, & responsio-
 num Turcæ cum Christiano.
 Et primò Turca ad Christianu-
 num, hoc modo:

Handa gi dertsen bre Giaur?
 Quò yadis ô Christiane?

R E S P O N S I O
 Christiani.

stambola giderum Tsulcanum.
 Constantinopolim versus pergo
 Princeps.,

T U R C A.

Ne issum var bu memlekettend?
 Quid negotii habes in his regio-
 nibus?

C H R I S T I A N V S.

BeZergenslik' ederum, Assendi,
 Mercaturam exerceo, Domine.
 vel, Maslahatom var anadolda.
 Mihi negotium est in Asia.

B 3 T U R

Macarlar, ilk dönemlerinden itibaren Osmanlılarla mücadele etmişler, onlarla ilişki içinde olmuşlardır. Dolayısıyla Türkçe öğrenmişlerdi. 1615 doğumlu Jakab Harsányi-Nagy, Erdel Kralı Mihály Apafi'nin mürebbiliğini yapmış, György Rákóczi'nin emri üzerine Doğu dilleriyle özellikle de Türkçe ile ilgilenmeye başlamıştır. Erdel Krallığı maslahatgüzarı olarak yedi yıl Osmanlı topraklarında kalmıştır (Hazai 1971: 4950). Jakab Harsányi-Nagy, 1672'de *Colloquia Familiaria Turcico-Latina: Seu Status Turcicus Loquens* adlı bir Türkçe karşılıklı konuşma kitabı yazmıştır.

Görsel 11. Jakab Harsányi-Nagy'nin Kitabından Bir Diyalog (Harsany: 1672: 2):

2 COLLOQV.

Getfenüz hair (mubârek) olsun
Felicem, aut benedictam noctem
precor.
V. Allah razi olsun & Allah sana ejlik
virşen.
Deus acceptet, aut tibi benedictam, aut
Tc sospitet, vel : Ago tibi gratias.
Hos gieldün, şefa gieldün.
Benè vinisti, seu Gratus est tuus ad-
ventus.
Eşmişsin hos mişsin? Num benè valeas?
vel
Nedür balin? Quomodo tecum agitur?
Seu ad verbum : Quis, vel qua-
lis tuus est status?
J. Sükur Tangrie, eos, Laus Deo, benè
valeo.
Hazettüm şag gieldüğünüzden,
Gratum mihi est quod incolumis ad-
vencris
Dizari ferifnüz makbul gecser
Pulcherrimus vester conspectus, ad-
modum mihi gratus est.
Otura, vel, Oturun, vel Oturunüz
Sede confideas, vel Sedete,

Jas-

Lehler de Macarlar gibi Osmanlı Devleti ile erken dönemlerden itibaren siyasi ilişkiler kurduklarından, içlerinden Türkçe öğrenmeye ve öğrendiklerini yazılı eserler hâline getirmeye çalışan filologlar yetişmiştir. Leh asıllı dil

bilimci Francisci Mesgnien Meninski'nin (1623-1698) Habsburg elçisi olduğu dönemde yazıp 1680'de yayınlanan devasa sözlüğü (Meninski 1680) bugün de alanında önemli eserler arasında sayılmaktadır.

Meninski gibi Leh asıllı olan Albertus Bobovius/Santuri Ali Ufki Bey (1610-1675) Topkapı Sarayında uzun yıllar tercümanlık yaptıktan sonra, Lehçe, Fransızca, İngilizce, Almanca, Latince, eski ve modern Yunanca, İtalyanca, Türkçe, Farsça, Arapça öğrenmişti. Müziğinas ve bestekâr kimliği ile de tanınmaktaydı. 1645'te yapılan savaşta esir düşünce Enderun'a alınan Bobovius ihtida ederek Ali ismini almıştır. 1650'lerde Türk musikisinin bazı parçaları ile halk ezgilerinden oluşan Avrupa usulü notalarıyla şiirlere ve şarkılara yer verdiği bir eser hazırlamıştır (Bobovius 2002: 12-13). *Şiir ve Şarkı Mecmuası* adıyla bilinen eserde bazı yapıtların notaları, Arap harfli ve Latin harfli Türkçe yazılışlarıyla birlikte verilmiştir.

Görsel 12. Albertus Bobovius'un Eserinden Bir Sayfa (Bobovius Tarihsiz: 12v):

İngilizler

Latin harfleriyle Türkçe yazan topluluklardan sonuncusu İngilizlerdir. Bunların Türkçeye yönelmesinde, İngiltere'nin Osmanlı topraklarındaki ticari faaliyetleri ve siyasi emelleri etkili olmuştur. Edward Osborne, Richard Straper ve William Harborne adlı tüccarlar kendi imkânlarıyla Hamburg, Lehistan, Eflak ve Boğdan üzerinden İstanbul'a gelmişlerdi. Burada kendilerini İngiltere Kraliçesi Elizabeth'in gönderdiği intibamı uyandırmışlardı. İstanbul yönetimi, artan İspanya tehdidi karşısında İngiltere'nin bir denge aracı olarak kullanılabileceği düşüncesindeydi. William Harborne, gayretleri sonucunda

III. Murad'dan İngiltere Kraliçesi Elizabeth adına alınmış 15 Mart 1579 tarihli bir name-i hümayûnla geri dönmeyi başarmıştı. Bu belge 1580 Temmuz'unda Osmanlı Devleti'nde yaşayan İngilizler için bir kapitülasyona dönüştü. İngilizler bununla da yetinmeyip Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında ticaret yapma hususunda bir nevi tekel hakkında sahip bir şirket için izin istiyorlardı. Bu isteklerini nihayet 11 Eylül 1581 tarihinde elde ettiler. Böylece Chief Merchant of all Turkey Company (Türiye Şirketi) adlı bir şirket kuruldu. Bu şirket daha sonra Venedik Kumpanyası ile birleşince Levant Kumpanyası adını aldı. Bu anlaşmadan rahatsızlık duyan Fransız Elçisi Jacques de Germigny ile Venedik Balyosu Morosini söz konusu tekel hakkının ve İngiltere'ye sağlanan ticaret serbestliğinin iptali için yoğun çaba harcadılarsa da başarılı olamadılar (Wood 2013: 8-10, 25-35).

Bu şekilde Edward Osborne, Richard Straper ve William Harborne gibi üç kafadarın gayretleriyle başlayan Osmanlı-İngiliz ilişkileri giderek güçlendi. Gelişen iyi ilişkiler neticesinde pek çok İngiliz farklı nedenlerle Osmanlı topraklarına gelerek Türkçe öğrenmeye başladı. Bunlardan William Seaman (1606/7-1680), Oxford Üniversitesi'nde yetişmiş bir şarkiyatçıydı. Seaman, 1628'de İstanbul'a gelerek, English Royal Society kurucu üyelerinin teşvikiyle İncil'i Türkçeye çevirmiştir. Bu çeviri *Testamentum Novum Turcice Redditum* adıyla 1666'da Oxford'da yayımlanmıştır (Hitzel 1995: 108-109). Bunun dışında İngiltere'de basılan ilk Türkçe gramer kitabı yine onun 1670'te basılan eseridir. William Seaman, söz konusu eserinde bazı kelimelerin Latin harfleriyle yazılışına yer vermiştir (Seaman 1670: 18).

Türkçe grameri üzerine bir eser veren diğer İngiliz, bir Levant Kumpanyası tüccarı olan Thomas Vaughan'dır. Vaughan, 1709'da yayımlanan Türkçeye dair gramer kitabında yer yer bazı metinlerin Latin harfleriyle Türkçe olarak nasıl yazıldığına dair örnekler vermiştir. Tüccar oluşunun etkisiyle eserinde sık sık ticari hususlara değinmiştir.

Görsel 12. Thomas Vaughan'ın Eserinden Bir Ticari Belge (Vaughan: 1709: 9).

Chap. I. Of Orthography. 9

*The Reading of the foregoing Temizuk, or
Bill of Exchange.*

VEge tahriry huruf bu dur ke Ingheliz Bazir-
ganlerinden Sherman Vitkin nam Bazir-
gandan ber vege karzy Sherai bing Uch yüz grush
estikraz ailedim taiky del asil nezfe alté yüz elli
grush ider meblaghy merkúmy hala Izmirde Gum-
ruc Eminy olan Izetlu oglum Mustafy Aga Vusul
Temisucde otuz bir gün mururinde merkuming
Izmirde Sherriky olan Filkinton nam Bazirgane
Edá ve teslim ailemec uzra vajibul edá ve lazimul
kazá dainim dur Vadesly hululinde meblaghy
merkum vege mesruhly uzra tamamen edá ve
teslim olunducte ishbu Temisukimiz yeddindan
akhiz ve hefiz olúne. Tahriran 2 Nun Senna 1109.

El hakir el hadgé Mahmet,
Eminy Gumruc hala.

The Endorsement was thus :

Vemettuvely Temizúk fe 2 Zilkada Senna 1109.

İngiltere'nin İstanbul elçisi Edward Wortley Montagu ile buraya gelen Lady Mary Wortley Montagu Türkçe öğrenmişti. Lady Montagu, Osmanlı topraklarında bulunduğu döneme dair anılarını mektupları vasıtasıyla kaydetmiştir. Mektupları, ölümünden sonra 1763 yılında kitaplaştırılmıştır. Montagu, 16 Mart 1718 tarihli mektubunda *Küçük Bir İnci* adlı bir şiirin Latin harfleriyle yazılışına yer vermiştir.

Görsel 13. Lady Mary Wortley Montagu'nun Eserindeki Küçük Bir İnci Adlı Şiirin Bir Kısımı (Montagu 1861: 350-351)

Ingi,	Sensin Guzelerin gingi
Pearl,	<i>Fairest of the young.</i>
Caremfil,	Caremfilsen cararen yök
Clove,	Conge gulsum timarin yök
	Benseny chok than severim
	Senin benden, haberin yök.
	<i>You are as slender as this clove!</i>
	<i>You are an unbloisn rose!</i>
	<i>I have long loved you, and you have not known it!</i>
Pul,	Derdime derman bul
Jonquil,	<i>Have pity on my passion!</i>
Kihat,	Birlerum sahat sahat
Poper,	<i>I faint every hour!</i>
Ermus,	Ver bize bir umut
Pear,	<i>Give me some hope.</i>
Jabun,	Derdinden oldum zabun
Soop,	<i>I am sick with love.</i>
Chemur,	Ben oliyim size umur
Coal,	<i>May I die, and all my years be yours!</i>
Gul,	Ben aglarum sen gul
A rose,	<i>May you be pleased, and all your sorrows mine!</i>

Lady Montagu'dan sonra Türk dili hakkında İngilizler tarafından pek çok araştırma yapılmıştır. Bunlardan William Burckhardt Barker, 1854 yılında basılan gramer kitabında yer yer bazı cümlelerin Latin harfleriyle yazımı üzerinde durmuştur (Barker 1854: 17). Latin harfleriyle Türkçe yazarların adları, eserlerinin yazılma/basılma yılları ve bu şahısların milliyetleri, topluca bir değerlendirmeye yardımcı olması için aşağıda tablo hâlinde verilmiştir:

Tarihte Latin Harfleriyle Türkçe Metin Yazan Batılılar

Eser Sahibinin Adı		Eserin Yazım/Basım Yılı	Osmanlı Topraklarında Bulunma / Türkçe Öğrenme Nedeni
1	Johannes Schilberger	1427-1460	Alman esir
2	Filippo Argentini	1533	Floransa konsolosluk görevlisi
3	Bartholemaeus Georgievic	1558	Macar savaş esiri
4	Michele Membré	1567	Venedikli tercüman
5	Guillaume Postel	1575	Fransız bilim adamı, elçilik görevlisi
6	Hieronymus Megiser	1612	Alman bilim adamı
7	Pietro Della Valle	1615 (çalışma defteri)	Romalı seyyah
8	Reinhold Lubenau	1628 (yazma eser)	Habsburg elçisi
9	Giovan Battista Montalbano	1622-1632(tahminen)	Bolognalı seyyah
10	André Du Ryer	1630	Fransız elçilik görevlisi
11	Giovanni Molino	1641	Venedikli tercüman
12	Albertus Boboivus/Santuri Ali	Ufki Bey 1650'ler (tahminen)	Leh asıllı Osmanlı tercümanı
13	Clausier de Loir	1654	Fransız seyyah
14	William Seaman	1670	İngiliz şarkiyatçı/elçilik görevlisi
15	Jakab Harsányi-Nagy	1672	Erdel maslahatgüzarı
16	Francisci Mesgnien Meninski	1680	Leh asıllı bilim adamı / Habsburg elçisi
17	Giovanni Battista Donado	1688	Venedikli elçi
18	Giovanni Battista Podestà	1692	Habsburg elçisi
19	Thomas Vaughan	1709	İngiliz Levant kumpanyası tüccarı
20	Jean Baptiste D. Holderman	1730	Fransız peder (din adamı)
21	Johannis Christiani Clodii	1730	Alman dil bilimci?
22	Luigi Fernando Comte de Marsigli	1732	Venedik askerî ataşesi
23	Lady Mary Wortley Montagu	1763	İngiliz elçisinin eşi
24	Bernardino Pianzola	1777	İtalyan şehir cumhuriyeti, misyoner, peder (din adamı)
25	Pierre François Viguier	1790	Fransız peder (din adamı)
26	Cosimo Comidas de Carbognano	1794	Ermeni asıllı, Napoli elçiliği dil oğlanı - İspanya elçiliği tercümanı
27	Antoine-Ignace Melling	1784-1802 (mektuplar)	Fransız seyyah, mimar, ressam
28	Heinrich Julius Klaproth	1820	Alman bilim adamı
29	Xavier Bianchi	1843	Fransız elçiliği dil oğlanı
30	William Burckhardt Barker	1854	İngiliz bilim adamı
31	P. Samuel Catergian	1855	Ermeni asıllı Venedikli keşiş
32	Nassif Mallouf	1862	Fransız tercüman, elçi, bilim adamı

Sonuç

Matbaanın icadı ve yaygınlaşması, bilginin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır. Böylece Avrupa'da Latince dışında diller de önem kazanmaya başlamış, Latin harfli Türkçe eserlerin basımıyla daha çok insan Türkçe öğrenmiştir. Bunun sonucunda çok sayıda kişi Latin harfli Türkçe metin yazmıştır. Codex Cumanicus'tan sonra Latin harfleriyle yazılmış ilk Türkçe ifadeler, Johannes Schiltberger adlı bir Alman'ın kaleme aldığı esaret anılarında geçmektedir. 15. Yüzyıldan başlayarak, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar, Avrupa'da çeşitli statülere mensup Alman, Fransız, Macar, Leh, İngiliz; Venedikli, Napolili, Bologna'lı tarafından bazısı kısmen bazısı tamamen Türkçe ifadelerin yer aldığı Latin harfli eserler vücuda getirilmiştir. Bunları yazan 32 kişiden 2'si esir, 13'ü diplomatik misyon çalışanı ya da çalışanları ile irtibatlı şahıs, 4'ü bilim adamı, 4'ü din adamı, 4'ü seyyah, 1'i tüccar ve 4'ü de hem bilim adamı hem yabancı misyon çalışanıdır.

Codex Cumanicus dışındaki eserlerin yazım/basım tarihlerine bakıldığında, bunların XV.-XIX. yüzyıllar arasında yayınlandıkları görülür. Eserlerin yazılış tarihleri esas alınarak bir sınıflandırma yapmak gerekirse, bu tasnif, erken modern dönem ve modern dönem şeklinde olabilir. Bu ayrıma göre; 32 eserden 22'sinin erken modern dönemde, diğerlerinin de modern dönemde yazıldığı anlaşılmaktadır. Erken modern dönem, Osmanlı Devleti'nin dünyanın büyük bölümüne hükmettiği, gücünün zirvede olduğu bir devre tekabül eder. Dolayısıyla bu dönemde Türkçe bilmek pek çok yönden avantaj sağlamaktaydı. Türkçe yazan batılılara dair tablodan da anlaşılacağı üzere, bunlar Osmanlı Devleti ile ticari, siyasi ve içtimai münasebetleri bulunan toplumlara mensup idiler.

Türkçe öğrenme ve Latin harfleriyle Türkçe yazma hususunda İtalyan şehir cumhuriyetleri tebaasına mensup olanların sayısının diğer topluluklara oranla oldukça fazla olduğu görülmektedir. Bu durum, söz konusu şehir cumhuriyetlerinin ticari, siyasi, içtimai çıkarlarını koruma, geliştirme gayretleriyle izah edilebilir. Erken modern dönemin sonu hem Osmanlı Devleti hem de söz konusu şehir cumhuriyetlerinin güç kaybına uğradığı bir zaman dilimine tekabül eder. Her ne kadar XVIII. yüzyılda *Turquerie* adı verilen moda akımından bahsedilebilse de yüzyılın sonu aynı zamanda bu moda akımının da sonunu getirmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin güç kaybına bağlı olarak Türkçe öğrenip yazma eğiliminde olan Avrupalıların sayısında da azalma meydana gelmiştir. Modern dönemde Türkçenin daha ziyade bilim adamları için bir çalışma konusu hâline geldiği anlaşılmaktadır. Yukarıda adları zikredilen şahıslardan üçü, din adamı kimliğine sahiptir.

Bunların Osmanlı topraklarında Hristiyanlığı yaymak adına misyonerlik faaliyeti içerisinde oldukları kuşkusuzdur. Bunlar Türkçe öğrenmeyi, hedef kitlelerine ulaşmada bir araç olarak görmüşlerdir.

Kaynaklar

- Adamović, Milan (2009). *16. Yüzyıl Türkçesi: Floransalı Filippo Argenti'nin Notlarına Göre (1533)*, Çev. Aziz Merhan, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alarslan, Burcu (2005). "Türk İmajının Görsel Yansımaları", *Dünya'da Türk İmgesi*, Ed. Özlem Kumrular, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Akar, Ali (2014). "Kuzey Bozkırlarından Ön Asya'ya Beş Bin Yıllık Serüven: Türk Dilinin Tarih İçindeki Yolculuğu", *Türkler-Uzun Bir Serüvenden Kısa Notlar*, Ed. Reha Bilge, İstanbul: Arvana Yayınları.
- Arıkan, Zeki (1984). "Guillaume Postel ve "De la République des Turcs", *Tarih İncelemeleri Dergisi* II, İzmir.
- Balta, Evangelia (2014). *Gerçi Rum İsek de Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz, Karamanlılar ve Karamanlıca Edebiyat Üzerine Araştırmalar*, Haz. M. Fatih Uslu-Fatih Altuğ, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Barker, William Burckhardt (1854). *A Practical Grammar of the Turkish Language: With Dialogues and Vocabulary*, London.
- Bottéro, Jean (2012). *Mezopotamya Yazı, Akıl ve Tanrılar*, Çev. Mehmet Emin Özcan, Ayten Er, Ankara: Dost Yayınları.
- Bevilacqua, Alexander – Helen Pfeifer (2013). "Turquerie: Culture in Motion, 1650–1750", *Past & Present*, CCXXI/1.
- Bianchi, Thomas Xavier (1843). *Dictionnaire Français-Turc* I, Paris.
- Bloom, Jonathan M. (2003). *Kâğıda İşlenen Uygarlık Kâğıdın Tarihi ve İslâm Dünyasına Etkisi*, Çev. Zülal Kılıç, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Boboivus, Albertus; /Santuri Ali Ufki Bey (2002). *Albertus Boboivus ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları, Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, Çev. Ali Berktaş, İstanbul: Kitap Yayınevi.

_____; *Mecmua ou album de poésies turques, la plupart sans aucun nom d'auteur, quelques-unes de Necâti, dans les marges duquel, ainsi que sur les pages restées en blanc, un possesseur de ce livre a écrit des extraits de la Jérusalem délivrée, des notes médicales ou botaniques, en*

italien, de la musique italienne et allemande, et la notation, quelquefois avec transcription, de chansons turques, par Ali Beg Bobowski, dit Ali Ufki, Bibliothèque Nationale de France, Turc 292.

Breydenbach, Bernhard von (1486). *Prefatio in Opus Transmarine Peregrinationis ad Venerandu[m] et Gloriosum Sepulcru[m] Dominicu[m] in Iherusale[m]*, Yale University Library Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Object ID: 2057980, Mainz.

Burman, Thomas E. (2013). *Latince Kur'an Çevirileri 1140-1560*, Çev. Nisan Alici, İstanbul: İthaki Yayınları.

Carbognano, Cosimo Comidas (1993). *18. Yüzyılın Sonunda İstanbul*, Çev. Erendiz Özbayoglu, İstanbul: Eren Yayınları.

_____ (1794). *Primi Principi Della Grammatica Turca, ad uso Dei Missionari Apostolici di Constantinopoli*, Roma.

Catèrgian, P. Samuel (1855). *Guide de Conversation Turc-Français-Allemand*, Vienne.

Casale, Giancarlo (2014). "Geçmiş Görme", *Osmanlı Sarayında Tarih Yazımı*, Çev. Mete Tunçay, Dr. H. Erdem Çıpa-Emine Fetvacı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Codex Cumanicus Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum (1880), Ed. Comes Géza Kuun, Scient Academi/e Hung., Budapestini. [Türkçesi: *Codex Cumanicus* (2015), Haz. Mustafa Argunşah-Galib Güner, İstanbul: Kesit Yayınları.]

Clodii, Johannis Christiani (1730). *Compendiosum Lexicon Latino-Turcico-Germanicum: In Quo Non Solum Voces Et Phrases Usitatae Continentur, Sed Etiam Illarum Lectio, Adjectis Ubique Observationibus Variis, Ad Statum Ecclesiasticum, Politicum, Et Militarem Pertinentibus: Cum Prefatione De Lingua Et Litteratura Turcarum, Corruptisque Vulgari Pronuntiatione, Nominibus Ministrorum Aulae Turcae, Accesit Triplex Index. Grammatica Turcica, I, II, Lipsia [Leipzig].*

Dilaçar, Agop (1970). "1612'de Avrupa'da Yayımlanan İlk Türkçe Gramerinin Özellikleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Marsigli, Luigi Fernando Comte de (1732). *L'Etat Militaire de L'empire Ottoman, Ses Progrès et sa Décadence II*, Hague – Amsterdam.

Donado, Giovanni Battista (1688). *Della Letteratura de' Turchi. Osservazioni fatte da Gio: Battista Donado senator veneto, fu bailo in Costantinopoli, Venetia.*

- Dursteler, Eric R. (2012). *İstanbul'daki Venedikliler Yeniçağ Başlarında Akdeniz'de Millet, Kimlik ve Bir Arada Varoluş*, Çev. Taciser Ulaş Belge, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Duru, Necip Fazıl - Rıza Duru (2010). "La Croix Paitis'in 1665'te Latin Harfleriyle Yazdığı Türkçe Bir Gazel", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* III/11, Ordu.
- Erden, Yahya (1995). "Avrupa'da Arap Harfleriyle Basılan Arapça ve Türkçe Kitaplar (1514-1700)", *Kebikeç* I/2, Ankara.
- Febvre, Lucien -Henri Jean Martin (2000). *Kitabın Doğuşu*, Çev. Gül Batuş, İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- Fischer, Steven Roger (2003). *A History of Reading*, Reaktion Books, London.
- Gallotta, Aldo (1986). "Latin Harfleri ile Yazılmış Bir Kaç Osmanlı Atasözü", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* XXIV, İstanbul.
- Georgieuiz, Bartholomao (1558). *De re Törçarvum Moribus Epitome*, Basım yeri yok.
- Giacomo E. Carretto (1992). *Akdeniz'de Türkler*, Çev. Durdu Kundakçı-Gülbende Kuray, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Guillaume Postel (1575). *Des Histoires Orientales et Principalement des Turkes ou Turchiques et Schitiques ou Tartaresques et Aultres qui en Sont Descendues, Oeuvre Pour la Tierce Fois Augmenté*, Paris.
- Harsany, Jacobus Nagy De (1672). *Colloquia Familiaria Turcico-Latina: Seu Status Turcicus Loquens*, Branderburg. [Almanca: György Harzai (1973). *Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert: Untersuchungen an den Transkriptionstexten von Jakob Nagy de Harsány, Akademiai Kiado, Budapest.*]
- Hazai, Georgy (1971). "Jakab Harsányi-Nagy'ın Latin Harfleriyle Yazılmış Türkçe Metinleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 338, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____ (1967). "Kiril Harfleriyle Yazılı Bir Türkçe Metin Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 255, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hitzel, Frédéric (1995). *Enfants de Langue et Drogmans/Dil Oğlanları ve Tercümanlar*, Çev. Mehmet Sert, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Holderman, Jean Baptiste D. (1730). *Grammaire Turque, ou Méthode Courte*

et Facile Pour Apprendre la Langue Turque: Avec un Recueil des Noms, des Verbes et des Manières de Parler les Plus Necessaires a Sçavoir, Avec Plusieus Dialogues Familiers, Constantinople.

Klaproth, Heinrich Julius (1820). *Abhandlung über die Sprache und Schrift der Uiguren*, Paris.

Kumrular, Özlem (2012). "16. Yüzyılda Akdeniz'de 'Türk' İmgesinin Yaratılması: Antipropagandaya Karşı Özdüşünüm", *Hayallerdeki "Türk"*, Ed. Božidar Jezernik, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Loir, Clausier de, (2016). *De Loir Seyahatnamesi IV. Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları*, Çev. Mustafa Daş, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Lubenau, Reinhold (2012). *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi (Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589)*, I, Çev. Türkis Noyan, ed. Stefanos Yerasimos, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Luigi Bassano (1545). *I Costumi et i Modi Particolari de la Vita de Turchi*, Rome. [Türkçesi:

Luigi Bassano (2015) *Kanuni Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*, Çev. Sibel Cangi, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.]

Mallouf, Nassif (1856). *Dictionnaire Français-Turc, Avec La Prononciation Figurée*, Paris.

Manguel, Alberto (2010). *Okumanın Tarihi*, Çev. Füsun Elioğlu, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Megiser, Hieronymus (1612). *Institutionum Linguae Turcicae Libri Quatuor*, Leipzig.

Melling, Antoine-Ignace (1819). *Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore*, Paris [Türkçesi-İngilizcesi: Antoine-Ignace Melling, *İstanbul ve Boğaz Kıyılarına Pitoresk Seyahat (A Picturesque Voyage to Constantinople and the Shores of the Bosphorus- Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore)*, ed. Rezan Benatar, trans. İvrin Cemil Schick, Çev. Ece Zerman, İstanbul, Denizler Kitabevi, 2012.]

Meral, Yasin (2016). *İbrahim Müteferrika Öncesi İstanbul'da Yahudi Matbuatı (1493-1729)*, Ankara: Divan Kitap.

Meninski, Francisci Mesgnien (1680). *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae*, Vienne [Türkçesi: Franciscus à Mesgnien Meninski, *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae - Arabicae -*

- Persicae = Lexicon Turcico - Arabico-Persicum/ Sözlük, Türk Dili, Türkçe, Dilbilim, Türk Dilleri*, I, II, III, IV, V, VI, İstanbul, Simurg Yayınları, 2000.]
- Meyer, Eve R. (1974). "Turquerie and Eighteenth-Century Music", *Eighteenth-Century Studies*, VII/4.
- Molino, Giovanni (1641). *Dittionario Della Lingua Italiana*, Turchesca, Roma.
- Montagu, Lady Mary Wortley (1861). *The Letters and Works of Lady Mary Wortley Montagu*, I, ed. Lord Wharncliffe, London. [Türkçesi: Lady Mary Montagu (2014). *Şark'tan Mektuplar*, Haz. Selçuk Ünlü, Konya: Palet Yayınları.]
- [Mour, Jean Baptiste Van] (1714), *Recueil de Cent Estampes Representant du Differentes Nations du Levant, tirées d'après nature en 1707 et 1708*, Ed. De M. De Ferriol, Paris.
- Nasir al-Din al-Tusi (1594). *Kitab Tabrir Usul li-Uqlidis Min Ta'lif Khwaja Nasir al-Din alTusi. Euclidis Elementorum Geometricorum Libri Tredecim. Ex Traditione Doctissimi Nasiridini Tusini. Nunc Primum Arabice Impressi*, (in Typographia Medicea), Romae.
- Nicolay, de Nicolas (2014). *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda*, ed. Marie-Christine Gomez-Geraud, Stefanos Yerasimos, Çev. Şirin Tekeli-Menekşe Tokyay, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Offenberg, Adri K. (1996). "The printing history of the Constantinople Hebrew Incunable of 1493: a Mediterranean Voyage of Discovery", *The British Library Journal* XXII.
- Pamukciyan, Kevork (2002). *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar II-Ermeni Harfleri Türkçe Metinler*, Haz. Osman Köker, İstanbul: Aras Yayıncılık.
- _____ (2003). *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar-IV, Biyografileriyle Ermeniler*, İstanbul: Aras Yayınları.
- Pedani, Maria Pia (2015). *Doğu'nun Kapısı Venedik*, Çev. Gökçen Karaca Şahin, İstanbul: Küre Yayınları.
- Pedersen, Johannes (2012). *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*, Çev. Mustafa Macit Karagözoğlu, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Pektaş, Nil (2015). "The Begginings of Printing in Ottoman Capital: Book Production and Circulation in Early Modern İstanbul", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* XVI/2, İstanbul.

- Perot, Jaques - Frédéric Hitzel-Robert Anhegger (2001). *Hatice Sultan ile Melling Kalfa Mektuplar*, Çev. Ela Gültekin, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Pianzola, Bernardino (1789). *Dizionario Grammatiche, E Dialoghi Per Apprendere Le Lingue Italiana, Greca-Volgare, e Turca, e Varie Scienze*, IV, Padova.
- _____ (1777). *Kyssa Christoneaghan Vartabedutiunun Muktaseri Stambolda ve Edrinede Surp Andonun Kilisesinde P. Bernardinos Pianzola Öjrettijine Göre*, Podova.
- Podestà, Giovanni Battista (1677). *Assertiones De Principiis Substantialibus, Accidentalibus Proximis & Remotis, Diversisque Differentiis Linguarum: de Turcica, Arabica & Persica in Communi & Particulari, de in Fluxu Arabicae in Persicam, Utriusque in Turcicam, Deque Eorum Arithmetica, Viennae, 1669; Dissertatio Academica Continens Specimen Triennalis Profectus in Linguis Orientalibus, Arabica Nempè, Persica et Turcica, Viennae.*
- _____ (1692). *Cursus Grammaticalis Linguarum Orientalium, Arabicae Scilicet, Persicae et Turcicae I*, Viennae.
- Schiltberger, [Jo]Han[ne]s; *Reisebuch*, Universitätsbibliothek Heidelberg, Cod. Pal. Germ. 216. [Türkçesi: Schilberger, Johannes (1997). *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, Çev. Turgut Akpınar, İstanbul: İletişim Yayınları.]
- Seaman, William (1670). *Grammatica Linguae Turcicae, in Quinque Partes Distributa*, Basım yeri yok.
- Speelman, Rainero (2002). “Uno sconosciuto ‘West-Östlicher Divan’ di Pietro Della Valle” *Electronic Journal of Oriental Studies*, V, Utrecht.
- Şakiroğlu, Mahmut H. (1992). “Balyos”, *İslam Ansiklopedisi* V, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- _____ (1992). “Alessio Bombaci”, *İslam Ansiklopedisi* VI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- _____ (1995). “Batı Ülkelerinde Yapılan Arap Harfli Basımın Kaynağı ve Etkisi”, *Kebikeç* I/2, Ankara.
- Tekin, Talat (1997). *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*, İstanbul: Simurg Yayınları.

- Teotig (Teotoros Lapçinciyan) (2012). *Baskı ve Harf Ermeni Matbaacılık Tarihi Ermeni Alfabesinin 1600. ve Ermeni Matbaacılığının 500. Yılında Dib u Dar*, Çev. Sirvart Malhasyan-Arlet İncidüzen, İstanbul: Bir Zamanlar Yayıncılık.
- Toderini, Giambattista (1787). *Letteratura Turchesta*, I, II, III, Venezia, [Eserin kısmen yapılmış Türkçe çevirisi: Giambattista Toderini (2012). *Türklerin Yazılı Kültürü (Türklerin Edebiyatı)*, Çev. Ali Berktaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.]
- Toparlı, Recep ve Hanifi Topal, Recep Karaatlı (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 3, İctima 2, V, 1 Teşrin-i sâni 1928, s. 1-13.
- Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazetesi*, 3 Teşrin-i evvel 1928, 1030, Kanun nu. 1353, s. 5998-6003.
- Vallé, Pietro Della (2011). *Osmanlı Topraklarında Bir İtalyan Gezgin Pietro Della Valle'nin Çalışma Defteri*, Haz. Nevin Özkan, Raniero Speelman, Mustafa Çiçekler, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____ (1745). *Voyages de Pietro de Vallé Gentilhomme Romain Dans la Turquie, l'Égypte, la Palestine, la Perse, les Indes Orientales, & autres lieux*, I, Nouvelle Edition, Paris.
- Vaughan, Thomas (1709). *Grammar of The Turkish Language*, London.
- Verhaaren, Christine Isom (2015). *Kâfirle İttifak, 16. Yüzyıl Osmanlı-Fransız Anlaşması*, Çev. Ayla Ortaç, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Viguiet, Pierre François (1790). *Éléments De La Langue Turque, Ou Tables Analytiques De La Langue Turque Usuelle, Avec Leur Développement*, Constantinople.
- Williams, Haydn (2015). *Turquerie 18. yüzyılda Avrupa'da Türk Modası*, Çev. Nureddin Elhüseyni, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Wood, Alfred C. (2013). *Levant Kumpanyası Tarihi*, Çev. Çiğdem Erkal İpek, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

ABSTRACT

Works Written in Turkish Using the Latin Characters during the Ottoman Era

It is known that there existed a feeling of fear towards the Ottomans among the European societies who had economic, political and military relationships with the Ottoman state in the early modern era (1450-1750). This fear, which derived from failure to cope with the Turks in the military field, evolved into curiosity about the Ottomans from the late 16th century on. This took the form of imitating the Ottomans in clothing, music and art. Desire to learn Turkish is one of the natural reflections of this. It is interesting that Turkish was adopted as a lingua franca, or a common language. This study will dwell on texts written by Westerners in Turkish using the Latin characters but no attempt will be made to explain how the texts can be used language studies. The effects of the fear from Turks and the movement of Turquerie, which was born out of this, on interest in learning Turkish in Europe and the results of this will be discussed. The dynamics that determined learning and writing in Turkish will be revealed on the basis of Turkish texts and relevant works. The nationalities of the text writers, their reasons for learning Turkish and the dates when the works were written were taken into consideration in the assessment. In addition, mention was also made of the effects of the printing press on learning non-Latin languages, including Turkish. The study is expected to reveal, with its fundamental reasons, the perception of Turkish language in the early modern era.

Keywords: Turkish, Latin characters, printing press, early modern era, lingua franca

Bayburt'ta Modern Bir Eğitim Kurumu: Bayburd Rüşdiyesi

YURDAL DEMİREL*

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde askerî alanda başlayan yenileşme hareketleri daha sonra eğitim alanında devam etmiştir. Eğitim alanındaki yenileşme hareketleri de ilk olarak askerî alanda meydana gelmiştir. Sivil eğitim konusunda ilk adım II. Mahmud'un rüşdiye mekteplerini açma kararı ile atılmış olup ilk rüşdiye mektepleri, 1847 yılından itibaren açılmaya başlamıştır. Tanzimat Dönemiyle birlikte ülkenin her köşesine yayılmaya başlayan rüşdiyeler, özellikle II. Abdülhamid döneminde ülkenin en yaygın öğretim kurumları haline gelmiştir. Bu çalışmanın konusu olan Bayburt Rüşdiyesi kuruluşundan itibaren Cumhuriyet yıllarına kadar şehrin en önemli eğitim kurumlarından biri olmuştur. Çalışmamızda Bayburt Rüşdiye mektebinde okutulan dersler, mektebin öğretim kadrosu, öğrenci sayıları ile Osmanlı taşrasındaki bir rüşdiye mektebinin nitelikleri belirlenmiş, açılışından kapanışına kadar geçen süreçte, değişimi ve dönüşüm evreleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Tanzimat, maarif, rüşdiye, Bayburt Rüşdiyesi, Osman Zeki Efendi, Ahmed Revayi Efendi

Rüşdiyeler, ilk kurulmaya başlandığı dönemlerden 1869 yılına kadar geçen sürede sıbyan mektepleri sonrası eğitimi kapsayan ve aynı zamanda yüksek mekteplere hazırlık yapan kurumlar olmuştur. 1869 yılında yayınlanan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nden sonra ise rüşdiyeleri ilk mektepler olan ibtidailerin üstünde ve lise seviyesindeki "idâdilerin" altında, günümüzdeki ilköğretimin ikinci kademesi ortaokullar seviyesinde eğitim veren kurumlar olarak görmek mümkündür.

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, 23 Nisan İlkokulu/MARDİN
E-posta: 23nisanilkokulu47@gmail.com

Osmanlılarda ilk rüşdiye mektepleri özel bir girişim sonucunda açılmıştır. Modern Osmanlı-Türk eğitiminin öncülerinden biri olan Kemal Efendi, kendi inisiyatifiyle 1847 yılında, İstanbul'da rüşdiyelere model olmak üzere ilk kez pilot mektep olarak iki rüşdiye mektebi açmış ve finansmanını da kişisel bütçesinden karşılamıştı. Bâbiâli'ye, bu mekteplere devam eden talebelerin kısa zamanda Arapça, Farsça, aritmetik ve coğrafya konularında başarı gösterdiklerinin kanıtlanması üzerine, 1848 yılında İstanbul'da benzerlerinden beş adet daha açılması için harekete geçmişti. İlk Davut Paşa'da olmak üzere Beyazıt, Üsküdar, Tophane ve Bâbiâli civarında Ağa Camii'nde beş adet rüşdiye mektebi açılmıştır (Mahmud Cevad 2001: 34; Somel 2010: 65; Nurdoğan 2016: 37).

İlk açılan rüşdiye mekteplerinde başarı sağlanması üzerine bu okulların yaygınlaştırılmaya başladığını ve 1852 yılında İstanbul'da rüşdiye sayısının ona ulaştığını görmekteyiz. Rüşdiyelere muallim yetiştiren bir kurum olan Darülmualimîn mezun vermeye başlayınca, vilayetlerde de rüşdiyeler açılması yoluna gidilmiş ve 1853 yılında vilayet merkezlerinde yirmi beş rüşdiye açmak için gerekli tahsisat ayrılmıştır. Bunlardan yedisinin Anadolu'da onbeşinin Rumeli'de ve üçünün Ege adalarında yapılmasına karar verilmiştir (Kodaman 1991: 92). Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi yayınlandığı sırada İstanbul'da on iki rüşdiye varken bu mekteplerin vilayetlerdeki sayısı Anadolu'da elli, Rumeli'de altmış iki, Arap vilayetlerinde dokuz, Afrika'da iki ve Ege adalarında iki olmak üzere yüz yirmi beşi bulmuştur (Bilim 1984: 47).

İlk dönemlerde açılan rüşdiye mekteplerinin sadece erkek çocuklara yönelik olduklarını görmekteyiz. Kız çocuklarının okudukları ilk rüşdiye mektebi İstanbul'da Sultanahmed yakınlarında 6 Ocak 1859 tarihinde açılan Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi'dir (Unat 1964: 43). İlk Kız rüştiyesinin açılmasıyla bunu halka duyurmak ve aileleri kızlarını bu mektebe göndermeleri için teşvik etmek amacıyla 1862 yılında Takvim-i Vekâyi'de bir yazı yayınlanmıştır (Takvim-i Vekâyi, 1862, nr. 649; Tümer Erdem, 2013: 167). Yayınlanan bu yazıdan sonra böylece kızların bu mekteplere katılımları sağlanmış ve kız rüşdiyelerinin sayısında arttırma yoluna gidilmiştir. Bu nedenle 5 Mayıs 1869 tarihinde bazı mekteplerin kız rüşdiyelerine çevrilmesi kararlaştırılmıştır (Terakki, 1869, nr. 156). Bu karardan sonra yedisi inas mektebi rüştiyesine dönüştürülen mektep olmak üzere İstanbul'da on dört kız rüşdiyesi açılmıştır (Tümer Erdem 2013: 168).

İstanbul'da 1859 yılında açılmaya başlanan kız rüşdiyeleri vilayetlerde ancak 1870'li yılların ortalarında açılmaya başlanmıştır. 1874 yılında vilayet merkezlerinde birer tane kız rüşdiyesi kurulması için valilere yazı gönderilmiştir

(Vak'anuvîs Ahmed Lütfî Efendi Tarihi, XV 1989: 27). Vilayetlere gönderilen bu emirler doğrultusunda 1875 yılında Konya, Trabzon, Hanya ve Bosna'da, 1876 yılında ise Yanya'da ilk kız rüşdiyeleri açılmıştır (Bilim 1984: 51-52).

Rüşdiye mektebi mezunlarının daha çok devletin çeşitli kademelerinde memur olarak işe girmeleri ve yüksek askerî okulların yetkin talebeye olan ihtiyaçlarının giderek artması karşısında köklü bir talebe kaynağı sağlamak amacıyla 1875 yılından itibaren ise İstanbul'da ve başlıca vilayet merkezlerinde askerî rüşdiyeler açılmıştır.

Askerî rüşdiye mekteplerinin yanı sıra 1875 yılında Kasımpaşa'da bir bahriye rüşdiye mektebi açılmıştır (Parmaksız 2008: 158-162).

Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi'nin yürürlüğe girmesinden sonra ülke genelinde rüşdiye sayısında büyük bir artış söz konusu olmuştur. Fakat bu mekteplerin sayısındaki asıl önemli artış II. Abdülhamid döneminde gerçekleştirilmiştir.

20. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde 536'sı resmî, 692'si gayrimüslim ve 100'ü yabancı olmak üzere toplam 1.328 adet rüşdiye mektebi bulunmaktaydı. Bunlardan resmî mekteplerde 29.885 erkek, 5.440 kız öğrenci; gayrimüslim mekteplerinde 48.818 erkek, 22.064 kız; yabancı mekteplerde ise 9.140 erkek, 3.472 kız olmak üzere toplam 118.819 öğrenci eğitim almaktaydı (Ünal 2008: 216-217).

1913 yılında yayınlanan Tedrisât-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvafakatının yürürlüğe girmesi rüşdiye mektepleri için bir dönüm noktası olmuştur. Bu kanunun yürürlüğe girmesi ile rüşdiye mektepleri iptidai mektepleriyle birleştirilmişlerdir. İkişer yıl süreli ve birbirinin devamı mahiyetinde olan devre-i iptidaiye, devre-i vasatiye ve devre-i âliye şeklinde üç devre ve altı yıl olarak teşkilatlanan bu yeni mektepler ülke geneline yayılmaya başlamıştır. Fakat ekonomik yetersizlikler ve personel yokluğu gibi sebeplerle büyük yerleşim birimleri dışındaki yerlerde bu sistemin uygulanamadığı ve üç yıllık eski sistem rüşdiye mekteplerinin varlıklarını sürdürdükleri görülmektedir (Sarıçelik 2010: 124; Sakaoğlu 1985: 377-378).

1. BAYBURT RÜŞDİYESİ

1.1. Açılışı

Rüşdiye mekteplerinin açılmasıyla ortaya çıkan en önemli meselelerden biri, eğitim öğretim için uygun binalar bulabilmektir. Tanzimat döneminde, bu meseleyi çözmek için bazı yerlerde uygun binalar inşa edilirken, çoğu yerde bina bulmakta güçlükler yaşanıyordu. Öyle ki, pek çok yerde son de-

rece sağlıksız koşullarda ve yetersiz binalarda eğitim devam ettirilmeye çalışılıyordu. Rüşdiyeler ilk açılmaya başlandığında asıl gaye mektep açmak olduğundan, elverişli olup olmadığına bakılmaksızın boş ev, konak ve benzeri binalar rüşdiye mektebi olarak tahsis edilmişti (Altınova 2010: 210).

Bayburd Rüşdiye Mektebi, 19. yüzyılın ikinci yarısında şehir eşrafı ve memurlarının yardımıyla inşa edilmiş ve 1868 yılında açılmıştır. Bu tarihte mektebin muallimliğine aylık 625 kuruşla Dar'ul-mualimîn mezunu Gümüşhaneli Süleyman Efendi tayin olunmuştur. Rüşdiyenin muhtelif masrafları için mal sandığından 1.000 kuruş tahsis edilmiş ve 83 kuruş maaşla mektebe bir bevvab atanmıştır. Rüşdiyenin kitap ve risale ihtiyacı Maarif-i Umumiye Nezareti tarafından karşılanmıştır (Özger 2008: 408).

Rüşdiye binası Osmanlı taşrasındaki birçok rüşdiye binası gibi eski bir sıbyan mektebinin veya medresenin mektebe çevrilmesiyle oluşturulmamıştı. Rüşdiye mektebi amacıyla ilk defa yapıldığı için açık olduğu sürece yeni bir binaya ihtiyaç duyulmamış, var olan bina ihtiyaca cevap vermiştir.

Adı geçen bina küçük bir kısım tamirler dışında önemli bir tamirat görmemiştir (BOA. MF. MKT., 1077/47, 8 Ekim 1908 / 12 N 1326).

2. RÜŐĐİYEDE GÖREVLİ PERSONELLER

Rüşdiye mekteplerinde muallim-i evvel, muallim-i sâni, muallim-i salis ve diğer derslerin muallimlerinin yanı sıra okulun asayiş, düzen ve temizlik gibi işlerinden sorumlu bevvâb ve mubassırlar görev yapmaktaydılar.

Bayburt Rüşdiyesi ilk açıldığı dönemlerde mektepte muallim-i evvel ve muallim-i sani ve bir bevvâb görev yapmaktaydı. Sonradan öğrenci sayısının artışıyla birlikte muallim sayısında artış ve mubassırların da mektepte görev almaya başlamışlardır.

2.1. Muallim-i Evveller

Bayburd Rüşdiye Mektebi'nde muallim-i evvel olarak görev yapan altı muallim tespit edilmiştir. Bu muallimler Gümüşhaneli Süleyman Efendi, Mustafa Efendi, Mustafa Fehmi Efendi, Osman Zeki Efendi, Mahmud Kamil Efendi ve Ali Fehmi Efendi'dir.

Bayburt Rüşdiyesi ilk açılışında mektebin muallimliğine Gümüşhaneli Süleyman Efendi tayin olunmuştur. Salname kayıtlarından anladığımız kadarıyla Süleyman Efendi mektepte iki yıl görev yapmıştır.

Mektebin tespit ettiğimiz ikinci muallim-i evveli ise Mustafa Efendi'dir. Mustafa Efendi, 1870 yılında bu göreve tayin edilmiştir (Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye 1287: 118; Erzurum Vilâyet Salnâmesi 1287: 121). Salname kayıtlarından öğrendiğimiz kadarıyla Mustafa Efendi mektepte, 1870-1882 yılları arasında on iki yıl gibi uzun bir süre görev yapmıştır.

Mektebin üçüncü muallim-i evveli Mustafa Fehmi Efendi'nin göreve başlama tarihini kesin olarak bilmiyoruz. Fakat 1887 yılındaki vilâyet salnamesinden bu görevde olduğunu öğrenmekteyiz (Erzurum Vilâyet Salnâmesi 1304: 279). Mustafa Fehmi Efendi, Osman Zeki Efendi'nin burada göreve başlamasına kadar mektebin muallim-i evvelliği görevini yürütmüş ve buradan Ayıntab Rüşdiye Mektebi muallim-i evvelliğine tayin olmuştur (BOA. MF. MKT., 161/31, 16 Şubat 1893 / 29 B 1310).

1887 yılından 1890 yılına kadar geçen üç yıllık sürede mektepte kimin muallim-i evvel olarak görev yaptığına dair bir bilgiye rastlanamamıştır.

1890 yılının Temmuz ayında bu göreve Osman Zeki Efendi tayin edilmiştir (BOA. MF. MKT., 119/48, 21 Temmuz 1890 / 03 Z 1307). Osman Zeki Efendi, 16 Haziran 1863 tarihinde Rize'de doğmuştur. Rizenin ileri gelen ailelerinden Hacı Bayramoğulları'ndan İbrahim Ağa'nın oğludur. İlk tahsilinden sonra Arabçayı Fatih'de tedris etmiştir. Mart 1889 tarihinde Darülmualimîn-Rüşdi Mektebinden ula derecesiyle mezun olmuştur. Aynı yıl içerisinde Hadikatü'l-Maârif Mektebi'nde göreve başlamıştır. Bu mektepte üç yıl görev yaptıktan sonra 6 Eylül 1892 tarihinde Bayburd Rüşdiyesi muallim-i evvelliği görevine beş yüz guruş maaşla tayin edilmiştir (BOA. DH.SAİDd..., 52/449, 16 Haziran 1863 / 29 Z 1279; BOA. MF. MKT., 946/25, 7 Ağustos 1906 / 16 C 1324).

Osman Zeki Efendi, mektepte iki ayrı dönemde görev yapmıştır. Birincisi 1892-1900 yılları arasını kapsayan sekiz yıllık dönemdir (Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye 1317: 901; Erzurum Vilâyet Salnâmesi 1310: 155; 1312: 208; 1315: 195; 1318: 290). Bu dönem sonunda yani 1900 yılında Tirebolu Rüşdiyesi'ne tayin edilmiş ve burada üç yıl görev yaptıktan sonra Mart 1903 tarihinde ikinci kez Bayburd Rüşdiyesi Muallim-i Evvelliği görevine tayin edilmiştir (BOA. MF. MKT., 689/32, 4 Mart 1903 / 04 Z 1320). Osman Zeki Efendi'nin bu ikinci dönemde ne kadar süreyle bu görevi yaptığına dair her hangi bir bilgiye ulaşılammıştır. Fakat 3 Haziran 1909 tarihli bir belgede Osman Zeki Efendi'nin Darülmualimin-i İbtidaiye veya idadi muallimliklerinden birine tayinini istediğini öğrenmekteyiz (BOA. MF. MKT., 1125/50, 3 Haziran 1909 / 14 Ca 1327). Belgeden de anlaşılacağı üzere Osman Zeki Efendi, 1909 yılının ortalarında hâlen Bayburd Rüşdiyesinde görev yapmaktadır.

Osman Zeki Efendi, mektepte görev yaptığı dönemde görevini başarıyla yürütmüş ve neticede 1906 yılında nişanla taltif edilmiştir (BOA. MF. MKT., 946/25, 7 Ağustos 1906 / 16 C 1324).

Osman Zeki Efendi'nin 1900 yılında Tirebolu Rüşdiye Mektebi'ne tayin edilmesiyle 1901 yılında (BOA. MF. MKT., 558/32, 16 Mayıs 1901 / 27 M 1319) yerine gelen Mahmud Kamil Efendi mektepte iki yıl görev yapmıştır.

Mahmut Kamil Efendi Bayburd Rüşdiye Mektebi muallim-i evvelliğine tayin olmadan önce Görele, Bolvadin, Abana, Alaçam rüşdiye mekteplerinde görev yapmıştır (BOA. MF. MKT., 285/64, 20 Eylül 1895 / 09 R 1313; 344/1, 6 Kasım 1896 / 08 C 1314; 332/49, 14 Ekim 1894 / 13 R 1312; 324/70, 10 Temmuz 1896 / 29 M 1314; 344/1, 6 Kasım 1896 / 08 C 1314; 401/49, 25 Haziran 1898 / 05 S 1316; 454/49, 9 Temmuz 1899 / 30 S 1317; 558/32, 16 Mayıs 1901 / 27 M 1319).

Mahmut Kamil Efendi, Bayburd Rüşdiye Mektebi'ndeki görevinin pek güzel geçmediği söylenebilir. Bayburd Rüşdiye Mektebi'nde görev yaptığı sürede değişik zamanlarda görevine devamsızlıklar yapmış ve talebelere kötü muamelelerde bulunmuş olduğu için hakkında şikayetler yapılmıştır (BOA. MF. MKT., 654/36, 25 Ağustos 1902 / 20 Ca 1320). Ayrıca şehrin yöneticilerinden kaymakam, tahrirat kâtibi ve mektupçu ile de geçinememiş ve bunlar aleyhinde şikayetlerde bulunmuştur (BOA. MF. MKT., 678/9, 13 Ocak 1903 / 13 L 1320). Çok geçmeden Mart 1903 tarihinde bu görevden azledilmiştir (BOA. MF. MKT., 689/32, 4 Mart 1903 / 04 Z 1320)¹.

Mektebin tespit ettiğimiz son muallim-i evveli ise Ali Fehmi Efendi'dir. Ali Fehmi Efendi'nin 1913 yılında açılışı yapılan Bayburd Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldığını biliyoruz².

¹ Mahmut Kamil Efendi Bayburd Rüşdiye Mektebi'ndeki görevinden ayrıldıktan sonra Rize, Sürmene, Muş, Cizre ve Tutak rüşdiye mekteplerinde görev yapmıştır bkz. BOA. MF. MKT., 711/50, 6 Haziran 1903 / 10 Ra 1321; BOA. MF. MKT., 795/31, 8 Ağustos 1904 / 26 Ca 1322; BOA. MF. MKT., 887/32, 11 Ekim 1905 / 11 Ş 1323; BOA. MF. MKT., 927/31, 13 Mayıs 1906 / 19 Ra 1324; BOA. MF. MKT., 961/62, 30 Ekim 1906 / 12 N 1324; BOA. MF. MKT., 992/25, 13 Nisan 1907 / 09 Ra 1325; BOA. MF. MKT., 1052/29, 5 Mayıs 1908 / 03 R 1326; BOA. MF. MKT., 1103/15, 25 Şubat 1909 / 04 S 1327.

² Bayburd Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti, 1913 yılında Bayburd Kazası Kaymakamı Tunalı Hilmi Bey önderliğinde, Bayburd eşrafının geniş katılım ve desteğiyle kurulmuştur. Geniş bilgi için bkz. H. Murat Kumbasar, "Bayburt Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti" İle İlgili Tarihi Belgenin Tahlili", http://www.sosyalsiyaset.net/documents/makale_dilencilik.pdf (02/05/2014).

2.2. Muallim-i Saniler

Mektepte ilk muallim-i sani olarak tespit ettiğimiz kişi Ali Efendi'dir (BEO. Ayniyât Defteri, Nr: 1068: 264; Erzurum Vilâyet Salnâmesi 1287: 121). Ali Efendi, Bayburd Rüşdiyesinin şakirdanının artması sebebiyle usulüne uygun olarak 1870 yılında mahallince seçilmiştir. Ali Efendi, muallim-i sânilik görevine 19 Haziran 1870 tarihinde 330 guruş maaşla tayin olunmuştur (BEO. Ayniyât Defteri, Nr: 1068: 264; BOA. ŞD., 930/80, 15 Ağustos 1894 / 12 S 1312).

Salnâme kayıtlarında mektebin muallim-i sanilik görevinde değişik tarihlerde Ali Efendi'nin ismi Ali Rıza Efendi, Ali Hayali Efendi ve Ali Avni Efendi (Erzurum Vilâyet Salnâmesi, 1288: 124; 1289: 121; 1290: 128; 1291: 128; 1293: 134; 1304: 279; 1310: 155; 1312: 208) isimleri de geçmektedir. Tekaüd kaydından anladığımız kadarıyla bu üç isimde geçen şahısların hepsi aynı kişidir. Çünkü Ali Efendi'ye ait tekaüd kaydında, 19 Haziran 1870 tarihinden Haziran 1894 tarihine kadar yirmi dört yıl aralıksız muallim-i sanilik görevinde bulunduğunu öğrenmekteyiz (BOA. ŞD., 930/80, 15 Ağustos 1894 / 12 S 1312).

Bayburd Rüşdiye Mektebi'nde Ali Efendi'den sonra 1897 yılında Abdullah Ramiz Efendi (Erzurum Vilâyet Salnâmesi, 1315: 195), 1898 yılında Mehmet Efendi, 1899 yılında Abdullah Efendi, 1900 yılında Mehmed Nuri (Nureddin) Efendi, 1901-1903 yıllarında Abdullah Efendi'yi muallimi sani olarak görmekteyiz (Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye 1316: 810; 1317: 901; 1318: 1002; 1319:314; 1321: 306; Erzurum Vilâyet Salnâmesi, 1315: 195; 1318: 290).

2.3. Muallim-i Salisler

Bayburd Rüşdiye Mektebi'nin 19. yüzyılın son yıllarından itibaren öğrenci sayısının çoğalmasıyla birlikte muallim sayısında da bir artışın olduğunu gözlemlemekteyiz. Bu dönemden itibaren mektepte muallim-i evvel ve saninin yanında muallim-i salisinde görev yapmaya başladığı görülmektedir.

Bayburd Rüşdiye Mektebi'nde muallim-i salislik görevinde çalışan sadece bir kişinin çalıştığını tespit edilmiştir. Bu kişi önceki yıllarda Bayburd İbtidai Mektebi'nde muallim olarak görev yapan Hafız Şükrü Efendi'dir.

Hafız Şükrü Efendi, 1899 yılının başında mektebe tayin olmuştur (BOA. MF. MKT., 432/21, 7 Ocak 1899 / 24 Ş 1316). Hafız Şükrü efendi'nin bu görevi kaç yıl süreyle yaptığı tam olarak tespit edilememişse de 1903 yılında bu görevi yürüttüğünü Maârif Salnamesinden öğrenmekteyiz (1321: 306)

SENE	MUALLİM-İ EVVEL	MUALLİM-İ SANİ	MUALLİM-İ SALİS
1869	Süleyman Efendi		
1870	Mustafa Efendi	Ali Efendi	
1871	Mustafa Efendi	Ali Rıza Efendi	
1872	Mustafa Efendi	Ali Rıza Efendi	
1873	Mustafa Efendi	Ali Hayali Efendi	
1874	Mustafa Efendi	Ali Hayali Efendi	
1876	Mustafa Efendi	Ali Hayali Efendi	
1881	Mustafa Efendi		
1882	Mustafa Efendi		
1887	Mustafa Fehmi Efendi	Ali Avni Efendi	
1892	Osman Zeki Efendi	Ali Avni Efendi	
1894	Osman Zeki Efendi	Ali Avni Efendi	
1897	Osman Zeki Efendi	Abdullah Ramiz Efendi	
1898	Osman Zeki Efendi	Mehmed Nureddin Efendi	
1899	Osman Zeki Efendi	Abdullah Efendi	
1900	Mahmud Efendi	Mehmed Nuri Efendi (Müderri)	Hafız Şükri Efendi
1901	Mahmud Efendi	Abdullah Efendi	Hafız Şükri Efendi
1903	Osman Efendi	Abdullah Efendi	Hafız Şükri Efendi

Tablo 1. Bayburd Rüşdiye Mektebi'nde Görev Yapan Muallimler

(*Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, İstanbul, 1286, 1287, 1289, 1290, 1291, 1292, 1293, 1298, 1299, 1300, 1301, 1302, 1303, 1304; *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, İstanbul, 1316, 1317, 1318, 1319, 1321; *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Erzurum, 1287, 1288, 1290, 1291, 1293, 1304, 1310, 1312, 1315, 1318)

2.4. Hat ve Rika Muallimleri

Bayburd Rüşdiye Mektebi hat/rika muallimliği görevini yapan bir muallim olarak ilk defa 1879 yılında bu görevi üstlenen birini görmekteyiz. Bu kişi Bayburd'un edebiyat alanında yetiştirdiği en önemli isimlerden biri olan Zihni Efendi'nin (asıl adı Mehmet Emin'dir) oğlu Ahmed Efendi'dir.

Ahmed Efendi, Zihni Efendi'nin birinci eşinden olan oğlu olup doğum tarihi bilinmemektedir. Doğum yerinin ise İstanbul veya Bayburd olması kuvvetle muhtemeldir. Bayburd Rüşdiye Mektebi'ndeki görevinden başka bir görev yapıp yapmadığına dair herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ahmet Efendi'nin

Yusuf Ziya ve Mehmet Zihnî isminde iki oğlu ve bir kızı bulunmaktaydı (Sakaoğlu 1988: 7-8, 21).

Ahmet Efendi'de babası gibi şair olup şiirlerinde "Revayi" mahlasını kullanmıştır. Ahmed Revayi'nin edebiyat tarihimize iki büyük hizmeti olmuştur. Bunlar; babasının Divan'ını bastırması ile yine babasının Sergüzeştname adlı eserinin yazılmasına vesile olmasıdır (Sakaoğlu 1988: 7,10).

Ayrıca Ahmed Revayi'nin Sergüzeştname isimli eserin yazmalar halinde çoğaltılıp şiir severlere ulaştırılmasında büyük gayretleri olmuştur. Sergüzeştname isimli eseri çoğaltırken Revayi'nin şair olması ve aynı zamanda rüşdiye mektebinin hüsn-i hat (güzel yazı) muallimi olmasının verdiği bir rahatlıkla Sergüzeştname'nin nüshalarını birer altın mukabilinde isteyenler için istinsah ettiği kayıtlarda geçmektedir (Sakaoğlu 1988: 30).

Ahmed Revayi, Bayburd Rüşdiye Mektebi hat/rika muallimliğine 1879 yılında tayin edilmiştir (BOA. MF. MKT., 61/56, 20 Mart 1879 / 26 Ra 1296). Ahmed Revayi'nin bu görevi ne zamana kadar yürüttüğünü kesin olarak bilemiyoruz. Fakat 1903 tarihli Maârif Salnamesinde onun bu tarihte halen mektebin hat/rika muallimi olduğunu görmekteyiz (Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiyye 1321: 306).

26 Ekim 1903 tarihli bir belgeden mektebin rika muallimliğine Tahrirat Kalemi Müdavimlerinden Mehmed Şükrü Efendi'nin tayin edildiğini öğrenmekteyiz (BOA. MF. MKT., 774/29, 26 Ekim 1903 / 04 Ş 1321).

Daha önce de değinildiği üzere 19. yüzyılın son yıllarında mektepteki öğrenci sayısının artmasıyla öğretmen sayısında da artış meydana gelmiştir. Öğrenci artışıyla mektepte görev alan muallim gruplarından biri de hattı sülüs muallimidir.

Bayburd Rüşdiye Mektebi'nde hatt-ı sülüs muallimi olarak tespit ettiğimiz iki kişi vardır. Bunlar Abdullah Efendi ve Mehmed Nuri (Nureddin) Efendi'dir.

Abdullah Efendi mektebin muallim-i sanisi olup mektebin Hat Muallimi Ahmed Revayi'nin sülüs hattı taliminde yeterli olmaması nedeniyle bu görevi de yürütmüştür (BOA. MF. MKT., 439/48, 23 Mart 1899 / 11 Za 1316). Fakat çok geçmeden bu göreve Mehmed Nuri Efendi getirilmiştir.

Mehmed Nuri Efendi, Kığı'da doğmuştur. Kasabadan Sarı Kadızâde Halil Efendi'nin oğludur. 1887 yılında rüşdiyeden mezun olduktan sonra 1895 yılında icazet almıştır. 1896 yılında imtihanla Kığı Rüşdiye Mektebi'nde muallimliğe başlamıştır. Ayrıca hat muallimliği görevi de uhdesine verilmiştir.

Rüşdiye muallimliği görevinden sonra Eylül 1910 tarihinde Kığı müftülüğü'ne geçmiştir. Nisan 1914 tarihinde müftülük görevinden azl edilmiştir. Mehmed Nuri Efendi daha sonra Mart 1920 tarihinde Kığı Kazası müderrisliğine tayin edilmiştir (Albayrak 1996: 260).

Mehmed Nuri Efendi, 1899 yılının son aylarında Bayburd Rüşdiyesi muallimlerinden Abdullah Efendi ile becayış yaparak burada muallimlik yapmaya başlamıştır (BOA. MF. MKT., 61/56, 24 Ekim 1899 / 18 C 1317). Mehmed Nuri Efendi'nin Bayburd Rüşdiye Mektebi'nde kaç yıl muallimlik yaptığına dair kesin bir bilgiye sahip değiliz. Fakat 1901 yılında halen burada görev yaptığını salname kayıtlarından anlamaktayız (Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiye 1319: 334).

SENE	HÜSN-İ HAT MUALLİMİ	HAT'T-I SÜLÜS MUALLİMİ
1887	Ahmed Revayi Efendi	
1892	Ahmed Revayi Efendi	
1894	Ahmed Revayi Efendi	
1897	Ahmed Revayi Efendi	
1898	Münhaldir	
1899	Ahmed Revayi Efendi	
1900	Ahmed Revayi Efendi	Mehmed Nuri Efendi
1901	Ahmed Revayi Efendi	Mehmed Nuri Efendi
1903	Ahmed Revayi Efendi	

Tablo 2. Bayburd Rüşdiye Mektebi'nde Görev Yapan Hüsn-i Hat ve Hatt-ı Sülüs Muallimleri

(*Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, İstanbul, 1316, 1317, 1318, 1319, 1321; *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Erzurum, 1304, 1310, 1312, 1315, 1318)

2.5. Diğer Memurlar

Rüşdiye mekteplerinde muallim-i evvel, muallim-i sâni ve diğer derslerin muallimlerinin yanı sıra okulun asayiş, düzen ve temizlik gibi işlerinden sorumlu bevvâb ve mubassır adlı görevliler vardı. Bevvâb, Arapça bir kelime olup lûgatte kapıcı, kapı bekçisi gibi anlamlara geliyor ve maârifte mektep kapıcısı olarak kullanılıyordu. Çocukları evlerine getirip götürmek işi de bevvâba aitti. Görüp, gözetici manasındaki mubassır ise mekteplerde talebenin inzibat işleriyle meşgul olan memur hakkında kullanılırdı ki, bu görev Meşrutiyetin ilanından sonra müdür muavinlerine verilmiş ve bu tabir

ortadan kalkmıştır. Mubassır, talebenin durumu ile yakından ilgilenir ve düzeni sağlardı (Altınova 2010: 227).

Bayburd Rüşdiye Mektebi'nde mubassır olarak görev yapan bir kişi tespit edilmiştir. Bu kişi 1876 tarihli Erzurum Vilâyet Salnamesinde ismi geçen Mahmud Lütfi Efendi'dir (Erzurum Vilâyet Salnâmesi 1293: 134). Mahmud Lütfi Efendi'nin mubassırlık görevini kaç yıl yaptığına dair kesin bir bilgiye sahip değiliz.

Bayburd Rüşdiye Mektebi'nde bevâb olarak görev yapan İbrahim Efendi ve Ahmed Efendi (Erzurum Vilâyet Salnâmesi 1310: 155; 1312: 208; 1315: 195; 1318: 290) isminde iki kişi tespit edilmiştir. Bu kişilerin bu görevi ne kadar süre ile yaptıklarına dair kesin bir bilgiye sahip değiliz.

3. ÖĞRENCİ SAYISI

Bayburt Rüşdiyesi öğrenci sayıları ile ilgili en ayrıntılı bilgilere salnâmelerden ulaşmak mümkündür. Mevcut salnâme kayıtlarından cetvellere göre 1870 ile 1903 yılları arasındaki 33 yıllık dönemde bazı yıllar hariç olmak üzere mektebin öğrenci sayısını tespit edebilmekteyiz.

Mektebin ilk açıldığı yıllarda 40-80 arasında değişen öğrenci sayısı, tarihimizde "93 Harbi" olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi yaklaştıkça bir hayli azalmıştır. Savaştan bir yıl önceki kayıtlarda Erzurum Vilâyet Salnamesi'ne göre mektepteki öğrenci sayısı 20'ye kadar düşmüştür.

1897 yılında şehir merkezinde mevcut merkez iptidai mektebine ilaveten, biri kızlara diğeri erkeklere mahsus iki yeni iptidai mektebinin açılmış olması, Bayburd Rüşdiye mektebinde bazı sıkıntılara neden olmuştur. Bahsedilen iki iptidai mektebinin açılması ile zaten 76 talebesi olan rüşdiyenin talebe sayısının 130'a çıkacağı ve bunun için yeni öğretmene ihtiyaç duyulacağı dile getirilmiştir. Bayburd kaza yönetimi bu sıkıntıyı gidermek amacıyla Erzurum Vilâyetinden yeni yılda bir muallimin daha görevlendirilmesini istemiştir. Kaza idaresi, vilâyetin bu hususta emri gelene ve yeni muallim atanana değin, muallim maaşının maarif komisyonu tarafından verileceğini beyan etmiştir. Kaza idaresinin tespitleri doğru çıkmış ve talebe sayısında büyük bir artış sağlanmıştır (Özger 2008: 409).

Savaş ortamının sona ermesiyle birlikte mektepteki öğrenci sayısı giderek artmıştır. Yüzyılın sonunda 1899 yılında mektepteki öğrenci sayısı 126 ile ilk defa yüzü aşarak üç rakamlı sayılara ulaşmıştır. Bu rakam salname kayıtlarında geçen en yüksek rakamdır.

1304 tarihli Erzurum Vilâyet Salnamesindeki kayıtlara göre 1887 yılında mektepten 8 öğrenci şehadetnâme alarak mezun olmuştur (Erzurum Vilâyet Salnâmesi 1304: 279) .

SENE	DEVLET SALNÂMESİ	ERZURUM VİLÂYET SALNÂMESİ	MAÂRİF SALNÂMESİ
1870		40	
1871		80	
1872	72		
1873	72		
1874	59	80	
1875	53		
1876	53	20	
1881	50		
1882	59		
1883	51		
1884	67		
1885	85		
1886	84		
1887	92	85	
1892		56	
1894		71	
1897		68	
1898			37
1899			126
1900		122	113
1901			118
1903			85

Tablo 3. Bayburd Rüşdiye Mektebi'nin Öğrenci Sayıları

(*Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, İstanbul, 1286, 1287, 1289, 1290, 1291, 1292, 1293, 1298, 1299, 1300, 1301, 1302, 1303, 1304; *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, İstanbul, 1316, 1317, 1318, 1319, 1321; *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum*, Erzurum, 1287, 1288, 1290, 1291, 1293, 1304, 1310, 1312, 1315, 1318).

4. EĞİTİM-ÖĞRETİM MATERYALİ İHTİYACININ TEMİNİ

Rüştiye mekteplerinin sayısında meydana gelen artış ile birlikte buralarda okutulacak ders kitaplarının, araç ve gereçlerin teminini ve dağıtılmasını bir sorun haline gelmeye başlamıştır. Bu sorun Maarif Kütüphanesi yoluyla hal- ledilmiştir. tirmişdir. Maarif Kütüphanesi, özellikle 1872 ve 1884 arasında imparatorlukta yaygınlaşmaya başlayan rüştiyelere ders araç ve gereçlerini temin eden bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır (Ata 2009: 29-30).

Maarif Kütüphanesi, pek çok vilayet ve sancak rüşdiyelerinin (ve ayrıca bir iki sıbyan ve idadi mekteplerinin) istediği kitapları, Elifba cüzlerini, Mushaf- ları, Mesahif-i Şerifeleri, risaleleri, küreleri, haritaları, malumat-ı muhtasara cetvellerini, devam cetvellerini, diplomaları, şهادetnameleri, tahsinnameleri, jurnal varakalarını göndermiştir (Ata 2009: 31).

Bayburd Rüşdiye Mektebinin kitap ve risale ihtiyaçları Maarif Kütüphanesi tarafından karşılanmıştır. Bu ihtiyaçlar bazen tam olarak karşılanamamış kütüphanede var olanlar gönderilmiştir (BOA. MF. MKT., 62/115, 18 Mayıs 1879 / 26 Ca 1296).

Maarif Kütüphanesinde küre, küre-i musattaha (düzlemküre), küre-i musan- naa ve Memâlik-i Mahrûse, Avrupa, Amerika, Asya ve Afrika haritaları da bulunmaktaydı. Fakat Maarif Kütüphanesi, taşra rüştiyelerinin küre ihtiyaç- larını karşılamada yetersiz kalmıştır (Ata 2009: 32-33).

Bayburd Rüşdiye Mektebi tarafından Mart 1873 tarihinde istenen küre için kütüphanede mevcut olmadığı ve sonra gönderileceği belirtilmiş olmasına rağmen (BOA. MF. MKT., 9/55, 4 Mart 1873 / 05 M 1290), aradan üç yıl geçmesine rağmen Nisan 1876 tarihinde yazılan bir diğer yazıdan hala kürenin mektebe gönderilmediğini öğrenmekteyiz (BOA. MF. MKT., 35/81, 20 Nisan 1876 / 25 Ra 1293).

Sonuç

Rüşdiye mektepleri Osmanlı taşrasında birçok şehir ve kasabada en yüksek eğitim kurumları olmuştur. Bu kurumlar da görev yapan kişiler çoğu zaman buldukları bölgenin mülki amirlerinden sonra en entelektüel kişileri konumunda olabiliyorlardı. Bundan dolayı rüşdiye mektepleri bölgenin göz- bebekleri konumundaydı. Bayburd Rüşdiye Mektebi'de şehrin en yüksek eğitim kurumu olduğu için Bayburd kazası ve çevresinde entelektüel hayatın merkezi konumunda olmuştur.

Bayburd Rüşdiye Mektebi, 19. yüzyılın ikinci yarısında şehir eşrafı ve memurlarının yardımıyla inşa edilmiş ve 1868 yılında açılmıştır. Mektep

binası Osmanlı taşrasındaki birçok rüşdiye binası gibi eski bir sıbyan mektebinin veya medresenin mektebe çevrilmesiyle oluşturulmamıştı. Bu bağlamda yeni yapılan mektep binası uzun yıllar ihtiyaca cevap vermiştir.

Bayburd Rüşdiye Mektebi'nde kuruluş yıllarında personel olarak muallim-i evvel, muallim-i sani ve bevvâb görev yapmaktaydı. Öğrenci sayısının artışıyla birlikte mektebin personel sayısında da önemli bir artış görülmüş ve muallim-i salis, hat/rika muallimi, sülüs hattı muallimi ve yardımcı personelden de mubassırlar görev yapmaya başlamıştır.

Mektebin muallimleri arasında muallim-i evvel Osman Zeki Efendi ile hat/rika muallimi Ahmed Revayi Efendi çalışmalarıyla ön plana çıkan muallimler olmuşlardır.

Mektebin öğrenci sayısı 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden önce bir aralık 80'e kadar çıkmıştır. Fakat savaş yıllarında bu sayı oldukça düşmüştür. Savaş ortamının sona ermesiyle birlikte öğrenci sayısı giderek artmıştır. Yüzyılın sonunda ilk defa yüzü aşarak üç rakamlı sayılara ulaşmıştır.

Mektebin ders kitaplarının, araç ve gereçlerinin temini sorunu Maarif Kütüphanesi yoluyla halledilmiştir. Fakat Maarif Kütüphanesi mektebin bazı kitapları ile ders araç ve gereçlerinin temininde yetersiz kalmıştır.

Kaynaklar

1. ARŞİVLER

1. 1. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

1.1.1. Maârif Nezâreti Evrakı

1.1.1.1. Maârif Nezâret-i Mektûbi Kalemi (MF.MKT.):

9/55, 4 Mart 1873 / 05 M 1290; 35/81, 20 Nisan 1876 / 25 Ra 1293
 61/56, 20 Mart 1879 / 26 Ra 1296; 119/48, 21 Temmuz 1890 / 03 Z 1307;
 161/31, 16 Şubat 1893 / 29 B 1310; 332/49, 14 Ekim 1894 / 13 R 1312;
 285/64, 20 Eylül 1895 / 09 R 1313; 62/115, 18 Mayıs 1879 / 26 Ca 1296;
 324/70, 10 Temmuz 1896 / 29 M 1314; 344/1, 6 Kasım 1896 / 08 C 1314;
 401/49, 25 Haziran 1898 / 05 S 1316; 432/21, 7 Ocak 1899 / 24 Ş 1316;
 439/48, 23 Mart 1899 / 11 Za 1316; 454/49, 9 Temmuz 1899 / 30 S 1317;
 61/56, 24 Ekim 1899 / 18 C 1317; 558/32, 16 Mayıs 1901 / 27 M 1319;
 654/36, 25 Ağustos 1902 / 20 Ca 1320; 678/9, 13 Ocak 1903 / 13 L 1320;
 689/32, 4 Mart 1903 / 04 Z 1320; 711/50, 6 Haziran 1903 / 10 Ra 1321;
 774/29, 26 Ekim 1903 / 04 Ş 1321; 795/31, 8 Ağustos 1904 / 26 Ca 1322;

887/32, 11 Ekim 1905 / 11 Ş 1323; 927/31, 13 Mayıs 1906 / 19 Ra 1324; 946/25, 7 Ağustos 1906 / 16 C 1324; 961/62, 30 Ekim 1906 / 12 N 1324; 992/25, 13 Nisan 1907 / 09 Ra 1325; 1052/29, 5 Mayıs 1908 / 03 R 1326; 1077/47, 8 Ekim 1908 / 12 N 1326; 1103/15, 25 Şubat 1909 / 04 S 1327; 1125/50, 3 Haziran 1909 / 14 Ca 1327.

1.1.2. Defterler

1.1.2.1. Ayniyat Defterleri³: 1068

1.1.2.2. Şurâ-yı Devlet (ŞD): 930/80, 15 Ağustos 1894 / 12 S 1312.

1.1.2.3. Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Defterleri (DH.SAİDd...): 52/449, 16 Haziran 1863 / 29 Z 1279.

2. Salnâmeler

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, İstanbul, 1286, 1287, 1289, 1290, 1291, 1292, 1293, 1298, 1299, 1300, 1301, 1302, 1303, 1304.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, İstanbul, 1316, 1317, 1318, 1319, 1321.

Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum, Erzurum, 1287, 1288, 1290, 1291, 1293, 1304, 1310, 1312, 1315, 1318.

3. Gazeteler

Takvîm-i Vekayi, nr. 649, 26 Zilhicce 1278 (24 Haziran 1862).

Terakki, nr. 156, 28 Safer 1286 (28 Mayıs 1869).

4. Kitap ve Makaleler

Akyıldız, Ali (1993). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul: Eren Yayıncılık.

Albayrak, Sadık (1996). *Son Devir Osmanlı Uleması*, C.3, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.

Altınova, Ayşegül (2010). "Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", yayımlanmamış doktora tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

³ Defterlerin sayfa numaraları ve varsa evrak numaraları metin içinde gösterilmiştir.

- Ata, Bahri (2009). "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Bir Ders Araç ve Gereçleri Lojistik Merkezi: Maarif Kütüphanesi (1872-1895)", *Tarih Peşinde* 1, s.27-36.
- Bilim, Cahit Yalçın (1984). *Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ergin, Osman (1977). *Türkiye Maarif Tarihi*, C.I, İstanbul: Eser Kültür Yayınları.
- Kodaman, Bayram (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kumbasar, H. Murat, "Bayburt Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti" İle İlgili Tarihî Belgenin Tahlili", http://www.sosyalsiyaset.net/documents/makale_dilencilik.pdf [Erişim: 02/05/2014].
- Mahmud Cevad (2001). *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı (19. Asır Osmanlı Maarif Tarihi)*, Haz. Taceddin Kayaoğlu, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Nurdoğan, Arzu M. (2016). *Modernleşme Döneminde Osmanlı'da İlköğretim (1869-1914)*, İstanbul: Çamlıca Basın Yayın.
- Özger, Yunus (2008). *XIX. Yüzyıl Bayburt (Sosyo-Ekonomik, idari ve Demografi Yapı)*, Ankara: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Parmaksız, Esmâ (2008). "II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) Eğitim Sistemi Eğitim Yapıları ve Askeri Rüşdiyeler", yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Sakaoğlu, Necdet (1985). "Eğitim Tartışmaları", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.377-378.
- Sakaoğlu, Saim (1988). *Bayburtlu Zihni*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Sarıçelik, Kerim (2010). *Konya'da Modern Eğitim Kurumları (1869- 1919)*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Somel, Selçuk Akşin (2010). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tümer Erdem, Yasemin (2013). *II Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Vak'anusis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi XV* (1989). Haz. Münir Aktepe, Ankara.

Unat, Faik Reşit (1964). *Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara: Milli eğitim Bakanlığı Yayınları.

Ünal, Uğur (2008). *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rusdiyeleri (1897-1907) Programlar-Ders İçerikleri-İstatistikler*, Ankara: Gazi Kitabevi.

ABSTRCT

A Modern Educational Institution in Bayburt: Bayburt Rusdiye

The innovation movement of Ottoman Empire that began in the military field, continued later in the field of education. Reform movements of education also firstly occurred in the field of military. The first step in civic education was taken through II. Mahmud's decision to open the rusdiye school and first rusdiye schools, began opening in 1847. Rusdiyes that started to spread to every corner of the country along the Tanzimat period, became the country's most common educational institutions in II. Abdulhamid period. Bayburt Rusdiye, which is the subject of this study, became one of the most important educational institutions in city, from its founding until Republic days. In our study, the subjects taught in the school Bayburt Rusdiye, school's teaching staff, number of students in the Ottoman provinces and qualities of a provincial Ottoman Rusdiye are determined. In addition it is tried to study the process of change and transformation from opening until its closing.

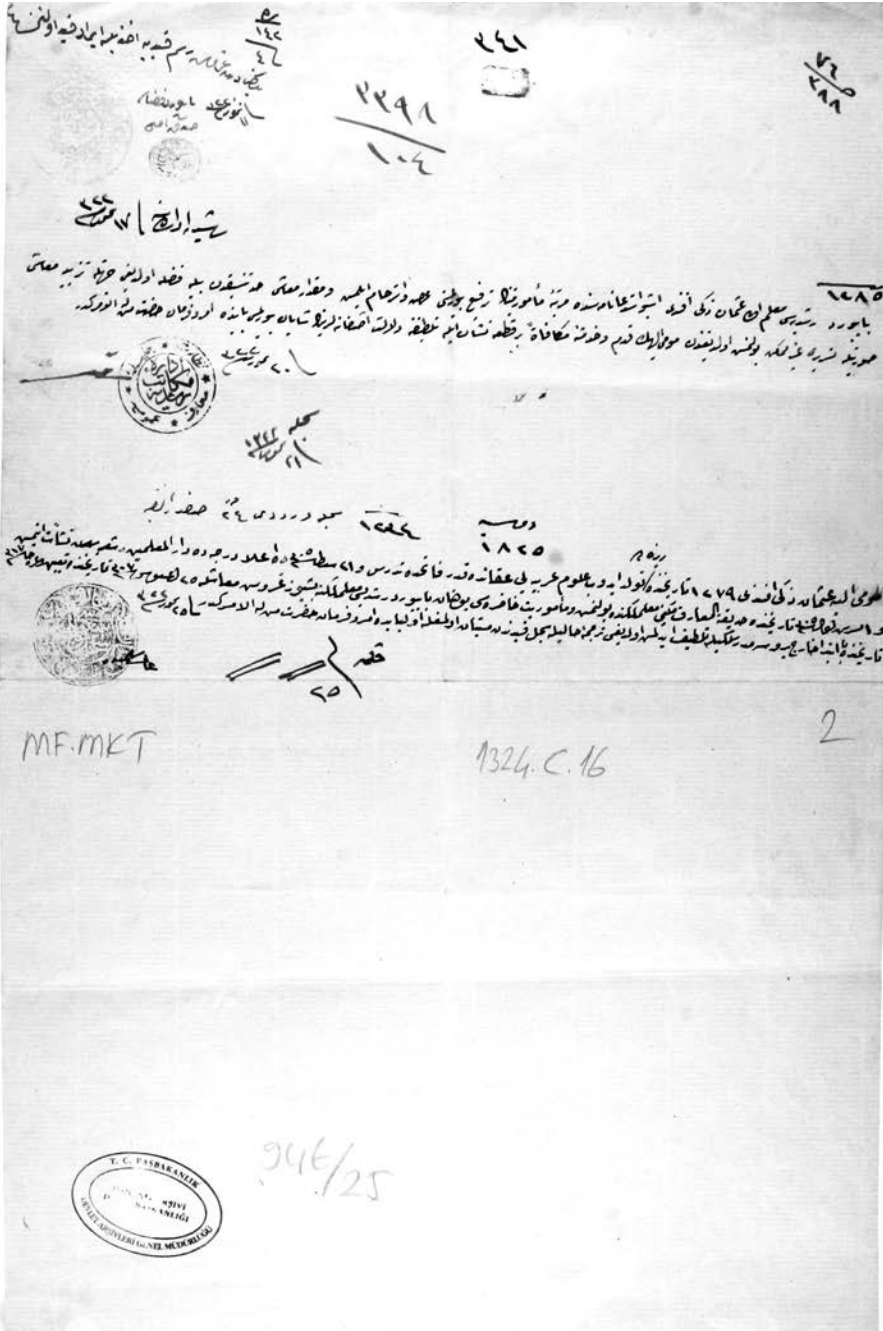
Keywords: Tanzimat, maarif, rusdiye, Bayburt, Bayburt Rusdiye, Mr. Osman Zeki, Mr. Ahmed Revayi

EKLER

EK 1: Bayburd Rüşdiyesi Binasının Tamiri ve Masrafının Karşlanması
(BOA. MF. MKT., 1077/47)

معارف عمومی نظارت مابلسی مکذوبی قلمی مسودانه مخصوص درقردور						
توغوراق	ورود و تسویبی	مسودی	اوراقه قید	قلمجه قید	میز	مبصر و متابعه تاریخاری
۱۰۰۰۰	۱۰۰۰۰	۱۰۰۰۰	۱۰۰۰۰	۱۰۰۰۰	۱۰۰۰۰	۱۰۰۰۰
<p>ارزدم و لایه علی</p> <p>تمام فایده دار و ادله ۲ مورخه تاریخ دیروز</p> <p>الهی دره نوری قیامت جوابد باجورد</p> <p>بنا رسیدنک بناسک درک ادرانه کفیه چیخو پها نوری</p> <p>ایم بیک بود قلم ادع و دران ره عاقده معارف نوم</p> <p>بعد التصحیح / جاد اعدان / اولدنی بیدرلم من نه خایه</p> <p>ان آن دتعمان تریمینه اجای صحیح بداریم</p> <p>بالتیب حایره معاد قید ایفا و ادرانه کفیه فایده</p> <p>لفا و عاده اسرافانه اولدنی مبلغ زبون</p> <p>اصح دانه سده مریطه تقارن تاریخ جکی شوی</p> <p>مدن جدیدنک ان آن سونه ارخای دادانه</p> <p>مستحسن جدول زبوراید بلکه اسالی</p> <p>مفتی عهد ۱۳۰۳</p> <p>خواجه / ای ای دلاصا هادی و دوی برلونه</p>						

EK 2: Bayburd Rüşdiyesi Muallim-i Evveli Osman Zeki Efendi'nin Nişanla Taltifi (BOA. MF. MKT., 946/25)

EK 4: 1319 Tarihli Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye'de Bayburd Rüşdiyesi (s.334)

ارضروم سجاغنه تابع بايبورد مکتب رشديسي

•	•	•	•	•	•
•	•	•	•	•	•
•	•	•	•	•	•
•	•	•	•	•	•
•	•	•	•	•	•
•	•	•	•	•	•

معلم اول
» ثانی
» ثالث
حسن خط معلمی
خط ثالث
شمود افندی
عباده
حافظ شکری
احمد روایی
محمد نوری
طلبه : ۱۱۸ خدمه : ۱

EK 5: 1310 Tarihli Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum'da Bayburd Rüşdiyesi (s.208)

رشدیه وابتدایه مکتبهری

•	•	•	•	•	•
•	•	•	•	•	•
•	•	•	•	•	•
•	•	•	•	•	•
•	•	•	•	•	•
•	•	•	•	•	•

مکتب رشديه معلم اولی عثمان زکی افندی
معلم ثانی علی عونی افندی
خط معلمی احمد روایی افندی
بواب احمد افندی عدد شاگردان ۷۱
مکتب ابتدایه معلمی حافظ شکری افندی
بواب محمد افندی عدد شاگردان ۶۹

Alanya Rüşdiye Mektebi (1861-1913)

ALİ RIZA GÖNÜLLÜ*

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin yenileşme döneminde kurulan eğitim kurumlarından birisi rüşdiyelerdir. Bu mekteplere sıbyân mekteplerinden mezun olan talebeler kabul edilmektedir. Rüşdiye mekteplerinin erkek, kız ve askeri rüşdiyeler gibi çeşitleri bulunmaktadır. Alanya'da da medrese ve sıbyân mektebi gibi geleneksel eğitim kurumlarının yanında, Tanzimat Döneminden itibaren modern eğitim kurumları da açılmaya başlamıştır. Bunların başında da 1861'de Alanya'da hayırsever insanlar tarafından inşa edilen ve hizmete giren rüşdiye mektebi gelmektedir. Rüşdiye Mektebi açıldıktan sonra, devlet tarafından buraya muallim ataması yapılmıştır. Bu mektepte eğitim gören talebelerin ders kitapları, Maarif Nezareti tarafından gönderilmiş ve bedeli karşılığında talebelere verilmiştir. Alanya Rüşdiye Mektebi'nde görev yapan muallimler maaş ve harcırah almışlar, yeterli hizmet süresini tamamlayan muallimler de emekliye ayrılmışlardır. Alanya maarif teşkilatı, idari ve mali yönden teftiş edilmiştir. Ayrıca Alanya Rüşdiye Mektebi'nde görev yapan muallimler, haklarında bir şikâyet meydana geldiği zaman soruşturma geçirmişlerdir. 6 Ekim 1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-u Muvakkati'nin yürürlüğe girmesi neticesinde, ülkede bulunan diğer rüşdiye mektepleri gibi, Alanya Rüşdiye Mektebi de kapanmıştır.

Anahtar sözcükler: Eğitim, medrese, Rüşdiye mektebi, muallim, maaş, emekli

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Alanya Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi/ANTALYA
E-posta: argonullu@hotmail.com

Bütün İslam dünyasında olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de örgün ve yaygın eğitim kurumlarının varlığı bilinmektedir. Bu devlet zamanında eğitim ve öğretim, genel ölçüde örgün eğitim kurumlarının başında gelen medreselere dayanıyordu. Bunun yanında sarayda enderûn-i hümayûn, acemi oğlanlar ve yeniçeri ocakları, saray dışında medreselere mahreç olan sıbyân mektepleri mevcuttu. Ayrıca yaygın eğitim kurumlarından kabul edilen ve her sınıftan halkı tarikat disiplini altında yetiştirmeyi hedef alan tekkeler de diğer eğitim kurumları arasında bulunuyordu (Uzunçarşılı 1984: 2, Baltacı 1976: 16).

Alanya'da da tarih içinde geleneksel örgün ve yaygın eğitim kurumlarının varlığını görmekteyiz (166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) Hudâvendigâr, Biga, Karesi, Saruhân, Aydın, Menteşe, Teke ve Alâiye Livaları 1995: 156). XVI. yüzyılın ilk yarısına ait bilgilere göre, Alanya'da mevcut olan örgün eğitim kurumlarından birisi Alanya'nın Taş Pazarı Mahallesi'nde bulunan Kemal Kadı Medresesi, diğeri de Alanya'nın Oba Köyü'nde bulunan Oba Köyü Medresesi'dir¹. Alanya'da bu dönemde örgün eğitim kurumlarının yanında, dini hizmetlerle birlikte yaygın eğitim kurumu görevini de yerine getiren birçok cami, mescit ve zâviye de bulunmaktadır (1995: 156).

XVII. yüzyılda Alanya'yı ziyaret eden Evliya Çelebi de (1611-1682) Alanya Kalesi'nin aşağı mahallesinde 2 medrese ile 6 sıbyân mektebinin varlığından, Alanya'nın Şihlar Köyü'nde de 1 medresenin bulunduğu bahsetmektedir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi 1996: 9/28-29).

Osmanlı Devleti'nde eğitimde modernleşme çalışmalarının başladığı XIX. yüzyılda Alanya Kazası'nda da; medreselerle birlikte, sıbyân mektepleri ile rüşdiye mektebinin varlığı görülmektedir. Mesela; 1874 yılında Alanya Kazası'nda 9 sıbyân mektebi, 1 rüşdiye mektebi ve 5 medrese², Alanya'nın Manavgat Nahiyesi'nde de 5 sıbyân mektebi mevcuttu. Aynı yıl Alanya Kazası'nda bulunan sıbyân mekteplerinde 300 kız ve 800 erkek, Manavgat Nahiyesi'nde bulunan sıbyân mekteplerinde de 100 kız ve 250 erkek öğrenci öğrenim görüyordu. Yine Alanya Rüşdiye Mektebi'nde 40 ve medreselerde de 62 öğrenci bulunuyordu (Gönüllü 2008: 24).

¹ Oba Medresenin XIV. Yüzyılın ikinci yarısında yapıldığı bilinmektedir. (Kuran 1969: 214).

² Osmanlı Devleti'nin son döneminde Alanya halkı, gençlerin Alanya dışında bulunan medreselerde eğitim görmesi konusunda hassas davranmış; bunlardan bir kısmı Osmanlı Devleti'nde mahkemelere kadı yetiştirmek için 1854 yılında Muallimhane-i Nüvvâb ismi ile İstanbul'da kurulan, daha sonra Mekteb-i Nüvvâb, Mekteb-i Kudât, Medresetü'l Kudât ismini alana medresede okumuşlardır. Bu medreseden 14 Mart 1858 ile 22 Ekim 1902 tarihleri arasında on yedi Alanyalı genç mezun olmuştur. Bu konuda bk. (İpşirli 2003: 343; İlmiye Salnamesi 1334: 690-720).

Alanya'da Müslüman halkın çocuklarının devam ettiği sıbyân okullarının yanında, burada yaşayan gayrimüslim halkın çocuklarının eğitim gördüğü sıbyân okulu da mevcut olmuştur. Mesela; 1903 yılında Alanya Kazası'nda Rum cemaatine ait 1 adet ruhsatı olmayan erkek ve kız sıbyân okulu bulunuyordu. Aynı yıl bu okulda 85 erkek ve 65 kız öğrenci öğrenim görüyordu (Salname-i Nezareti Maarif-i Umumiye 1321: 596).

Alanya Kazası'nda, ihtiyaç meydana geldiği zaman yeni mektepler de açılmıştır. Mesela; XIX. yüzyılın son yıllarında Alanya'da yeni ibtidai mektepler için, bir bina inşa edilerek, bu binanın alt katında 7 dükkân, üst katında da 20,5 metre boyunda 10,5 eninde 2 adet ibtidai mektep yapılmıştır. İnşası tamamlanan bu mektepler kurbanlar kesilerek ve padişaha dualar edilerek resmi olarak açılmıştır. Alanya'da hizmete giren ibtidai mektepler ve bu mekteplerin resmi açılış töreni hakkında Alanya Kaymakamlığı tarafından Konya Vilayeti haberdar edilmiştir. Konya Vilayeti de 23 Nisan 1896'da Maarif Nezareti'ne konu hakkında bilgi vermiştir (BOA. MF. MKT. 315: 31. L.1). Maarif Nezareti tarafından 12 Mayıs 1896'da Matbuat Dâhiliye Dairesi'ne de, Alanya'da iki ibtidai mektebin resmi açılış töreninin yapılarak, hizmete girdiği bildirilmiştir (BOA. MF. MKT. 315: 31. L.2).

1917 yılında da Antalya Mutasarrıflığı tarafından Alanya Kazası'nda bir ana mektebi açılarak, bu okula muallim görevlendirilmesi için bir karara alınmıştır (BOA. DH. UMVM. 151: 59, Gönüllü 2010: 69).

Bunun yanında mahalli eşraf ve hayırsever insanlar tarafından Alanya'da bir idadi mektebinin açılması için teşebbüse geçilmiştir. Bu konu hakkında Alanya Belediye Reisi Talat Bey, Eşraftan Hacıkadirzade Hüseyin Şükrü Bey, Eşraftan Azakzade İzzet Bey ve Eşraftan Halim Ağazade Mehmet Bey tarafından 27 Şubat 1918 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bilgi verilmiştir (BOA. DH. UMVM. 32: 74). Fakat halkın Alanya'da bir idadi mektebi açma teşebbüsü Osmanlı döneminde netice vermemiştir³.

Burada Osmanlı Devleti'nin modernleşme döneminde eğitim hayatına giren rüşdiye mekteplerinin genel işleyişi üzerinde durularak, şimdye kadar üzerinde çalışma yapılmamış olan Alanya Rüşdiye Mektebi hakkında bilgi verilecektir.

³ Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında Alanya'da orta dereceli bir okulun açılması için bir çalışma yapıp yapılmadığı bilinmemektedir. Ancak 1958 yılında Alanya'da Özel Lise Açma ve İşletme Derneği kurulmuştur. Derneğin kurucuları Fuat Salur, Halim Tokuş, Mithat Tokuş, İzzet Azakoğlu, Şevket Tokuş, Şevki Gücüoğlu, Muhittin Sadullahoğlu, Mevlüt Arkan ve Ahmet Bekrioğlu idi. Bu dernek tarafından Alanya Özel Lisesi 28 Eylül 1959 tarihinde hizmete açılmış ve 1959-1960 ders yılı çalışmalarına başlamıştır. Alanya Özel Lisesi'nin açılış törenine Antalya Valisi Niyazi Akı da katılmış ve bir konuşma yapmıştır. Bu konuda bk. (Gönüllü 2010: 348).

Bu çalışmada, arşiv vesikaları ile birinci ve ikinci el kaynakları tarama yöntemi kullanılmıştır. Veriler toplanarak analiz ve değerlendirme sürecinden sonra sonuca ulaşılmıştır.

Faydalanılan kaynaklar arasında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Bab-ı Ali Belgeleri içinde yer alan Sadaret Mektûbi Kalemi Meclis-i Vâlâ Yazışmalarına Ait Belgeler ile Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri, Dâhiliye Nezareti kısmında bulunan Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti Belgeleri ile Maarif Nezareti kısmında bulunan Mektûbi Kalemi Belgeleri bulunmaktadır.

Bununla birlikte, İlmiye Salnamesi, Salname-i Nezareti Maarif-i Umumiye ve Konya Vilayeti Salnameleri başvurduğumuz diğer kaynaklardır. Konu ile ilgili kaynak eserler ile basılı belgelerden de faydalanılmıştır.

Ayrıca Osmanlı eğitim sistemini ve rüşdiye mekteplerini konu alan eser ve makalelerden istifade edilmiştir⁴.

Alanya Rüşdiye Mektebi konusu; Rüşdiye Mekteplerine Dair Hukuki Çalışmalar, Alanya Rüşdiye Mektebi, Muallimler, Muallimlerin Maaşı, Muallimlerin Tayin ve Emeklilikleri, Ders Kitapları, Teftiş ve Soruşturmalar gibi başlıklar altında incelenecektir.

1.1. Rüşdiye Mekteplerine Dair Hukuki Çalışmalar

Rüşdiye kelimesi, rüşde vasıl olan çocuklara mahsus demektir. Mekteb-i Rüşdi, Mekâtib-i Rüşdiyye gibi (Şemseddin Sami 1989: 664). Rüşdiye mektebi terimi ise, Osmanlı Türkçesi'nde ortaokul karşılığı olarak kullanılmıştır (Devellioğlu 1998: 902).

II. Mahmud devrinde, sıbyân mekteplerinin yetersiz olduğu anlaşılınca, 1838 yılında bunların ıslah edilmesi yoluna gidilmiş, sıbyân mekteplerinin üstünde sınıf-ı sani mekteplerinin açılmasına karar verilmiştir. Fakat daha sonra bu mekteplerin adı, padişah tarafından rüşdiye olarak değiştirilmiştir (Kodaman 1980: 148). Rüşdiye mekteplerinin açılmasını hazırlayan süreç, Sultan Abdülmecid'in 1845 yılında, ülkede Avrupa standartlarında yeni bir eğitim sistemi kurulmasını öngören bir ferman yayınlaması ile başlamıştır. İlk rüşdiye mektebi de 1847 yılında İstanbul'da Davut Paşa Mektebi'nde açılmıştır. Daha sonraki yıllarda İstanbul'da ve ülkenin belli başlı şehirlerinde yeni rüşdiye mekteplerinin açılmasına devam edilmiştir (Ergün 1996: 295, Öztürk 2008: 35/301).

⁴ Ülkemizde bu konuda yapılan çalışmalar arasında (Ergün 1996), (Ünal 2015) ve (Altınova 2010) eserleri başta gelmektedir.

Rüşdiyelerin; Erkek Rüşdiyeleri (Altınova 2010: 119) , Kız Rüşdiyeleri (Altınova 2010: 152, Görür 2015: 312), Nısf-ı (Nim) Rüşdiyeleri (Altınova 2010: 169) ve Askeri Rüşdiyeler (Altınova 2010: 173, Türköl 2007: 7) gibi çeşitleri bulunmaktadır.

1867 yılına kadar rüşdiye mekteplerine yalnız Müslüman talebe alınmaktaydı. Bu tarihten itibaren Hıristiyan çocukların da bu mekteplere alınması prensip olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayı rüşdiye mekteplerine girebilmek için, adayların Türkçeden imtihana girmeleri şartı getirilmiştir (Kodaman 1980: 150-151).

Osmanlı'nın modernleşme döneminde eğitim sahasında hazırlanan ilk kapsamlı hukuki düzenleme 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'dir. 198 maddeden meydana gelen bu nizamnamede; Osmanlı Devleti'nde eğitim kurumları iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan birisi genel mektepler, diğeri özel mekteplerdir. Bu nizamnameye göre, tahsil aşamaları da üçe ayrılmıştır. Bunlardan birincisi sıbyân ve rüşdiye mektepleri, ikincisi idadiye ve sultaniye mektepleri ve üçüncüsü de yüksek mekteplerdir (Madde 1-2) (Maarif-i Umumiye Nizamnamesi 1286: 3-7).

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde rüşdiye mekteplerini ilgilendiren maddelerden bazıları şunlardır;

“Beş yüz haneyi aşan yerlerde halkı sırf İslam olan yerlerde İslam, sırf Hıristiyan olan yerlerde Hıristiyan rüşdiye mektepleri olacaktır. Bununla birlikte halkı İslam ve Hıristiyan karışık olan yerlerde İslam ve Hıristiyanlar için ayrı rüşdiye mektepleri açılacaktır. Bunun için adı geçen cemaatlerin yüz haneyi geçmesi gerekmektedir. Rüşdiye mekteplerine talebe sayısına göre birer veya ikişer adet muallim-i evvel ve muallim-i sani verilecektir. Ayrıca her rüşdiye mektebinin bir mubassırı ve bir hademesinin bulunması gerekmektedir” (Maarif-i Umumiye Nizamnamesi 1286: 8-9).

Bu nizamnamede aynı kuralların kız rüşdiye mekteplerinin açılabilmesi için de geçerli olduğu ifade edilmiş (Maarif-i Umumiye Nizamnamesi 1286: 11); ancak kız rüşdiye mekteplerinde ikiden dörde kadar muallime ile Ameliyat-ı Hayatiye ve Musikî dersleri için birer hoca görevlendirilmesi hüküm altına alınmıştır (1286: 11).

Erkek ve kız rüşdiye mekteplerinde tahsil müddetinin dört yıl olduğunu (Maarif-i Umumiye Nizamnamesi 1286: 9, 12) ortaya koyan adı geçen nizamname, bu mekteplerde; “Mebâdî-i Ulûm-i Diniye, Lisân-i Osmanî Kavâidi, İmlâ ve İnşa, Tertib-i Cedid Üzere Kavâid-i Arabiye ve Farişiye, İlm-i Hesap, Defter Tutmak Usulü, Tersim-i Hudut, Mebâdî-i Hendese, Tarih-i Umumî,

Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Jimnastik ve istekli olan öğrenciler için dördüncü sınıfta Fransızca gibi derslerin okutulacağını” belirtmiştir (1286: 9). Bununla birlikte; “kız rüşdiye mekteplerinde bu derslerin yanında Tedbîr-i Menzil, nakışa medar olacak kadar Resim, Müntahabât-ı Edebiyye ve istekli talebeler için Musikî gibi dersler bulunduğunu” ifade etmiştir (1286: 12).

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin yürürlüğe girmesinden sonra, rüşdiyelerin işleyişini konu alan iki adet iç talimat yayımlanmıştır. Bunlardan birisi, İstanbul’da bulunan rüşdiye mektepleri için hazırlanmış olan Dersaadet Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyesine Mahsus Talimat’tır (Salname-i Nezareti Maarif-i Umumiye 1316: 297-311). Diğeri de İstanbul haricinde hizmet veren rüşdiye mekteplerinin işleyişini anlatan, Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyesine Mahsus Talimat’tır (1316: 311-325).

Burada konu ile ilgili olmasından dolayı, Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesinin İdare-i Dâhiliyesine Mahsus Talimat üzerinde bir nebze durmak gerekmektedir. 50 maddeden meydana gelen bu talimatta; rüşdiye mekteplerinin Maarif Nezareti’nin idaresi altında olduğu, taşra rüşdiyelerinde görev yapan muallim, mubassır ve hademelerin vilayet maarif müdürlüklerine bağlı oldukları, rüşdiye mekteplerinin muallim-i evveler tarafından talimata uygun olarak idare edileceği beyan edilmiştir. Ayrıca bu talimatta; muallimlerin, talebelerin ve hademelerin yapacakları görevler izah edilmiş, bunun yanında talebelere verilecek ödüller ile talebe ve muallimlere verilecek cezalar ortaya konulmuştur. Talebeye dayak atılmayacağı ve hapis edilmeyeceği de bu talimatta hüküm altına alınmıştır. Yine bu talimata göre, rüşdiye mekteplerinde demirbaş defterleri, isim defterleri, devam defterleri ve muhtelif masraflar defterlerinin kullanılması gerekmektedir (Salname-i Nezareti Maarif-i Umumiye 1316: 311).

Osmanlı Devleti’nin son yıllarında rüşdiye mekteplerinin işleyişini belirleyen iç talimatların yanında, bu mekteplerin haftalık ders programları ile derslerin içerikleri üzerinde de durularak, bu konular hakkında muhtelif çalışmalar yapılmıştır. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nde rüşdiye mekteplerinde okunacak dersler toplu olarak verilmiş, ancak sınıflarda hangi derslerin haftada kaç saat okutulacağı gösterilmemişti. Daha sonra yürürlüğe giren haftalık ders programlarında ise, sınıflara göre hangi derslerin kaç saat okutulacağı ve bu derslerde hangi konulara yer verileceği tespit edilmiştir. Rüşdiye mekteplerinde uygulamaya konulan ders programları arasında: Umûm Mekâtib-i Rüşdiye ve İdadiyede Okunan Ulûm ve Fünûnun Haftalık Aded-i Dürûsunu Mübeyyin Cetvel (Salname-i Nezareti Maarif-i Umumiye

1316: 191), Umûm Mekâtib-i Rüşdiyede Okunan Ulûm ve Fünûnun Haftalık Aded-i Dürûsunu Mübeyyin Cetvel (1316: 358), İnas Rüşdiyelerine Mahsus Ders Programı (1316: 393), Umûm Mekâtib-i Rüşdiyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tâdilen Tertip Edilen Ders Programı gibi metinler bulunmaktadır (Umûm Mekâtib-i Rüşdiyeye Mahsûs Olarak Bu Kere Tâdilen Tertip Edilen Ders Programıdır 1315: 3, Ünal 2015: 17 vd.).

1897 yılında neşredilen Umûm Mekâtib-i Rüşdiyeye Mahsus Olarak Bu Kere Tâdilen Tertip Edilen Ders Programı'nda, rüşdiye mekteplerinin üç yıl olduğu ifade edilmiş ve bu üç yıl içinde haftalık okunacak dersler ile ders saatleri aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi tespit edilmiştir. Bu ders programına göre XIX. yüzyılın son yıllarında rüşdiye mekteplerinin 1.sınıfında 18 saat, 2.sınıfında 20 saat ve 3. sınıfında 23 saat ders yer almıştır. Ayrıca bu haftalık ders programında en fazla ders saatine, Türkçe dersinin sahip olduğu görülmektedir (Umûm Mekâtib-i Rüşdiyeye Mahsûs Olarak Bu Kere Tâdilen Tertip Edilen Ders Programıdır 1315: 3).

Bununla birlikte, 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde olduğu gibi⁵, bu ders programında da, yabancı dil olarak Arapça ve Farsça Dersleri'nin yanında, devletin modernleşme politikası ile yakından ilgili olarak Fransızca Dersi de zorunlu ders olarak yer almıştır (Umûm Mekâtib-i Rüşdiyeye Mahsûs Olarak Bu Kere Tâdilen Tertip Edilen Ders Programıdır 1315: 3).

Derslerin İsmi	Birinci Sene Haftada(saat)	İkinci Sene Haftada(saat)	Üçüncü Sene Haftada(saat)
Maa Tecvid Kurân-ı Kerim ve Ulûm-u Diniye	3	2	2
Türkçe	7	6	4
Arabî	1	2	2
Farisî		1	2
Fransızca			3
Hesap	2	2	2
Hendese			1
Coğrafya	2	2	2
Tarih		2	2
Malûmât-ı Nâfia	1	1	1

⁵ Ancak bu nizamnamede Fransızca Dersi seçmeli ders olarak yer almıştır. *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*, İstanbul Matbaa-i Amire 1286, s.9.

Hüsn-i Hatt	1	1	1
Resim	1	1	1
Toplam	18	20	23

Tablo 1: 1897 Yılında Rüşdiye Mekteplerinde Sınıflara Göre Haftada Okutulan Dersler ve Süreleri.

(Umûm Mekâtib-i Rüşdiyyeye Mahsûs Olarak Bu Kere Tâdilen Tertip Edilen Ders Programıdır 1315: 3)

Böylece Osmanlı ülkesinde 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile rüşdiyelerin işleyişini konu alan iç talimatların ve haftalık ders programlarının uygulanmaya başlaması, eğitim sisteminin merkezileşmesi yolunda atılmış önemli adımlardan birisidir. Ayrıca adı geçen nizamname ile Maarif Nezareti'nin taşra teşkilatı da kurulmaya başlanmıştır. Yine yapılan bu mevzuat çalışmaları ile eğitime bir standart getirilmek istendiği görülmektedir. Bununla birlikte Osmanlı döneminde yapılan bu uygulamaların izlerinin, Cumhuriyet dönemi eğitiminde de yer aldığı bilinmektedir (Resmi Gazete 24 Haziran1973: 1).

Bütün bu mevzuat ve program çalışmalarına rağmen, 6 Ekim 1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-u Muvakkati'nin yürürlüğe girmesi neticesinde rüşdiye mektepleri, öğretim süresi altı yıla çıkarılan ibtidai mekteplerin çatısı altına alınarak bağımsız mektep olarak faaliyet göstermesi uygulamasına son verilmiştir (Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-u Muvakkati 1329: 3-16, Öztürk 2008: 35/ 302).

Böylece Osmanlı Devleti'nde yaygın olarak 1847 yılından itibaren açılmaya başlayan rüşdiye mektepleri 66 yıl gibi bir süre bağımsız mektep olarak Türk eğitim sistemi içinde varlığını sürdürmüş, 1913 yılında da ortadan kalkmıştır. Görüldüğü gibi eğitimin modernleşmesi yolunda gerçekleştirilmiş olan önemli bir çalışma, fazla uzun ömürlü olamamıştır.

2. ALANYA RÜŞDİYE MEKTEBİ

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren, Osmanlı Devleti'nin merkezi olan İstanbul'da ve taşra şehirlerinde rüşdiye mekteplerinin açılmaya başlaması, Alanya'da da akis bulmuştur. Şöyle ki; Zağra-i Atik şehrinin hayırsever insanlarından Emin Bey tarafından Zağra'da eğitime katkı sağlamak üzere bir arsa bağışlanmıştı. Bu arsa üzerine mahalli servet sahipleri tarafından bir rüşdiye mektebi inşa edilmişti (BOA. A. MKT. MVL. 124:152).

Emin Bey'in eğitime yaptığı hayır işleri Alanya'da da devam etmiştir; Adı geçen zat tarafından Alanya'da da hayır işlerinde kullanılmak üzere bir arsa

bağışlanarak, bu arsa üzerine masrafları mahalli hayırsever insanlar tarafından karşılanan, bir rüşdiye mektebi ile bunun bitişiğine bir cami inşa edilmişti. Bunun üzerine Maarif Nezareti tarafından Zağra ve Alanya'da yapılan mektepler için icap eden muallimlerin ve gerekli olan kitapların temini, ayrıca Emin Bey'in Terfi Rütbesi ile taltif edilmesi Sadaret'ten talep edilmişti. Sadaret de bu konu hakkında Maliye Nezareti'ne bilgi vermiş ve gereğinin yapılmasını istemiştir. Maliye Nezareti'nden Sadaret'e verilen cevabi yazıdan; taşrada rüştiye mektebi muallim-i evvelerine aylık 600'ar kuruş, muallim-i sanilerine aylık 300'er kuruş, bevvaplarına aylık 100'er kuruş maaş ve yıllık 2.000'er kuruş masarifi müteferrika ödenmekte olduğu anlaşılmaktadır. Maliye Nezareti'nin verdiği bu bilgi, Sadaret tarafından Meclis-i Vâlâ'ya havale edilmiştir. Maarif Nezareti'nin talebi, Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüştür. Yapılan görüşme sonunda Emin Bey'e Terfi Rütbesi verilmesi teklifi kabul edilmemiştir. Ancak Zağra ve Alanya'da inşa edilen rüşdiye mektepleri için gerekli olan kitap bedelleri ile muallim ve bevvaplara yukarıda belirtilen miktarlarda maaşın tahsis ve tayin olunması talebi kabul edilmiştir. Daha sonra konu hakkında padişah iradesi yayınlanmıştır. Sadaret tarafından 28 Ocak 1861 tarihinde Maarif Nezareti'ne gönderilen yazıda, padişah iradesi hakkında bilgi verilmiş ve bu irade doğrultusunda gerekli işlemin yapılması, ayrıca ilgili kaymakamlıkların bilgilendirilmesi istenmiştir (BOA. A.MKT. MVL. 124:152).

Merkezi yönetim ile taşra yönetimi arasında gerçekleşen bu bilgi akışından bir müddet sonra, Alanya Rüşdiye Mektebi'ne muallim tayin edildiği görülmektedir (BOA. MVL. 715: 72). Ancak rüşdiye mektebinin Alanya'nın hangi mahallinde bulunduğu ve mektebin fiziki yapısı hakkında şimdilik fazla bir bilgiye ve adı geçen mektep ile ilgili görsel malzemeye rastlanamamıştır⁶.

2.1. Muallimler

1861 yılından itibaren kapandığı tarihe kadar Alanya Rüşdiye Mektebi'nde, birçok muallim çalışmıştır. Bunlar arasında muallim-i evvel olarak Yahya Efendi (Konya Vilayeti Salnamesi 1285: 87), Abdülgafur Rüşdi Efendi (BOA. MF. MKT. 473: 35)⁷, Mehmet Rahmi Efendi (Salname-i Nezareti Maarif-i Umumiye 1321: 579), Halil Efendi (Konya Vilayeti Salnamesi 1322: 166), muallim-i sani olarak Sadullah Efendi (Konya Vilayeti Salnamesi 1285: 87), Mehmet Efendi (Konya Vilayeti Salnamesi 1303: 316), muallim-i

⁶ Alanya Rüşdiye Mektebi binasının, bugünkü Hayate Hanım İlkokulu'nun kuzey kesiminde olabileceği söylenmektedir. Ancak Alanya Rüşdiye Mektebi ile ilgili elimizde resim vb. bir belge bulunmamaktadır. Kaynak kişi; Haşim Yetkin, Alanya 1939 doğumlu. Emekli öğretmen.

⁷ Bu muallimin ismi bazı yerlerde Abdülgaffar ve Abdülgafur olarak geçmektedir. Bu konuda bakınız; *Konya Vilayeti Salnamesi*, Konya 1317, s.207; BOA. MF. MKT. nr.435/6.

salis olarak Ahmet Efendi (Salname-i Nezareti Maarif-i Umumiye 1316: 1157), Abdurrahman Efendi (Salname-i Nezareti Maarif-i Umumiye 1319: 1901), rıka (hüsn-i hatt) hocası olarak Ali Efendi (BOA. MVL. 715: 72), Arif Efendi (Konya Vilayeti Salnamesi 1303: 316) ve Fehmi Efendi (Konya Vilayeti Salnamesi 1309: 218) gibi muallimler bulunmaktadır. Yine bu mektepte Süleyman Ağa (Konya Vilayeti Salnamesi 1291: 79), Hasan Ağa (Konya Vilayeti Salnamesi 1306: 245) ve Mustafa Ağa (BOA. MF. MKT. 435:6, Konya Vilayeti Salnamesi 1317: 207) gibi şahıslar bevâb olarak çalışmışlardır.

Bunun yanında Alanya Rüşdiye Mektebi'nde 1868 tarihinden itibaren 1898 tarihine kadar 30 yıl görev yapan Muallim-i Evvel Yahya Efendi'nin, bu mektepte en uzun süreli çalışan muallim olduğu görülmektedir (BOA. MF.MKT. 435:6, Salname-i Nezareti Maarif-i Umumiye 1316: 1157).

Alanya Rüşdiye Mektebi'nde öğrenin gören öğrencilerin sayısı hakkında da elde bazı yıllara ait veriler bulunmaktadır. Buna göre bu mektepte 1877'de 41 (Konya Vilayeti Salnamesi 1294: 96), 1879'da 60 (Konya Vilayeti Salnamesi 1296: 152), 1886'da 90 (Konya Vilayeti Salnamesi 1303: 316), 1898'de 94 (Konya Vilayeti Salnamesi 1316: 1157), 1899'da 52 (Konya Vilayeti Salnamesi 1317: 207), 1903'de 35 (Konya Vilayeti Salnamesi 1321: 579) ve 1906'da 45 (Konya Vilayeti Salnamesi 1322: 166) talebe öğrenim görmüştür. Bu verilere göre Alanya Rüşdiye Mektebi'nin ortalama yıllık talebe sayısı 59'dur.

YILLAR	Muallim-i Evvel	Muallim-i Sani	Muallim-i Salis	Rıka (Hüsn-i Hatt) Hocası	Bevâb	Talebe sayısı
1864				Ali Efendi		
1968	Yahya Efendi	Sadullah Efendi		Ali Efendi		
1869	Yahya Efendi	Sadullah Efendi		Ali Efendi		
1870	Yahya Efendi	Sadullah Efendi		Ali Efendi		
1871	Yahya Efendi	Sadullah Efendi		Ali Efendi		
1872	Yahya Efendi	Sadullah Efendi		Ali Efendi		
1873	Yahya Efendi	Sadullah Efendi		Ali Efendi		
1874	Yahya Efendi	Sadullah Efendi		Ali Efendi	Süleyman Ağa	
1875	Yahya Efendi	Sadullah Efendi		Ali Efendi	Süleyman Ağa	
1876	Yahya Efendi	Sadullah Efendi		Ali Efendi	Süleyman Ağa	
1877	Yahya Efendi	Sadullah Efendi		Ali Efendi	Süleyman Ağa	41
1878	Yahya Efendi	Sadullah Efendi		A.Rıza Efendi	Süleyman Ağa	
1879	Yahya Efendi	Sadullah Efendi		Rıza Efendi	Süleyman Ağa	60

1881	Yahya Efendi			Ali Efendi	Süleyman Ağa	
1882	Yahya Efendi			Ali Efendi		
1883	Yahya Efendi			Ali Efendi		
1884	Yahya Efendi			Ali Efendi		
1886	Yahya Efendi	Mehmet Efendi		Arif Efendi		90
1888	Yahya Efendi	Mehmet Efendi		Arif Efendi		
1889	Yahya Efendi	Mehmet Efendi		Arif Efendi	Hasan Ağa	
1890	Yahya Efendi	Mehmet Efendi		Arif Efendi	Hasan Ağa	
1892	Yahya Efendi	Mehmet Efendi		Fehmi Efendi	Hasan Ağa	
1894	Yahya Efendi	Mehmet Efendi		Fehmi Efendi	Hasan Ağa	
1896	Yahya Efendi	Mehmet Efendi		Fehmi Efendi	Hasan Ağa	
1898	Yahya Efendi	Mehmet Efendi	Ahmet Efendi	Fehmi Efendi		94
1899	Abdülğafur Rüşdi Efendi	Mehmet Efendi	Ahmet Efendi	Fehmi Efendi	Mustafa Ağa	52 ¹
1900 ²	Abdülğafur Rüşdi Efendi	Mehmet Efendi	Ahmet Efendi	Fehmi Efendi		94
1901	Abdülğafur Rüşdi Efendi	Mehmet Efendi	Abdurrahman Efendi	Fehmi Efendi		33
1903	Mehmet Rahmi Efendi	Sadullah Efendi	Abdurrahman Efendi	Fehmi Efendi		35
1906	Halil Efendi	Mehmet Efendi		Fehmi Efendi		45

Tablo II: Alanya Rüşdiye Mektebi'nde Görevli Muallimler, Rıka (Hüsn-i Hatt) Hocaları ve Bevvâblar ile Talebe Sayıları.

(BOA. MVL. 715:72, Konya Vilayeti Salnamesi 1285: 87, Konya Vilayeti Salnamesi 1286: 78, Konya Vilayeti Salnamesi 1287: 90, Konya Vilayeti Salnamesi 1288: 80, Konya Vilayeti Salnamesi 1289: 73, Konya Vilayeti Salnamesi 1290: 74, Konya Vilayeti Salnamesi 1291: 79, Konya Vilayeti Salnamesi 1292: 79, Konya Vilayeti Salnamesi 1293: 80, Konya Vilayeti Salnamesi 1294: 96, Konya Vilayeti Salnamesi 1295: 99, Konya Vilayeti Salnamesi 1296: 152, Konya Vilayeti Salnamesi 1298: 148, Konya Vilayeti Salnamesi 1299: 157, Konya Vilayeti Salnamesi 1300: 60, Konya Vilayeti Salnamesi 1301: 56, Konya Vilayeti Salnamesi 1303: 316, Konya Vilayeti Salnamesi 1305: 242, Konya Vilayeti Salnamesi 1306: 245, Konya Vilayeti Salnamesi 1307: 219, Konya Vilayeti Salnamesi 1309: 218, Konya Vilayeti Salnamesi 1312: 183, Konya Vilayeti Salnamesi 1314: 183, Salname-i Nezareti Maarif-i Umumiye 1316: 1157, BOA. MF. MKT. 473: 35. L.1, Salname-i Nezareti Maarif-i Umumiye 1319: 1901, Salname-i Nezareti Maarif-i Umumiye 1321: 579, Konya Vilayeti Salnamesi 1322: 166).

Burada örnek olması bakımından, Osmanlı ülkesinde bulunan bazı rüşdiye mekteplerinde görevli olan muallimler ve muhtelif görevliler ile bu mekteplerin öğrenci sayıları hakkında da şunları ifade edebiliriz. Mesela; 1874 yılında Bolu Rüşdiye Mektebi'nde bir muallim-i evvel, bir muallim-i sani, bir hat muallimi, bir hizmetli ve 65 talebe vardı (Kılıç ve Tarhan 2014: 165). 1895 yılında Biga Rüşdiye Mektebi'nde bir muallim-i evvel, bir muallim-i sani, bir hat muallimi, bir hademe ve 65 talebe bulunuyordu (Kaya 2007: 245). Yine Mersin Rüşdiye Mektebi'nin 1873-1903 yılları arasında ortalama talebe sayısı 44 olmuştur. Bununla birlikte 1903 yılında adı geçen mektepte, bir muallim-i evvel, bir muallim-i sani, bir muallim-i salis, bir hat muallimi, bir Fransızca muallimi, bir muayene memuru ve bir hademe bulunuyordu (Bozkurt 2008: 204).

Görüldüğü gibi, bu mekteplerden Mersin Rüşdiye Mektebi'nde beş, diğerlerinde üç muallim görev yapmaktadır. Alanya Rüşdiye Mektebi'nde de genellikle üç muallim görev yapmıştır. Ayrıca Alanya Rüşdiye Mektebi de dâhil olmak üzere, adı geçen mekteplerin talebe sayısı 100'den aşağıdadır.

Bu verilere göre bu mekteplerde, adı geçen mekteplerin hizmete girdiği dönem göz önüne alındığı zaman, muallim sayısının yeterli olduğu düşünülebilir, çağ nüfusunda okullaşma oranının fazla olmadığı görülmektedir.

2.1.1. Muallimlerin Maaşı

Rüşdiye mektebinde görev yapan muallimlere ve diğer çalışanlara devlet tarafından aylık olarak belli miktarda maaş verilmiştir (Aydın 2011: 819). Bu mekteplerin muallimlerine ödenecek olan maaşlar ile ilgili olarak ilk düzenleme 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile yapılmıştır. Bu nizamnamede rüşdiye mekteplerinde görevli olan muallim ve diğer çalışanların maaşının vilayet maarif idaresi sandığından karşılanacağı belirtilmiştir. Ayrıca rüşdiye mektebinde çalışan muallim-i evvelin aylık maaşının 800 kuruş, muallim-i saninin aylık maaşının 500 kuruş, mubassırın aylık maaşının 250 kuruş ve hademenin aylık maaşının 150 kuruş olacağı ifade edilmiştir. Yine bu görevlilere muhtelif masraflar için de yıllık 400'er kuruş tahsis edileceği ifade edilmiştir (Maarif-i Umumiye Nizamnamesi 1286: 8).

Ancak muallimlere verilen maaşta zaman içinde bazı değişiklikler meydana gelmişti. Bu nedenle aldıkları maaşın az olduğunu düşünen bazı rüşdiye mektebi muallimleri, maaşlarının arttırılması için Maarif Nezareti'ne başvurmuşlardı. Bunlar arasında Alanya Rüşdiye Mektebi'nde görev yapan muallimler de bulunuyordu. Mesela; Alanya Rüşdiye Mektebi Rıka (Hüsn-i Hatt) Muallimi Fehmi Efendi, aylık 33 kuruş maaş alıyordu. Fehmi Efendi, zaruri

ihtiyaçlarının karşılanması için maaşının emsaline göre arttırılması konusunda Alanya Kaymakamlığı'na bir dilekçe vermiştir. Alanya Kaymakamlığı tarafından Fehmi Efendi'nin talebi Konya Vilayeti'ne bildirilmiştir. Konya Vilayeti Maarif Müdürlüğü de, Fehmi Efendi'nin emsaline göre az maaş aldığı hususunda bir tespit yapmıştır. Daha sonra adı geçen müdürlük, 13 Haziran 1895 tarihinde Maarif Nezareti'ne gönderdiği yazıda, Fehmi Efendi'nin maaşının emsali seviyesine çıkarılmasını talep etmiştir (BOA. MF. MKT. 306: 4. L.1). Maarif Nezareti de bu talebi uygun görmüş ve Fehmi Efendi'nin maaşına aylık 47 kuruş zam yapılarak, maaşın 80 kuruşa çıkarılmasına karar vermiştir. Bu karar Maarif Nezareti tarafından Sadaret'e iletilmiştir. Sadaret de 25 Aralık 1895 tarihinde Fehmi Efendi'nin maaşına aylık 47 kuruş zam yapılarak, 80 kuruş olması hakkında bir padişah iradesinin çıkmasını sağlamıştır. Padişah iradesinin çıkmasından sonra Muhasebe tarafından da bu şekilde kaydı düzenlemiştir. Ayrıca Rüşdiye İdaresi tarafından padişah iradesine uygun olarak, Fehmi Efendi'ye yeni maaşın tebliğ tarihinden itibaren aylık 80 kuruş olarak ödenmesi istenmiştir (BOA. MF. MKT. 306: 4. L.2).

Maarif Nezareti 24 Ocak 1896 tarihinde Konya Vilayeti Maarif Müdürlüğü'ne gönderdiği yazıda da, Alanya Rüşdiye Mektebi Rıka (Hüsn-i Hatt) Muallimi Fehmi Efendi'nin maaşının, padişah iradesine dayanarak aylık 47 kuruş zam yapılarak 80 kuruşa çıkarıldığını ve kendisine tebliğ tarihinden itibaren maaşının aylık 80 kuruştan ita edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca bu konu ile ilgili olarak Fehmi Efendi'ye yapılan tebligat tarihinin bildirilmesi, ilk aylığından adı geçen zammın terk edilerek tevkif edilmesi ve makamı mahsusuna gönderilmesi talep edilmiştir (BOA. MF. MKT. 306: 4. L.3).

Alanya Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evvellerinden Abdülgafur Rüşti Efendi de, maaşına zam yapılması talebi ile Maarif Nezareti'ne başvuran muallimler arasında idi; Abdülgafur Rüşti Efendi, Dar-ül-Muallim-i Rüşdi'den mezun olmuş ve yirmi yıldan fazla bir zamandan beri ülkenin muhtelif rüşdiye mekteplerinde muallim-i evvelik görevinde bulunmuştu. Bir yıldan beri de aylık 500 kuruş maaşla Alanya Rüşdiye Mektebi'nde muallim-i evvel olarak görev yapıyordu. Abdülgafur Rüşti Efendi 29 Ağustos 1899 tarihinde Maarif Nezareti'ne bir dilekçe göndermiştir. Adı geçen muallim, bu dilekçesinde almış olduğu 500 kuruş maaş ile 10 nüfus olan ailesini geçindiremediğini, ayrıca Alanya'nın iklimine bir türlü alışamadığını ifade etmiştir. Daha sonra da maaşına bir miktar zam yapılmasını veya maaşına zam yapılmazsa, aynı maaş ile İstanbul'a civar olan vilayet, liva veya kazalardan birisinin rüşdiye mektebine muallim-i evvel olarak tayin edilmesini talep etmiştir (BOA. MF. MKT. 473: 35. L.1).

Abdülğafur Rüştî Efendi'nin bu dilekçesi, Maarif Nezareti Rüşdiye Dairesi'nde görüşülmüştür. Ancak burada yapılan görüşme sonunda, İstanbul'un civarında bulunan mekteplerde görev yapan muallim-i evvellerin maaşlarının ekserisininin 400 kuruş olduğu, ayrıca Abdülğafur Rüştî Efendi'nin maaşına zam yapılması için bütçenin uygun olmadığı tespiti yapılmıştır (26 Eylül 1899) (BOA. MF. MKT. 473: 35. L.2).

Bu nedenlerden dolayı, Maarif Nezareti'nden 23 Ekim 1899 tarihinde Konya Vilayeti Maarif Müdürlüğü'ne gönderilen yazıda, Abdülğafur Rüştî Efendi'nin talebinin yerine getirilemeyeceği bildirilerek, bu durumun adı geçen muallime tebliğ edilmesi istenmiştir (BOA. MF. MKT. 473: 35. L.3).

Bu arada ülkenin değişik mekteplerinde görev yapan muallimlerin, muhtelif nedenlerden dolayı, maaş ve harcırahlarını alamadığı zamanlar da olmuştur. Bunlar arasında Alanya Rüşdiye Mektebi'nde görevli bir muallim de bulunmaktadır. Maaş ve harcırahını alamadığı konusunda Maarif Nezareti'ne dilekçe ile başvuran ilgili muallim, bu dilekçesinde; 2 Eylül 1905 tarihinden itibaren Alanya Rüşdiye Mektebi'nde görev yaptığını, ancak maaş ve harcırahını alamadığını beyan etmiş ve konu ile ilgili yapmış olduğu müracaatların sonuçsuz kaldığını bildirerek, mağduriyetinin giderilmesini istemiştir. Bunun üzerine Maarif Nezareti'nden Konya Vilayeti'ne, konunun araştırılarak, gereğinin yerine getirilmesi konusunda talimat verilmiştir (5 Ekim 1905) (BOA. MF. MKT. 897: 66).

Yapılan araştırma sonunda, ilgili muallime maaş ve harcırahının, bunlara esas olacak belgelerin verilmemiş olmasından ödenmediği ortaya çıkmıştır. Bu konu hakkında 4 Mart 1906 tarihinde, Konya Vilayeti tarafından Maarif Nezareti'ne gerekli bilgi verilmiştir (BOA. MF. MKT. 897: 66).

Görüldüğü gibi, devlet personeli tarafından maaşların yetersiz olduğu ve geçim sıkıntısı çekildiği iddiası günümüzde olduğu gibi (Sönmez 1989: 81, Hürriyet Gazetesi 20 Kasım 2015: 1), Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde de gündemdeki yerini muhafaza etmiştir.

2.1.2. Muallimlerin Tayinleri ve Emeklilikleri

Alanya Rüşdiye Mektebi açıldıktan sonra, muallim-i evvel ve muallim-i saniler ile rıka hocaları bu mektebe tayin edilerek, görev yapmışlardır. Alanya Meclisi tarafından Maarif Nezareti'nden, Alanya Rüşdiye Mektebi rıka (hüsn-i hatt) hocalığına 1864 yılının Kasım ayının başlangıcından itibaren münasip miktar maaş tahsis edilerek, Ali Efendi'nin tayin edilmesi talep edilmiştir. Ayrıca Alanya Meclisi'nce, Ali Efendi'ye ait hatt numunesi, Maarif

Nezaretî'ne gönderilmiştir. Bu talep Maarif Nezaretî'nce Meclis-i Maarif'e havale edilmiştir. Meclis-i Maarif de, Ali Efendi'nin talep edilen göreve atanmasını uygun görerek, adı geçen tarihten itibaren emsali gibi aylık 500 kuruş maaş tahsis edilerek tayin edilmesini kabul etmiştir. Meclis-i Maarif'in Ali Efendi hakkındaki olumlu görüşü, Maarif Nezaretî tarafından 13 Kasım 1865 tarihinde Sadaret'e bildirilerek, gerekli işlemin yapılması istenmiştir (BOA. MVL. 715: 72). Bir müddet sonra da Ali Efendi, Alanya Rüşdiye Mektebi'nde rıka (hüsn-i hatt) hocası olarak çalışmaya başlamıştır (Konya Vilayeti Salnamesi 1285: 87).

Ülkenin diğer rüşdiye mekteplerinde olduğu gibi, Alanya Rüşdiye Mektebi'nde görev yapan muallimler de, kanuni çalışma süresini doldurduktan sonra emekliye ayrılmışlardır. Mesela; Alanya Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evveli Yahya Efendi tarafından emekliye ayrılmak talebi ile verilen dilekçe, Konya Vilayeti tarafından Maarif Nezaretî'ne gönderilmiştir. Daha sonra Yahya Efendi'nin dilekçesi, sandık müddetini gösteren cetvel ile muhasebe tarafından tanzim edilmiş olan hesap pusulası Heyet-i Umumiye'de tetkik edilmiştir. Burada yapılan tetkik sonucunda Muallim-i Evvel Yahya Efendi'nin 37 yıl hizmeti bulunduğu ve Memurin-i Mülkiye Kararnamesinin 26. ve 42. maddeleri gereği 293 kuruş maaş ile emekliye ayrılabilceğine karar verilmiştir (29 Eylül 1898) (BOA. MF. MKT. 435: 6. L.1).

Bu arada Konya Vilayeti tarafından 31 Ekim 1898 tarihinde Maarif Nezaretî'ne gönderilen başka bir yazıda, Alanya Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evveli Yahya Efendi'nin emekliye ayrıldığı bildirilmiş ve yerine yeterli miktarda maaşla muktedir bir muallimin tayin edilmesi talep edilmiştir (BOA. MF. MKT. 435:6. L.2)⁸.

Aynı tarihlerde Antalya Rüşdiye Mektebi, idadi mektebine dönüştürülmüştü. Bu nedenle Antalya Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evveli Abdülgafur Rüşdi Efendi, başka bir okula tayin edilmesini talep etmişti. Bunun üzerine adı geçen muallim-i evvel, Konya Vilayeti tarafından emeklilik talebinde bulunan Alanya Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evveli Yahya Efendi'nin yerine görevlendirilmiştir. Ayrıca 3 Kasım 1898 tarihinde de Maarif Nezaretî'nden, Abdülgafur Rüşdi Efendi'nin Alanya Rüşdiye Mektebi'nde görevlendirilmesinin tasdik edilmesini istemiştir (BOA. MF. MKT. 435:6. L.3).

⁸ Bunun yanında Konya Vilayeti, aynı yazıda Antalya ve Alanya rüşdiye mektepleri muallim-i sanilerinin henüz asaletlerinin tasdik edilmediği ve bu nedenle de almış oldukları yarım maaşla geçinemediklerinden dolayı asaletlerinin tasdik edilmesini Maarif Nezaretî'nden talep etmiştir. BOA. MF. MKT 435:6. Lef.2.

Muallim-i Evvel Abdülgafur Rüşdi Efendi, Alanya Rüşdiye Mektebi'nde görevlendirilmiş, ancak mektebin önceki muallim-i evveli Yahya Efendi görevinden ayrılmamıştı. Bu durum karşısında Yahya Efendi 17 Kasım 1898 tarihinde Maarif Nezareti'ne bir telgraf çekmiştir. Bu telgrafta, emeklilik talebinin henüz gerçekleşmediğini, buna rağmen Konya Vilayeti tarafından Antalya Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evveli Abdülgafur Rüşdi Efendi'nin, kendi yerine görevlendirildiğini ifade etmiştir. Ayrıca Yahya Efendi, Maarif Nezareti'nden, uzun yıllar maarife hizmet ettiğini ve çaresiz olduğunu belirterek, emekliliğin icrasına kadar istihdam edilmesi hususunda telgrafla emir verilmesini talep etmiştir (BOA. MF. MKT. 435: 6. L.4).

Konya Vilayeti'nin 31 Ekim 1898 tarihli telgrafi üzerine de, Mekâtib-i Rüşdiye İdaresi'nde evrak üzerinde bir tetkik yapılmıştı. Bunun neticesinde de Maarif Nezareti'nde, Alanya Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evveli Yahya Efendi'nin emekliye ayrılma talebine veya diğer bir mahalle nakledilmesi hakkında bir müracaata rastlanmamıştı. Bunun yanında Maarif Nezareti'ne göre, emeklilik talebinde bulunan bir kimsenin, emekliliği gerçekleşmeden yerine bir başkasının tayin edilmesi de Tekaüd Nizamnamesi hükümlerine aykırıydı. Bu nedenle Maarif Nezareti tarafından Alanya Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evveli Yahya Efendi'nin açık okullardan birine tayin edilmesi, yerine de Abdülgafur Rüşdi Efendi'nin nakledilmesinin uygun olacağına karar verilmiştir (21 Kasım 1898) (BOA. MF. MKT. 435: 6. L.5).

Daha sonra, Alanya Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evveli Yahya Efendi'nin emekliliği hakkında, Konya Vilayeti'ne bir tebligat yapıldığını tespit eden Maarif Nezareti, Yahya Efendi'nin kaç kuruş maaşla ve hangi tarihten itibaren emekliye ayrıldığının bildirilmesini, Konya Vilayeti'nden talep etmiştir (22 Aralık 1898) (BOA. MF. MKT. 435:6. L.6).

Bu talep üzerine, Alanya Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evveli Yahya Efendi'nin, mahallinden verilen bilgi neticesinde, 31 Ekim 1898 tarihinden itibaren aylık 293 kuruş maaşla emekliye ayrıldığı Konya Vilayeti tarafından, Maarif Nezareti'ne bildirilmiştir (25 Aralık 1898) (BOA. MF. MKT. 435:6. L.7).

Maarif Nezareti de, Yahya Efendi'nin emekliye ayrılması sebebi ile boş kalan Alanya Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evveli Yahya Efendi'ne aylık 500 kuruş maaş ile Antalya Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evveli Abdülgafur Rüşdi Efendi'yi tayin etmiş ve bu tayin işlemi Muhasebe tarafından kayda alınmıştır (7 Ocak 1899) (BOA. MF. MKT. 435:6. L.8).

2.2. Ders Kitapları

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıldan itibaren açılmaya başlanan rüşdiye mekteplerinde eğitim gören talebelerin istifade etmesi için, Maarif Nezareti tarafından konunun uzmanı olan kişilere muhtelif ders kitabı ile risaleler hazırlanmış ve bu eserler talepleri doğrultusunda mekteplere gönderilmiştir (Altıova 2010 : 244, Yıldız: 2013: 146). Rüşdiye mekteplerine gönderilen bu eserler, bedeli mukabilinde talebelere satılmış ve elde edilen para Maarif Nezaret'ine gönderilmiştir (BOA. MF. MKT. 4: 143, BOA. MF. MKT. 69: 43).

Alanya Rüşdiye Mektebi de, Maarif Nezareti'nden bazı kitap ve risaleler ile muhtelif haritalar talep etmiştir. Bu talep üzerine, Maarif Kitaphanesi'nde mevcut olan kitap, risale ve haritalar, fiyatları gösteren bir liste ile birlikte posta yoluyla Alanya Rüşdiye Mektebi'ne gönderilmiştir. Ayrıca Maarif Nezareti, bu konu hakkında, Konya Vilayeti'ne bilgi vermiştir (12 Eylül 1872) (BOA. MF. MKT. 4: 143. L.1).

Maarif Nezareti tarafından Alanya Rüşdiye Mektebi talebelerine satılmak için gönderilen kitap ve risaleler arasında, Binâ, Dürr-i Yektâ, Nasihat-ül Hükemâ, Talîm-i Farîsî, Tarih-i Osmanî, Emsile, Maksûd, Avâmil, Risâle-i Selâse, Gülistân ve Coğrafya Risâlesi gibi eserler bulunmaktadır (BOA. MF. MKT.4: 143 L.2).

Maarif Nezareti tarafından Alanya Rüşdiye Mektebi gibi, Antalya Rüşdiye Mektebi talebeleri için de, ihtiyaç olan kitap ve risaleler bu mektebe gönderilmiştir. Bir müddet sonra Antalya ve Alanya Rüşdiye mekteplerine gönderilmiş olan kitap ve risalelerin talebelere satılması sonunda 696 kuruş 30 para elde edilmiştir. Bu miktarın 243 kuruş 30 parası satılan eserlerin anaparası ve 453 kuruş da satılan eserlerden elde edilen kardı. 696 kuruş 30 para, altılık⁹ olarak, adı geçen nezarete gönderilmek üzere geçici olarak vezneye teslim edilmiştir. Bu konu hakkında Antalya Mutasarrıflığı tarafından 19 Ağustos 1881 tarihinde Maarif Nezareti'ne bilgi verilmiştir. Ancak bu para hakkında Antalya Mutasarrıflığı, Konya Vilayeti'ne usulüne uygun olarak bilgi vermemiş, ayrıca müfredat pusulası düzenlememişti. Bu nedenle Maarif Nezareti tarafından 13 Eylül 1881 tarihinde, Antalya Mutasarrıflığı'nın yazısı iade edilerek, eksik evrakların tamamlanması konusunda gerekli işlemin yapılması Konya Vilayeti'nden istenmiştir (BOA. MF. MKT. 69: 43).

⁹ Altılık; İkinci Mahmud devrinde ve 1833 ve 1839 senelerinde basılan bir sikkenin adıdır. Beşlikten daha az mağşuş olan bu paranın kıymeti 240 para yahut 6 kuruştur. Bkz. (Pakalın 1971: 53).

2.3. Teftiş ve Soruşturmalar

XIX. yüzyılın son yıllarında Alanya'nın maarif teşkilatı ve burada bulunan mektepler yetkili kişiler tarafından teftiş edilmiştir. Bunun yanında Alanya'daki mekteplerde görev yapan muallimler de çeşitli nedenlerden dolayı soruşturma geçirmişlerdir. Mesela; Konya ve Ankara vilayetlerine mensup maliye müfettişleri tarafından, Alanya'daki maarif teşkilatında bir teftiş yapılmış ve bunun neticesinde de 28 Mart 1885 tarihinde teftiş layihası hazırlanmıştır. Bu layihada, ilk önce Alanya'da bir rüşdiye mektebi ve bir kaç tane de sıbyân mektebi bulunduğu, kazada maarif komisyonunun teşkil edilmiş olduğu ve aşarın 4/1'nün 7/1'i olan maarif hissesinin hepsinin, Antalya Mutasarrıflığı'na gönderildiği gibi hususlar tespit edilmiştir. Daha sonra da Alanya'da maarif teşkilatı hakkında soruşturma gerektirecek, bir halin bulunmadığı sonucuna varılmıştır (BOA. MF. MKT. 87: 90. L.1).

Alanya'da yapılan bu teftiş sonucu hakkında Divan-ı Muhasebat Başkanlığı tarafından 21 Mayıs 1885 tarihinde Meclis-i Maarif'e bir tezkere gönderilmiştir. Bu tezkere, Meclis-i Maarif'te görüşülerek, diğer kazalarda olduğu gibi Alanya'da da bir maarif komisyonunun teşkil edilmesi¹⁰ ve maarifin terakki etmesi hususunda gayret edilmesi için Alanya Kaymakamlığı'na gerekli uyarının yapılması konusunda Konya Vilayeti'ne bir yazı gönderilmesine karar verilmiştir (BOA. MF. MKT. 87: 90. L.2). Meclis-i Maarif'in bu talebi, Maarif Nezareti tarafından 29 Ağustos 1885 tarihinde Konya Vilayeti'ne bildirilmiş ve bu konuda gerekli işlemin yapılması istenmiştir (BOA. MF. MKT. 87: 90. L.3).

Bunun yanında Alanya Rüşdiye Mektebi muallimleri de bazı zamanlarda soruşturmaya konu olmuşlardır. Mesela; Maarif Nezareti Mekâtib-i Rüşdiye Dairesi'ne, Alanya Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evveli Halil Efendi'nin görevinde tembellik gösterdiğine dair bir ihbar yapılmıştır. Bunun üzerine adı geçen dairece 4 Haziran 1907 tarihinde, bu konuda Konya Vilayeti Maarif Müdürlüğü'ne gerekli tahkikatın yapılması konusunda emir verilmesi Maarif Nezareti'nden talep edilmiştir (BOA. MF. MKT. 1006: 68. L.1). Maarif Nezareti de 13 Temmuz 1907 tarihinde Halil Efendi hakkında gerekli soruşturmanın yapılmasını Konya Vilayeti Maarif Müdürlüğü'nden istemiştir (BOA. MF. MKT. 1006: 68. L.2).

¹⁰ Bu teftiştten bir müddet sonra Alanya'da Maarif Komisyonu'nun teşkil edildiği bilinmektedir. 1887 yılında Alanya Maarif Komisyonunun Reisi; Hüseyin Hüsnü Efendi, Azaları; Mehmet Ali Efendi, Hüseyin Efendi ve Ahmet Efendidir. Bu konuda bakınız; *Konya Vilayeti Salnamesi*, Konya 1305, s.187.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde bütün ülkede olduğu gibi, Alanya'da da geleneksel örgün eğitim kurumlarından olan medreseler ve sıbyân mektepleri faaliyet gösteriyordu. Ancak ülkede XIX. yüzyıldan itibaren modernleşme çalışmalarının başlaması, eğitim hayatında da kendini göstermiş ve buna bağlı olarak modern mektepler açılmaya başlanmıştır. Bu mekteplerden birisi de mahalli hayırsever kişiler tarafından 1861 yılında inşa edilerek, hizmete giren Alanya Rüşdiye Mektebi'dir.

Bu mektepte yıllar içinde çeşitli muallimler görev yapmıştır. Bunlar arasında Yahya Efendi, Abdülgafur Rüşdi Efendi, Halil Efendi, Mehmet Rahmi Efendi, Sadullah Efendi, Mehmet Efendi, Ahmet Efendi, Abdurrahman Efendi gibi muallimler ile Ali Efendi, Arif Efendi, Fehmi Efendi gibi rıka (hüsn-i hatt) hocaları bulunmaktadır. Ayrıca Süleyman Ağa, Hasan Ağa ve Mustafa Ağa gibi bevâplar bu mektepte görev yapmışlardır.

Alanya Rüşdiye Mektebi'ne yıllara göre devam eden talebe sayısı ile ilgili sağlıklı bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak elde bulunan verilere göre, bu mektebin yıllık talebe sayısının ortalama 59 olduğu söylenebilir.

Alanya Rüşdiye Mektebi'nde talebelerin okuduğu ders kitapları ve risâleler, onlara bedeli mukabilinde satılmış ve elde edilen para Maarif Nezareti'ne gönderilmiştir. Bu mektepte talebelere satılan kitap ve risâleler arasında Binâ, Talîm-i Farîsî, Tarih-i Osmani, Dürr-i Yektâ, Emsile, Nasîhat-ül Hükemâ, Maksûd, Avamil, Risâle-i Selâse, Gülistân ve Coğrafya Risâlesi gibi eserler bulunmaktadır.

Alanya Rüşdiye Mektebi'nde görev yapan muallimler aylık olarak muhtelif miktarlarda maaş almışlardır. Mesela; 1896 yılında Rıka (Hüsn-i Hatt) Muallimi Fehmi Efendi aylık 80 kuruş, 1899 yılında Muallim-i Evvel Abdülgafur Rüşdi Efendi aylık 500 kuruş maaş alıyordu. Emekli olan rüşdiye mektebi muallimlerine de devlet tarafından emekli aylığı bağlanıyordu. Bunlar arasında 37 yıl hizmet yaptıktan sonra emekliye ayrılan ve 293 kuruş emekli aylığı bağlanan Muallim-i Evvel Yahya Efendi de bulunmaktadır.

Bunun yanında Alanya Maarif Sistemi, maliye müfettişleri tarafından teftiş edilmiş, ayrıca rüşdiye mektebinde görevli bir muallim de, hakkında ileri sürülen bazı iddialardan dolayı soruşturma geçirmiştir.

Yarım asırdan fazla bir zaman Türk eğitim hayatına hizmet veren Alanya Rüşdiye Mektebi; 6 Ekim 1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-u Muvakkati'nin yürürlüğe girmesi üzerine, ülkedeki diğer rüşdiye mektepleri

gibi, öğretim süresi altı yıla çıkarılan ibtidai mekteplerin çatısı altına alınarak, bağımsız mektep olarak faaliyet yapmasına son verilmiştir.

Sonuç olarak denilebilir ki; Osmanlı ülkesinde açılan rüşdiye mektepleri, Osmanlı modernleşmesinin eğitim alanındaki eserlerinden birisidir. Alanya Rüşdiye Mektebi'ni de bu kapsamda değerlendirmek gereklidir. Bu mekteplerin işleyişi, 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne, iç talimatlara ve çeşitli tarihlerde çıkarılan programlara göre yürütülmüştür. Bu yönleri ile de Cumhuriyet dönemi eğitim sistemini etkilemiştir.

Kaynaklar

1. ARŞİV BELGELERİ

1.1. Osmanlı Arşivi Belgeleri

1.1.1. Bab-I Ali Belgeleri

Sadaret Mektûbi Kalemî Meclis-i Vâlâ Yazışmalarına Ait Belgeler (BOA. A. MKT. MVL). Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri (BOA. MVL).

1.1.2. Nezaretler

1.1.2.1. Dâhiliye Nezareti

Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti Belgeleri (BOA. DH. UMVM).

1.1.2.2. Maarif Nezareti

Mektûbi Kalemî Belgeleri (BOA.MF. MKT).

Kitaplar ve Makaleler

Altınova, Ayşegül (2010). "Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", yayımlanmamış doktora tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

Aydın, Mithat (2011), "Denizli'de Rüşdiyelerin Kuruluşu ve Gelişimi", *Belleten* LXXV/274, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 815-843.

Baltacı, Cahit (1976). *XV-XVI Asırlarda Osmanlı Medreseleri Teşkilat- Tarih*, İstanbul: İrfan Matbaası.

Bozkurt, İbrahim (2008). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Mersinde Eğitim", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 2, s.197-213.

Devellioğlu, Ferit (1998). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.

- Ergün, Mustafa (1996). İkinci Meşrutiyet Döneminde Eğitim Hareketleri, Ankara: Ocak Yayınları.
- Evlîya Çelebi Seyahatnamesi* (1996). Haz. Mümin Çevik, C.9, İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Gönüllü, Ali Rıza (2008). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Alanya (1908-1938)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Gönüllü, Ali Rıza (2010). *Cumhuriyet Döneminde Antalya (1923-1960)*, İstanbul: Tarihçi Kitapevi.
- Görür, Emel Demir (2015). "İnas Rüşdiye Mektepleri: Yanya Hamidiye İnas Rüşdiye Mektebi Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 36, s.311-322.
- İpşirli, Mehmet (2003). "Medresetü'l-Kudât Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.28, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.343-344.
- Kaya, Fatma, (2007). "Kala-i Sultaniye (Çanakkale) Sancağı'nda Eğitim Kurumları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/1, s.237-251.
- Kılıç, Fahri-Tarhan, Murat (2014). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bolu'da Eğitim Uygulamaları", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3, s.152-190.
- Kodaman, Bayram (1980). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kuran, Abdullah (1969). "Karamanlı Medreseleri", *Vakıflar Dergisi* 8, s.209-224.
- Maarif-i Umumiye Nezareti (1329). *Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-u Muvakkati*, İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (1286)*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Öztürk, Cemil (2008), "Rüşdiye Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.300-303.
- Şemseddin Sami (1989). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul.
- Sönmez, Veysel (1989). "Türkiye'de Öğretmenin Ekonomik Durumu", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 4, s.77-84.
- Türköl, Kamuran (2007). *Eyüp Askeri Rüşdiyesi'nin (1910-1916) Giden Evrak Defteri ve Değerlendirilmesi*, yayımlanmamış doktora tezi, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi.

- Pakalın, M. Zeki (1971). *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.1, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Umûm Mekâtib-i Rüşdiyyeye Mahsûs Olarak Bu Kere Tâdilen Tertip Edilen Ders Programıdır* (1315). İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1984). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünal, Uğur (2015). *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yıldız, Hatip (2013). "Eğil Rüşdiye Mektebinin Tarihçesi ve Eğitim Kadrosu", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s.142-161.
- 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) Hudâvendigâr, Biga, Karesi, Saruhân, Aydın, Menteşe, Teke ve Alâiye Livâları "Dizin ve Tıpkı Basım" (1995)*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Süreli Yayınlar

Hürriyet Gazetesi.

İlmiye Salnamesi (1334), *Matbaa-i Amire Dârül Hilâfeti'l Âliye*.

Konya Vilayeti Salnamesi (1285), Konya.

Konya Vilayeti Salnamesi (1286), Konya.

Konya Vilayeti Salnamesi (1287), Konya.

Konya Vilayeti Salnamesi (1288), Konya.

Konya Vilayeti Salnamesi (1289), Konya.

Konya Vilayeti Salnamesi (1290), Konya.

Konya Vilayeti Salnamesi (1291), Konya.

Konya Vilayeti Salnamesi (1292), Konya.

Konya Vilayeti Salnamesi, (1293) Konya.

Konya Vilayeti Salnamesi, (1294) Konya.

Konya Vilayeti Salnamesi (1295), Konya.

Konya Vilayeti Salnamesi (1296), Konya.

Konya Vilayeti Salnamesi (1298), Konya.

Konya Vilayeti Salnamesi (1299), Konya.

Konya Vilayeti Salnamesi (1300), Konya.

Konya Vilayeti Salnamesi (1301), Konya.
Konya Vilayeti Salnamesi (1303), Konya.
Konya Vilayeti Salnamesi (1305), Konya.
Konya Vilayeti Salnamesi (1306), Konya.
Konya Vilayeti Salnamesi (1307), Konya.
Konya Vilayeti Salnamesi (1309) Konya.
Konya Vilayeti Salnamesi (1312), Konya.
Konya Vilayeti Salnamesi (1314), Konya.
Konya Vilayeti Salnamesi (1317), Konya.
Konya Vilayeti Salnamesi (1322), Konya.

Resmi Gazete.

Salname-i Nezareti Maarif-i Umumiye (1316), *Matbaa-i Amire İstanbul.*

Salname-i Nezareti Maarif-i Umumiye (1317), *Matbaa-i Amire Dârü'l Hilâfeti'l Âliye.*

Salname-i Nezareti Maarif-i Umumiye (1318), *Matbaa-i Amire Dârü'l Hilâfeti'l Âliye.*

Salname-i Nezareti Maarif-i Umumiye (1319), *Matbaa-i Amire Dârü'l Hilâfeti'l Âliye.*

Salname-i Nezareti Maarif-i Umumiye (1321), *Asr Matbaası İstanbul.*

ABSTRACT

Alanya Rusdiye School (1861-1913)

Rusdiyes were one of the educational institutions established during renovation period of Ottoman Empire. Students that graduated from primary schools are accepted to there schools. Rusdiye schools had variations like; male, female or military. In addition to traditional educational institutions such as madrasahs and primary school, modern educational institutions began to open since Tanzimat period in Alanya. The first of these was built by charitable people and opened in Alanya in 1861. After opening of Rusdiye School, teacher assignment is made by the government. Students textbooks studied in this school, sent by the Ministry of Education and are given to the students with price. The teachers who served in Alanya Rusdiye schools have received salaries and allowances and ones who completed sufficient service time are retired. Alanya Ministry of Education has been inspected administratively and financially. Also Alanya Rusdiye School teachers have been investigated when a complaint occurred. After October 6, 1913 dated law of Temporary Primary Law, Alanya Rusdiye School is also closed as other schools in the country.

Keywords: Education, madrasahs, Rusdiye school, teacher, salary, retired

Yeni Medyanın Kültürel Miras Konulu Uygulamaları

ÜFTADE MUŞKARA*

ÖZ

Yeni medya, kültürel miras alanında kısmen yeni bir ortamdır. Yeni medya genellikle dijital ve teknolojik tabanlı bir alternatif olarak kabul edilir. Yeni medya kavramının kültürel miras alanında daha iyi anlaşılması kültürel miras unsurlarının korunması, canlandırılması ve yönetimi açısından yeni ve dinamik olanaklar yaratır. Kültürel miras unsurları yeni medyanın öznesi olduğunda, yeni medya uygulamalarının geliştirilmesinde her iki alanda da uzmanların ortak çalışması gereklidir. Yeni medya uygulamaları arkeoloji bilimi ile koruma ve onarım ilkelerine göre yapılandırılmazsa, kültür mirasına konu olan eserler kolaylıkla manipüle edilebilir ve kullanıcılar yanlış yönlendirilebilir. Çalışmada, kültürel miras alanında uygun ve etkin yeni medya uygulamalarının geliştirilebilmesine yönelik önerilerin sunulması amacıyla yeni medya kavramı ile arkeolojik sit alanlarında ve yapılarda son dönemin popüler uygulamaları incelenmiştir. Yeni medya uygulamalarının amacı, öznesi olan kültürel miras ve kullanıcı üzerindeki etkisi olarak üç bileşen belirlenmiş ve bu bileşenler bazında yeni medyanın kültürel miras alanındaki uygun kullanımı değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra, bugün bazı tanımlara göre eski medya ortamları olarak kabul edebileceğimiz analog medyalarının dijital değerlere dönüştürülerek melez metotlarla, kültürel miras alanında uygulanabileceği olasılığı da belirtilmiştir.

Anahtar sözcükler: Yeni medya, dijital medya, kültürel miras, koruma ve onarım, arkeoloji, mimari miras

* Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, TKV Koruma ve Onarım Bölümü/KOCAELİ
E-posta: uftadem@gmail.com

Kültürel miras, bir toplumun kimliği, kültürü ve tarihi ile ilgili ortak geçmişini anlatan maddi ve manevi değerlerin toplamıdır. Kentler ve tarihi dokular, anıtsal yapılar, arkeolojik alanlar ve dil, gelenek, dans, müzik, ritüeller gibi yaşayan ama somut olmayan değerler kültürel mirası oluşturur. Gelişen teknoloji ve iletişim sistemleriyle küreselleşmiş dünyanın sosyo-ekonomik yapısında kültürel mirasın korunması, kültür zenginliğinin/çeşitliliğinin gelecek nesillere aktarılması için önceliğe sahiptir.

Özellikle Türkiye’de, kültürel miras sadece geçmişin varlığını geleceğe taşıyan bir araç değil aynı zamanda güncel hayat içinde kalıntılar, anıtsal yapılar, sit alanları ve geleneklerle yaşayan bir gerçektir. Bulunduğu coğrafyada somut olmayan kültürel miras ile birlikte arkeolojik, mimari ve tarihi miras o yörenin halkıyla beraber nesilden nesile aktarılarak bulunduğu toplumun kimliğini oluşturmakta ve devamlılığını sağlamaktadır. Benzer şekilde, sosyal beraberliğin ve bütünlüğün devamına önemli katkı yapmaktadır.

Son dönemde kültürel miras değerlerinin korunması alanında birçok yenilik ve gelişme yaşanmaktadır. Bunlardan biri, aynı zamanda sentez bir metot olan “yeni medya” uygulamalarıdır. Yeni medya kavramı ve kültürü sosyal ilişkiler, iletişim, reklam ve sanat gibi yaşantımızın her alanına biz çok farkına varamadan hızla girmiştir. Yeni medyanın kültürel miras alanında kullanımı da sağladığı teknolojik olanaklar açısından kolaylıkla benimsenmiş ve yaygınlaşmıştır. Anlamlandırılması ise sonrasındaki süreçte gerçekleşmektedir. Yeni medya uygulamalarının analizini de bu noktadan bakarak yapmak gereklidir. Mevcut uygulamaların uygunluğunu, kültürel miras öğeleri ve kullanıcı açısından değerlendirerek arkeolojik ve mimari mirasın korunması ilkeleri doğrultusunda bir kapsam ve yöntem belirlemek gereklidir.

Çalışmanın amacı, yeni medya uygulamalarının kültürel miras alanında daha etkin kullanılabilmesi ve kullanıcıya doğru ulaşabilmesi için uygulamayı geliştiren uzmanlar ve kültürel miras ile ilgili tüm uzmanların ortak çalışmasının önemini vurgulamaktır. Bu bağlamda öncelikle “yeni medya” tanımını değerlendirilecektir. Yeni medyayı hedefe yönelik olarak kullanabilmek için yeni medyadan ne anladığımız irdelenecektir. Yeni medyanın ülkemizde farklı alanlardaki algılanışı ve farklı alanlardaki uygulamalarından bahsedilecek ve genel anlamda dünyada kültürel miras alanında yeni medya kavramı çerçevesinde yeni medya uygulamaları anlatılacaktır. Öznesi kültürel miras olan yeni medya uygulamalarının, geleneksel yöntemlere göre tercih edilir olmasını sağlayacak bileşenler belirlenecek ve yeni medyanın kültürel mirasın korunması alanındaki kullanımı için öneriler sunulacaktır.

Yeni Medya

Yeni medya daha çok dijital ortamda güncel teknolojinin kullanımıyla ilintili olarak algılanmaktadır. Yeni medyadan söz edilirken internet, harici bellek, bilgisayar oyunları, 3 boyutlu yazıcılar ve sanal gerçeklik ilk akla gelen ortamlardır. Teknolojinin son yirmi yılda geçirdiği hızlı gelişim, yeni medya kuramcılarının yeni olarak tanımladığı araçların bile güncelliğini kaybetmesine neden olmakta ve “yeni” olma tanımını tekrar gözden geçirmeyi gerektirmektedir. Yeni medya ile ilgili ilk sistematik teoriyi oluşturan Manovich’in sıraladığı yeni medya ortamlarından CD-ROM bugün yerini daha gelişmiş araçlara bırakmıştır (2001: 19). Manovich yeni medyayı daha çok bilgisayar teknolojisi ve bilişim sistemleriyle paralel olarak algılayarak “yeni”yi bu bağlamda sorgulamaktadır. 14. yüzyılda matbaa ve 19. yüzyılda fotoğrafın toplum ve kültür üzerindeki devrimsel etkisi ile yeni medyanın modern toplumdaki etkisini benzeştirir. 20. yüzyılın sonundan itibaren kültürün bilgisayar tabanlı üretim, dağıtım ve iletişime evrildiği “yeni medya” devrinin ortasında olduğumuzdan bahsetmektedir.

Yazı, ses ve görüntünün bilgisayar ortamında işlenebilir numerik veriye dönüşmesinin yeni medyayı oluşturduğunu söyleyerek yeni medya ile ilgili temel prensip oluşturmaktadır: numerik temsil, modülerlik, öz devinim, değişkenlik ve kültürel kod (Manovich 2001: 20).

İlk 4 prensip yeni medyanın somut özelliklerini tanımlarken, kültürel kod prensibi medyanın bilgisayar düzlemine geçmesinin en önemli sonucu olarak değerlendirilmektedir (Manovich 2001: 45). Manovich’in yeni medyası olan bilgisayar ortamında objelerin kültürel katmanı ve bilgisayar katmanı bulunmaktadır. Ona göre yeni medya bilgisayarda yaratıldığı, bilgisayar yoluyla yayıldığı ve bilgisayarda depolandığı için bilişim dili ya da bilişim mantığı geleneksel medya mantığını büyük ölçüde etkilemiştir. Manovich, yeni medyanın ne olduğunu anlamak için bilgisayar bilimlerine yönelmek gerektiğini ve bu şekilde programlanabilir hale gelen medyayı karakterize edebilecek yeni bir terminoloji oluşturmanın mümkün olacağını savunmaktadır (2001: 48). Tanımladığı 5 prensip de bu düşünceye uygun olarak geliştirilmiştir.

Yeni medyayı anlamaya çalışırken “medya” ile neyi tanımladığımız da önem kazanmaktadır. Medyumun kökeni orta kısım anlamındaki Latince medius kelimesine dayanmaktadır (Courtney 1986: 539). 50 yıldan fazla bir zamandır ise medya tek bir kolektif terim olarak kullanılmaktadır (Williams 1976: 169). Lister, Dovey, Giddings, Grant ve Kelly medya denildiğinde iletişim medyasının düşünüldüğünü ve basılı medya, fotoğraf, reklam, sinema, televizyon ve radyo gibi sektörlerin akla geldiğini; terimin aynı zamanda bu

sektördeki kurumların kültürel ve maddi ürünlerini de tanımladığını söylemektedir (2009: 10). Medya, Türk Dil Kurumu Türkçe sözlüğünde de iletişim ortamı olarak açıklanmaktadır (Türk Dil Kurumu, Erişim tarihi: 9 Ekim 2017, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts).

Yeni medyanın kavram olarak sorgulandığı kaygan bir düzlemde yeni medya tanımının bu kadar yaygın olarak kullanılmasıyla ilgili Lister, Dovey, Giddings, Grant ve Kelly 3 öneri sunmaktadır: 1. yeni medya, geçmişi ve geleceği olan tarihsel bir süreç olarak algılanır; 2. “yeni” konseptinin kendisi ütopyik ve olumlu bir ideolojik gücü anlatır; 3. yeni, yeni medyanın dijital ya da interaktif gibi daha teknik tanımlara indirgenmesine engel olur (2009: 10).

Yeni medya, medya yapım, dağıtım ve kullanımındaki büyük değişikliğin tümünü kapsayacak bir anlama karşılık gelmektedir. Bu bağlamda, Lister, Dovey, Giddings, Grant ve Kelly yeni medyanın karakteristik özelliklerini dijital, interaktif, üst metin, sanal ortam, ağ tabanı ve simülasyon olarak belirtmektedir (2009: 13). Bu özelliklerin hepsi bir yeni medya objesinde aynı anda ya da belli derecelerde kullanılabilir.

Tarihsel süreçte değerlendirdiğimizde, bazı teorisyenler yeni medyayı, medyanın tüm zamanlar içindeki gelişiminin kümülatif toplamı olarak açıklamaktadır.

Weibel, görüntü prodüksiyonu ve iletimi teknolojilerinin gelişimi için 8 aşamalı 160 yıllık tarihsel bir model önermiştir (1996: 338). Bu yaklaşımla ilgili en büyük problem medya tarihinin çizgisel bir gelişim süreci olarak değerlendirilmesi ve aşamaların birbirleriyle ilişkilerinin çok net ortaya konmaması olarak belirtilebilir. Poster sorunu Foucault’ın soybilimi (jenealoji) ile cevaplamaya çalışmıştır (1999: 12). Buna göre süreç kümülatif gelişimlerin çizgisel düzlemde oluşan sonucu olarak değil, ağlar, kümeler, sınırlar, alanlar ve kesişmeler bağlamında değerlendirilebilir. Lister, Dovey, Giddings, Grant ve Kelly özdevinim teorisinin (automata) başlangıcı olan MS 1. yüzyıldan yapay yaşama uzanan süreci açıklamak için felsefe sistemleri, hesap makinası, fotoğraf, doküman sektörü, coğrafi keşifler ve kolonileşme gibi gelişmeleri birbiriyle ilişkili olarak kapsayan farklı bir model önermektedir (2009: 59).

Bazı araştırmacılar ise yeni medyaya yaklaşımımızın eskisinin etkisinde kalması, kültürel bariyerlerimiz ve buna bağlı alışkanlıklarımız nedeniyle yeni medyanın ne olduğunu tam tanımlayamadığımızı ve işlevsel kullanmadığımızı savunmaktadır (Youngblood 1999: 48; Holzmann 1997: 15).

Manaovich’in bahsettiği yeni medyanın interaktif karakteristiği ise özellikle “izleyici” tanımı bağlamında medyanın tüketimini değiştirmiştir. “İzleyici” artık

“kullanıcıya” ve “tüketici” de “üretici”ye dönüşmüştür. Özellikle televizyonun insanın yaşayış biçimine etkisiyle oluşan “edilgen izleyici”nin bugün hızla şekil değiştirmekte olduğunu gözlemlenir.

Sanayi devrimi ve pazar ekonomisi, büyük aile yapısını parçalayarak bireysel yaşantıyı destekleyen bir sistem oluşturmuştur (Lister ve Dovey, Giddings, Grant, Kelly 2009: 75). Aynı zamanda kültür ürünlerinin kendisi de kapitalist sistemin öznesi haline gelmiştir. Poster da, “eski” ve İkinci Medya Çağı olarak nitelendirdiği “yeni” arasındaki en büyük farkın eskisinde edilgen, yenisinde ise etken kullanıcı özelliği olduğunu söylemektedir (1990: 33). Büyük kuruluşların televizyon ve basılı yayın aracılığıyla geniş kitleleri yönlendirdiğini, yeni medyanın meyvesi olan internetin ise alternatif bir kamusal alan yarattığını belirtmektedir.

Kitle iletişim kuramları bağlamında, iki ünlü medya teorisyeni McLuhan ve Williams’ın medya ve teknolojiyi farklı filtrelerden geçirecek nasıl irdelediklerine değinmek gerekir. Her ikisi de en etkili eserlerini 60’lı ve 70’li yıllarda yazmışlardır. McLuhan kışkırtıcı ve iddialı kişiliği ile 60’lı yıllarda popüler bir rol kazanmış ve düşünceleri Baudrillard, Virilio, Poster, Kroker, De Kerckhove gibi yeni medya teorisyenleri tarafından benimsenmiş ve geliştirilmiştir. McLuhan Gutenberg Galaksisi (2014), Understanding Media: The Extensions of Man (1964), The Medium is The Massage (1967) ve War and Peace in Global Village (1968) gibi önemli kitaplarını kişisel bilgisayarların iletişim ve medya prodüksiyonunda kullanılmasından yaklaşık 20 yıl öncesinde yazmıştır. 500 yıllık basılı medya kültüründen elektronik medyaya dönüşümü radyo ve televizyon üzerinden tanımlamaktadır. Bazı araştırmacılar, fikirlerini 90’lı yıllarda yeni medya alanına uyarlandıklarında McLuhan’ın önsezilerinin sıra dışı biçimde güçlü olduğunu düşünmektedir.

McLuhan 4 tip medya kültürü başlığını oluşturmuştur (1994): 1. Sözlü iletişimin ilkel kültürü 2. Sözlü iletişimle bir arada yaşayan fonetik alfabe ve el yazısı kullanan okur-yazar kültürü 3. Kitlesele üretim ve mekanik baskı çağı ve 4. Elektronik medya: radyo, televizyon ve bilgisayarların kültürü.

İlkel insan, modern Batı’nın yaratabileceğinden çok daha acımasız kozmik bir makinada yaşamaktadır ve işitme duyusu duyarlılık kazanmıştır (McLuhan 1994: 156). Okuryazar kültürü, 1. kültüre göre daha gelişmiş bir durum olarak görmektedir. Gözün uzantısı olarak alfabe ve yazıyla ve sonraki aşamalarda saatle, zamanın görsel ve tekdüze bölümlendirilmesinin mümkün hale geldiğini söylemiştir. Gutenberg Galaksisi’nde tipografik insanın oluşumu ile anlattığı baskı çağı McLuhan için hikayedeki gerçek kötü karakter olarak tanımlanabilir. Baskı makinası ile kültür, görseller etkisiyle hipnotize edilir-

ken daha önce uyum içinde olan duyuların karşılıklı etkileşimi sona ermiştir (2014: 17-18). McLuhan ve benzer görüşte olan araştırmacılar elektronik medya ve devamındaki yeni medya ile insanın sözlü kültürdeki şartlarını geri kazandıklarını savunmaktadır. Duyuların uyumu telgraf, televizyon, radyo ve bilgisayar ile tekrar sağlanmaktadır. Lister, Dovey, Giddings, Grant ve Kelly göre McLuhan televizyonun dokunsal bir ortam olduğunu anlatmak için büyük çaba sarf etmektedir (2009: 82). Buna bağlı olarak da yeni tür bir ilkeliliğin oluştuğu Küresel Köy kavramı pozitif bir tanımlama biçiminde karşımıza çıkmaktadır. McLuhan, bireyselleşen toplumun, elektronik medya araçları ile tekrar birbirine bağlandığını, iletişime ve etkileşime geçtiğini savunmuştur. Bu görüş, günümüzde yeni medya çalışmalarında da karşılığını bulmaktadır.

McLuhan medyanın teknolojik boyutu üzerinde durur ve aslında teknoloji ve medya arasında bir fark olmadığını söylemektedir. “Teknoloji ve medya, insan duyularının bir uzantısıdır” düşüncesi bu görüşüne kaynak oluşturur. *Medium is the Message* kitabında, tekerlek ayağın, kitap gözün, giysi tenin ve elektrik devresi ise insanın merkezi sinir sisteminin uzantısıdır bağlantısını kurmaktadır (1968: 142). McLuhan’a göre bunlar aynı zamanda birer medya aracıdır ve aracı neden ya da nasıl kullandığımız değil, aracın kendisi kültürel önem taşımaktadır.

Williams’a göre teknoloji insanın yaptığı ya da yapacağı öngörülen ve istenen işlere yardımcı olması için şekillenmiş ve geliştirilmiştir (1974: 129). Williams, McLuhan’ın yeni teknolojilerin insanlığın fiziksel işlevlerini radikal olarak değiştirdiği görüşünü eleştirmektedir. Ona göre yeni teknolojiler var olan ve belirli sosyal grupların önemli ya da gerekli gördüğü uygulamaları daha ileriye taşımaktadır (1974: 126-128).

McLuhan yeni teknolojilerin biyolojik ve psikolojik etmenlerle ortaya çıktığını savunurken, Williams bunu sosyal dürtülere bağlamaktadır. McLuhan medyayı, teknolojinin bir türü olarak görürken, Williams medya kavramını tartışmalı bulmakta ve medya ve teknolojinin ilintili kullanımına şüphe ile yaklaşmaktadır.

Yeni medyaya ilişkin farklı görüşleri ve kuramları değerlendirdiğimizde; yeni medyanın en belirleyici özelliklerini, kültürel ya da analog formda kodlanan verilerin dijital ortamda oluşturulması, saklanması, yayımlanması ve kullanıcının bu ortamdaki interaktif yapısı olarak nitelendirilebilir. Ancak, “yeni medya” olarak tanımladığımız ortamda kullanılan araçlarının teknolojik gelişmelerle bağlantılı olarak her zaman geliştirilebileceğini düşündüğümüzde yeni medya uygulamalarının sadece belli bir dönem için yeni olmasından söz

etmek mümkündür. Diğer yandan çağdaş medya araçlarının analog ya da dijital ortamdaki uygulamalarında görülen bir yenilik de onları bu alan için “yeni medya” kılmaktadır.

Türkiye’de Yeni Medya Yaklaşımları

Yeni medya araçları ülkemizde özellikle iletişim, reklam sektörü, kültür ve sanat bağlamında sorgulanır ve uygulamaları daha çok bu alanlarda gözlemlenmektedir.

Aktaş 2007 yılında yayımlanan çalışmasında geleneksel medya ve yeni medya arasındaki farklılıkları Kanal, Kontrol, İletim, İçerik, Kapsama Alanı, Toplumsal Kontrol, Zaman ve Organizasyon Yapısı başlıkları altında incelemiş ve her iki tür medyanın bu başlıklar bakımından radikal bir şekilde ayrıldıkları sonucuna varmıştır (10-11). Yeni medyanın temel özelliklerini de sayısallaştırma, farklı medyaların yöneşmesi, etkileşim, internet’in kitle iletişiminden ayrılması, kullanıcının içeriği etkilemedeki rolü, toplumsal kontrolün azalması ve asenkron iletişim olarak belirlemiştir. Aktaş, yöneşmeyi telekomünikasyon, veri iletişiminin ve kitle iletişiminin bütünleşerek tek bir ortama dönmesi olarak açıklar. Yöneşmenin temel prensibi ise verinin numerik olarak kaydedilmesidir. Böylelikle yeni medyanın dijital olmasının altı çizilmiş ve bunun fiziksel etkileri ile ilgili özellikler belirlenmiştir.

Kaplan ve Ertürk dijital çağda iktidarın teknolojiyi ideolojik bir araç olarak kullanmasını ve bireylerin direniş için yine teknolojiyi ve dijital ortamı seçmeleri konusunu incelemişlerdir (2012). Frankfurt Ekolü’nün, medyanın izleyiciyi kitlesel olarak etkileme gücü ve bilgiyi ideolojik süzgeçten geçirerek izleyiciye sunduğu görüşüne uygun olarak medya ideolojisinin çıkar grupları ideolojisi ile özdeşleşmesi olduğunu söylemektedirler. Medyanın ideolojik propaganda aracı olarak kullanılmasıyla kurgulanmış gerçekliğin gerçeğin yerini aldığını belirtirler. Araştırmacılar, çağdaş medya araçlarının özellikle teknolojik özelliklerinin önemine vurgu yaparken dijital çağ olarak adlandırdıkları güncel medya araçlarından sosyal medyanın bireyin ideolojik savunması açısından önemini anlatmışlardır (Kaplan ve Ertürk 2012: 9-11).

Akyazı dijital katılımcı sözlüklerde oluşan yeni topluluklar ve bu ortamlarda kadına ve erkeğe yönelik nefret söylemlerini araştırmıştır (2014). Öncelikle yeni kavramını sorgulayan Akyurt, özellikle iletişim teknolojilerinin gelişim hızı dikkate alındığında yeni sıfatı üzerinden kurulacak olan retoriğin, söz konusu teknolojilerin toplumsal iletişim süreçlerine etkilerinin gereği gibi değerlendirilmesine engel olacağını savunmaktadır (Akyazı 2014: 184). Bili-

şim bilimi çerçevesinde yeni medya kavramını yeni teknolojiler ile doğrudan bir bağlantı kurmadan, kitle iletişim ortamının sunduğu olanaklar açısından etkileşimin artması olarak tanımlamıştır (Akyazı 2014: 186).

Yaylagül ise *Kitle İletişim Kuramları* kitabında İletişime Teknolojik Yaklaşımlar alt başlığında Innis, McLuhan ve Katz'dan söz eder (2010: 68). Innis medyaya ilişkin belirgin bir biçimde Kuzey Amerika bakış açısından oluşturduğu söylem ile tanınmıştır. Innis'in iletişim kuramı teknokratiktir. McLuhan'ı derinden etkilemiş ve böylelikle iletişim teorilerinde önde gelen bir figür olmaya devam etmiştir. Innis, teknolojiyi bağımsız değişken olarak kabul etmekte ve çağdaş teknolojinin iletişim araçlarını ve toplumların örgütleniş biçimini belirlediğini savunmaktadır.

Katz kitle iletişimi çalışmalarında etkin olan bir sosyologdur. Lazarsfeld ile birlikte yazdıkları *Bireysel Etki: Kitle İletişiminin İşleyişinde İnsanların Rolü* (Personal Influence: The Part Played by People in the Flow of Mass Communications, 1955) başlıklı kitapla kitle iletişim alanında yaygın bir etkiye sahip olmuştur. Katz duruma farklı bir açıdan bakarak medyanın insan üzerindeki etkisine değil insanın medyayı kullanım şekline dayalı "Kullanımlar ve Doyumlar" yaklaşımının temelini oluşturmuştur (Yaylagül 2010: 70). Katz'a göre insanların toplumsal ve psikolojik ihtiyaçları bulunmaktadır. Medya ile ilişkilerini bu ihtiyaçlar belirler ve bunların bazısını medyayı kullanarak gidermektedir. Ancak medya ile ilişkilerinde beklenmedik ve istenmeyen sonuçlar da ortaya çıkabilir. "Kullanımlar ve Doyumlar" yaklaşımında insan ve medya arasında işlevsel bir ilişki kurulduğu kabul edilmektedir.

Şahin gelişen teknoloji ve dijital devrim bağlamında yeni medya sanatını sorgulamaktadır (2015). Özellikle sanal gerçekliğin bir sanat ortamı olarak kullanıldığı çalışmaları irdeleyerek, izleyicinin sadece seyreden değil seyredilen ve işin bir parçası olmasına giden sanattaki dönüşümü aktarmaktadır (Şahin 2015: 43-48). Bu dönüşümü, teknoloji ve özellikle dijital ortamda yeni medya araçlarının insan algısını belirsizleştirilmesi ve "gerçeklik algısının" bulanıklaştırılması olarak yorumlamaktadır. Sonuç olarak, teknolojik bağımlılığın artması ve medyanın sayısallaşması ile sanatın söyleminin yeniden şekillendiğini, yakın gelecekte teknolojisinin bir sanat ortamı olarak kullanılmasının devam etmesiyle sanat eseri ve izleyici arasındaki ilişkinin dönüşümünün devam edeceğini söylemektedir (Şahin 2015: 48).

Odabaş ise yeni medya ve sanat ilişkisini sosyolojik bakış açısı ve kapitalizm ile ilişkisi yönünde değerlendirmektedir (Odabaş 2016). Kendi kültürünü oluşturan dijital devrimin geleneksel plastik sanatlar alanındaki uygulaması olan karışık teknikten bahsetmektedir. Odabaş yenileşmeleri süreklilik kav-

ramı üzerinden çözümlenmektedir. Ona göre bu yenileşmeler, daha önceki dönemlerde birbirini takip eden küçük adımlar olarak gerçekleşirken, 21. yüzyılda “sıçrama” olarak var olmuştur (2016: 464). Yazar, yeni medya platformunu bugün özellikle sanat alanında modernitenin çözmeye çalıştığı ama tam açıklayamadığı ve sonucunda kendisinin de gelenekselleştiği yeni bir dil arayışında kopuş noktasında olduğunu düşünmektedir. Yeni medya ortamı ile değişen dil ve mekan algısının sanatlar arası sınırların kalkmasını sağlamış olmasından bahsederek karışık tekniği; dijital ortamda üretilen görselin, birden çok grafik ve resim işleme programından geçerek sonunda geleneksel ya da analog olan tuvale aktarılması ve yine geleneksel yöntemlerle işlenerek tamamlanması olarak tanımlamaktadır.

Kültürel Miras Alanında Yeni Medya Uygulamaları

Yeni medya uygulamalarının, kültürel mirasın korunmasında ve kültürel değerlerin görsel, işitsel ve yazılı olarak sergilenmesinin yanı sıra bunların sanal-gerçek platformda izleyiciye ve araştırmacıya ulaştırılması için günümüz teknolojilerinin sağladığı olanaklar göz önüne alındığında oldukça büyük bir etkisi olmaktadır.

İnsanoğlu binlerce yıldır bir şeyleri görselleştiriyor, resmediyor olsa da dijital görüntünün tarihi ancak on yıllarla ölçülebilmektedir. Dijital görüntünün bilim, sanat ve tasarım üzerinde yarattığı etki ve ulaştığı çeşitlilik ise bu kısa tarih göz önüne alındığında oldukça büyük ve şaşırtıcı ölçüde olmuştur (Wands 2006: 28-30). Kültürel alanda yeni medya söz konusu olduğunda genel olarak, dijital fotoğraf, dijital video, dijital görüntü ve resim işleme programları, video mapping, veri tabanlı uygulamalar, web tabanlı-internet uygulamaları ve birçok alt koldan oluşan bir yöntemler bütününden bahsetmek mümkündür.

Son yıllarda dünyada ve ülkemizde yeni medyanın kültürel miras alanındaki uygulamalarına ilişkin çalışmaların sayısında önemli artış gözlemlenmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi yeni medyanın gelişim hızı diğer alanlarda olduğu gibi kültürel miras alanında da uygulamaların bilimsel ve ilkesel kriterleri daha belirlenmeden yeni medya araçlarının kullanılmaya başlamasına neden olmuştur. Önümüzdeki süreç, yeni medyanın ve kültürel miras alanında kullanılan uygulamaların bileşenlerinin analizi ve değerlendirilmesidir.

Bu anlamda kültürel mirasın yeni medya kullanılarak korunması ile ilgili New Heritage: New Media and Cultural Heritage başlıklı kapsamlı çalışmanın giriş bölümünde, Kalay dijital ya da yeni medya olarak tanımladığı

alanı ve bunun koruma bilimindeki önemi anlatmaktadır (2008: 1-10). Teknoloji tabanlı yeni bir alternatif olarak yeni medyayı tanıtırken yeni medyaya bilimsel ve teknik akıllı vurgulayan rasyonelite içinde teknokratik açıdan yaklaşmaktadır. Bu bağlamda bilginin biçimlendirilmesinde teknik yeterliliği olan uzmanların ve kurumların yeni medyayı, tehdit altında ya da yok olmuş kültürel miras unsurlarının yeniden canlandırılması için bilgisayar destekli modelleme ve görselleştirme yeterliliğine ilişkin olarak sahiplendiklerini söylemektedir. Kalay, yeni teknolojilerin modern koruma yöntemlerini durağan konumdan ileriye taşıyacak potansiyeli olduğunu belirtirken yeni medyanın sağladığı kolaylığın iki önemli soruyu da beraberinde getirdiğine işaret etmektedir: Yeni medyanın kültürel miras alanındaki uygun kullanımı nasıl olmalıdır ve yeni medyanın koruma amacıyla olduğu kültürel miras üzerindeki etkisi nedir? Bu sorular dışında yeni medyanın kültürel miras alanındaki kullanımının üçüncü bir bileşen olarak kullanıcı üzerindeki etkisi de mutlaka değerlendirilmelidir.

Kalay, yeniden canlandırma, veri yönetimi ve yayılımı başlıklarında Manovich'in yeni medya için tanımladığı 5 karakteristiğin kültürel miras alanına özgü anlamlar kazandığını söylemektedir (2008: 3).

Dijital ortamda veri yönetimi, özellikle mimari yapıların yeniden canlandırılmasında avantaj sağlamaktadır (Kalay 2008: 5). Arkeologlar, mimari onarımda çoğu durumda çelişkili kaynaklara başvurmak durumunda kalırlar. Bunun yanı sıra yapılar, zaman içinde kullanım amacıyla ya da şekilde değişiklik geçirmiş olabilirler. Tüm bu farklı veriler, bilgisayar aracılığı ile ayrı ancak yine de ilişkili olarak kaydedilebilir. Bu şekilde ulaşılan bilgiler ile benzer yapılar arasında bağlantıyı sağlamak da mümkün olabilir.

Kalay, dijital rekonstrüksiyonun maliyetinin göreceli olarak gerçeğine göre daha az olmasının farklı anlatı seçenekleri oluşturulması açısından da avantajlı olduğunu belirtmektedir (2008: 5). Ayrıca, dijital rekonstrüksiyonlarda farklı yorumların yan yana sergilenebileceğini, bu şekilde kullanıcıların farklı açıklamaları karşılaştırma şansı bulabileceklerini savunmaktadır. Ancak kültürel mirasa konu olan mekan ve nesnelerin dijital ortamda yeniden canlandırılması ve bu canlandırmanın uzaktaki kullanıcıya aktarılması, bilginin mekânsal ve zamansal boyutta değişikliğe uğramasına neden olabilir.

Uygulama Örnekleri

Yeni medyanın kültürel miras alanındaki kullanımına ilişkin bahsedilecek örnekler genel olarak farklı bakış açıları ve sistemler kullanılarak hazırlanan

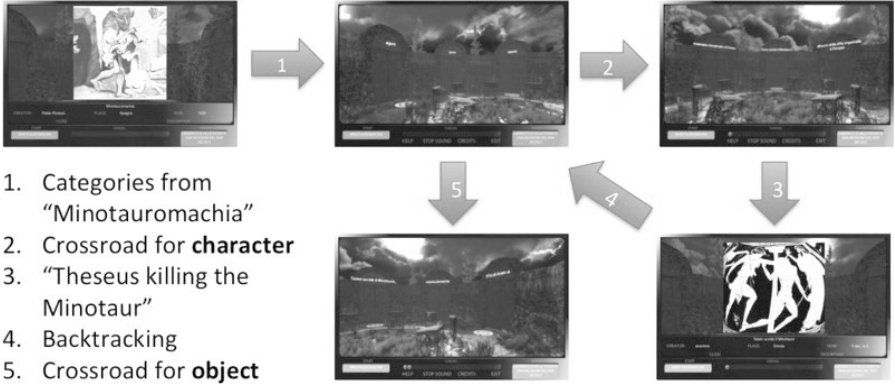
uygulamaların teknik özellikleri ile ilgili durumları temsil etmekte ve gelecekte alanı etkileyecek teknolojik yenilikler bakımından önemli basamakları oluşturmaktadır. Bunu yanı sıra bazı örnek uygulamalar çalışmanın amacını oluşturan, yeni medyanın kullanımında konuyla ilgili uzmanların işbirliği sağlanmadığında oluşabilecek sakıncaları göstermektedirler.

Yeni medya ve kültürel miras ilişkisini değerlendiren bazı çalışmalar belli gruplamalar oluşturma eğilimindedir. Liritzis, Al-Otabi, Volonakis ve Drivaliari kültürel miras çalışmalarında dijital teknolojinin arkeometri ya da arkeolojik bilimler bağlamında kullanımına ilişkin detaylı çalışmasında bu alandaki eğilimleri sanal arkeoloji, siber arkeoloji, siber arkeometri, sanal ortam, sanal gerçeklik, MMOW (massively multiplayer online virtual worlds, internet üzerinden binlerce kişinin aynı anda oynayabildiği oyun), zenginleştirilmiş gerçeklik, üç boyutlu arkeoloji, SfM (iki boyutlu görüntüden üç boyutlu görüntü oluşturma), oyunlaştırma, kültürel miras ya da müzelerin interaktif simülasyonu, uzaktan kumandalı uçaklar (drone) başlıkları altında açıklanmıştır (Liritzis ve Al-Otabi, Volonakis, Drivaliari 2009).

Themistocleous, sosyal medyada paylaşılan hava fotoğrafı ya da drone ile elde edilen verilerin kullanılarak özellikle tehdit altında bulunan kültürel miras alanlarının üç boyutlu modellenmesi ve hava fotoğraflarının geometrik olarak arazi yapısına göre düzenlenebileceği bir sistem önermektedir (2016). Themistocleous, bu şekilde oluşturulan modellerin Google Earth'de görüntülenebileceğini ve sistemin ulaşılması güç bölgelerde bulunan özellikle taşınmaz kültür varlıkları kavramı ile doğrudan ilişkili olan askeri, dini ve endüstriyel mimari, mezar alanları, suyolları ve antik yerleşimlerin dijital yüzey modellenmesi için kullanılabilineceğini belirtmektedir. Somut kültürel miras değerlerinin özellikle mimari yapı ve yerleşimlerin dijital ortama aktarılmasına ilişkin olarak gelişmiş ve yaygın olarak kullanılan Google Earth uygulamasından temellenen önemli bir uygulama önerisidir.

Yeni medyayla ilişkili farklı bir uygulama da Damiano ve Lombardo tarafından yapılmıştır. Damiano ve Lombardo tasarlayıp uygulamaya başladıkları Labyrinth 3D isimli sistemi teknik alt yapısı ve uygulama alanlarıyla ilişkili olarak tanıtmıştır (2016). Labyrinth 3D, kullanıcıların kültürel miras koleksiyonları içinde kendi kişisel yollarını yaratmalarına olanak veren ara yüzlerin yazılımını sağlayan anlamsal kodlama ile oluşturulmuştur. Uygulamada kullanıcı, bir set kapı ile çevrelenmiş bir sanat eserinin bulunduğu düğümsele bir alan içine yerleştirilmektedir (Resim 1). Her kapıda sanat eserinin ilişkili olduğu diğer eserlere ait kategorileri temsil etmektedir. Araştırmacılar, kültürel miras objelerini bu şekilde kullanıcı tarafından keşfedilmesi mantığı

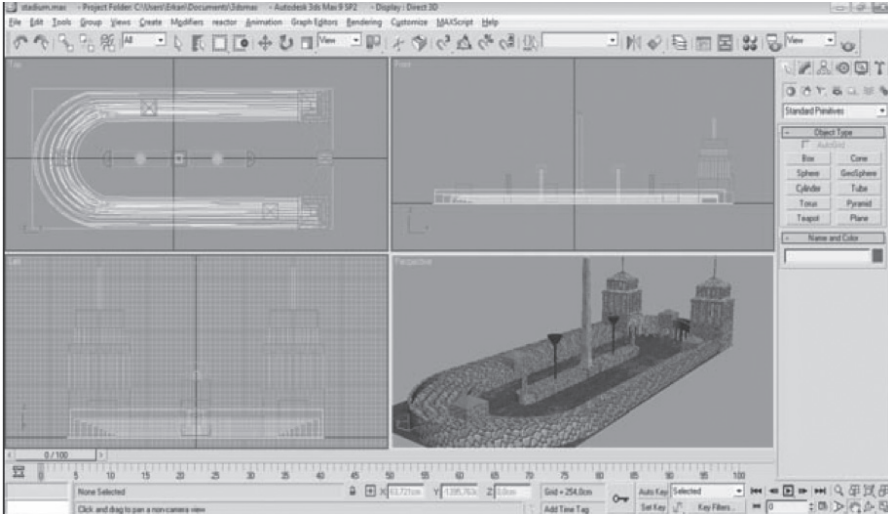
üzerine kurgulanan 3 boyutlu interaktif bir oyun olarak tasarlanan sistemin ileride eğitim faaliyetleri için de kullanılabilceğini savunmaktadır. Ancak, kullanıcının yaratılan bu sanal ortamda ekran üzerinden göreceği eserlerin gerçekliğini algılayabilmesi için farkındalığını kendisinin geliştirmesi beklenmektedir.

Resim 1. Labyrinth 3D uygulamasının ekran görüntüsü (Damiano ve Lombardo 2016: 247)

Khan ve Byl, zenginleştirilmiş gerçekçilik teknolojisinin somut olmayan kültürel miras örnekleri üzerine uygulanabilirliği konusunda çalışmıştır (2011). Sergilemelerde kullanılacak pedagojik içerikli uygulamaların, ziyaretçilerin müzelerde içinde geçirdikleri zamanın kalitesini arttıracaklarını savunan Khan ve Byl, bu şekildeki müdahalelerin somut olmayan kültürel mirası koruma, anlama ve yeniden canlandırma modellerinde henüz keşfedilmemiş yeni yöntemler oluşturulabileceğini anlatmaktadır.

Türkiye’de yeni medyanın kullanımı dijital canlandırma çalışmaları kapsamında başlamıştır. Yeni medyanın kültürel miras alanında en umut vadeden uygulamalarından biri olan zenginleştirilmiş gerçekliğin örneklerinden biri Bostancı tarafından geliştirilen Masaüstü Tarih isimli uygulamadır (Koyuncu ve Bostancı 2007; Bostancı 2011). Efes antik kentinin 3 boyutlu modelleri video görüntüler ile birleştirilmiş ve kenti gezen ziyaretçilerin eş zamanlı olarak belirli yapıların yeniden canlandırılmış hallerini görebilmeleri hedeflenmiştir (Resim 2-3). Ancak bu prototip, uygulamayı geliştiren uzmanın kendi alanıyla ilgili akademik bir çalışma olarak kalmış ve yaygınlaştırılmamıştır.

Resim 2. Efes antik kenti stadyum 3 boyutlu modelinin 3D Max programındaki görünümü (Bostancı 2011: 139)

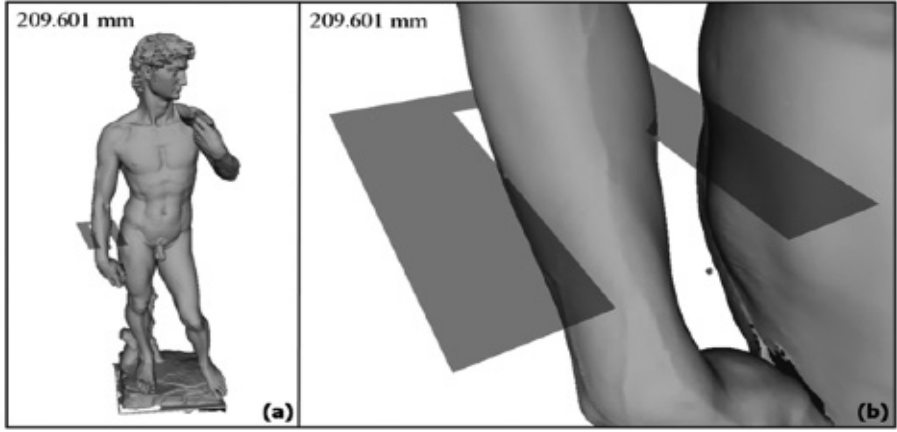

Resim 3. Efes antik kenti Celsus kütüphanesi, Hadrian tapınağı, stadyum ve Varius hamamının uygulama ile hazırlanan zenginleştirilmiş gerçeklik görüntüleri (Bostancı 2011: 139)

Özmen ve Balcısoy ise arkeolojik buluntuların bilgisayar ortamında 3 boyutlu modellemeler üzerinden ölçümünün alınmasına yönelik bir sistem tasarlamışlardır (Özmen ve Balcısoy 2006; Özmen ve Balcısoy 2008). CH Toolbox ismi verilen bu sistem arkeologların özellikle taşınabilir kültürel miras varlıkları olan pişmiş toprak vazolar ve heykellerin 4 boyutlu ölçümlerini almalarını sağlamaktadır (Resim 4-5). CH Toolbox uygulaması da hedef kitlesi olan arkeoloji alanında yaygınlaştıramamıştır. Çünkü, kullanıcılara sağladığı yarar bağlamında kullanıcı olan arkeologların işbirliğinde hazırlanmadığı anlaşılmaktadır.

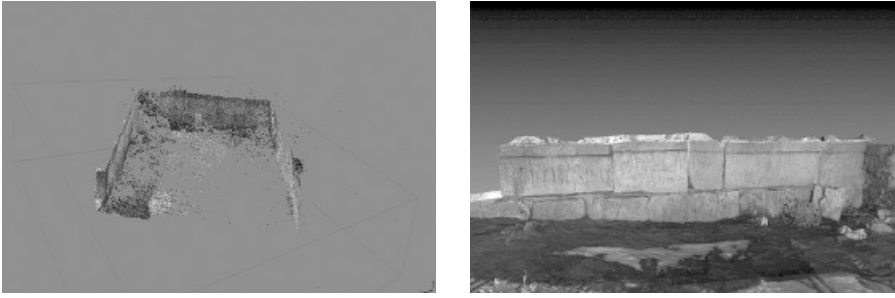

Resim 4. CH Toolbox uygulaması ile pişmiş toprak bir vazonun kaide, gövde ve ağız çaplarının sanal ortamda ölçümünün görüntüsü (Balcısoy ve Özmen 2008)

Resim 5. CH Toolbox uygulaması ile mermer bir heykelin kumpas ile yapılan sanal ortamda ölçümünün görüntüsü (Balcısoy ve Özmen 2008)

Türkiye'deki yeni medya uygulamaları örneklerinden bir başkası ise üç boyutlu canlandırmanın uygulandığı Yalbur Hitit anıtıdır. Kalaycı, Öğütçü ve Karauguz, yakın mesafe fotogrametrik yöntemle üç boyutlu dijital modellemeyi basit ve ekonomik bir yöntem olarak önermektedir (2016) (Resim 5-6). Araştırmacılar anıtın gelecek nesillere aktarılması için dijital ortamda korunmasının önemini vurgulamışlardır. Ancak bu durum, Yalbur anıtının gerçek ortamda fiziksel olarak da korunması gerekliliği gerçeğini değiştirmektedir.

Resim 6. Yalburt anıtı fotogrametrik yöntemle 3 boyutlu modelleme uygulaması (Kalaycı ve Öğütcü, Karaguz 2016: 3-5)

Disiplinlerarası Çalışmalar Bağlamında Yeni Medya Uygulamaları

Yeni medya ve kültürel miras ilişkisi özetle:

- 1) Müzede sergilenen eserler için ziyaretçilerin interaktif katılımını ve bilgilendirilmesini sağlamaya yönelik çalışmalar
- 2) Arkeolojik sit alanlarının ziyaretçiler tarafından daha iyi algılanmasına yönelik uygulamalar
- 3) Mimari kalıntıların rekonstrüksiyonu
- 4) Eğitim alanındaki uygulamalar
- 5) İnternet üzerinden uzaktan erişim ile ilgili uygulamalar

Başlıklarında toplanabilir. Bu uygulamaların ortak amacının, yeni medya öznesi olan kullanıcının etkin katılımı olduğu görülmektedir. Ortak teknik özellikleri değerlendirdiğimizde ise üç boyutlu yeniden canlandırmaların ve sanal gerçekliğin yoğun olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu tür uygulamalar, McLuhan'ın savunduğu teknoloji ve medya arasında farkın olmadığı (ve bunların insan duyularını bir uzantısı olduğu) şeklindeki kuramla ilişkilidir.

Üç boyutlu canlandırma, rekonstrüksiyon ve sanal gerçeklik uygulamalarında korumayla ilişkili “faraziyenin başladığı yer” ve “tarihi tanıklığı yanlış bir şekilde yansıtmaması” kavramlarının önem kazanmaktadır.

Kültürel mirasın özgünlük ölçütü de izleyicinin algısıyla ilişkili olarak önemlidir. Sanal ortam, eserin izleyici tarafından daha iyi anlaşılmasını hedeflerken grafik tasarım mimari yapıyla ilgili özgünlüğü ve ilgili tarihi dönemleri yeteri kadar yansıtmayabilmektedir. Bu nedenle yapı kolaylıkla, sanal ortamda oynanan tarihi dönem oyunlarının bir ögesi gibi algılanabilmektedir.

Yeni medya ortamında kullanıcının, uygulamanın bir parçası haline geldiği ve gerçeklik algısının bulanıklaştığını kabul edersek; bu tür uygulamaların doğru yapılandırılmadığında koruma ve onarımın temel ilkeleri ile çakıştığı rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, yeni medyanın kültürel miras uygulamaları, kültürel miras uzmanlarının işbirliğinde yapılmadığında söz konusu ilkelerin farkındalığı bile rahatlıkla sorgulanabilir.

Özmen ve Balcısoy, kültürel miras alanı uzmanlarının geleneksel yöntemlere göre eğitim aldıkları için yeni uygulamaların bu alana uyarlanmasının zor olduğundan bahseder (Özmen ve Balcısoy 2006: 1). Ancak yeni medya uygulamalarının yalnızca teknik uzmanlar tarafından düşünülmesi, yapılandırılması ve geliştirilmesi iki alan arasındaki karşılıklı etkileşimi ve uygulamanın kullanıcı tarafından benimsenmesine engel olabilmektedir. Yine bu şekilde geliştirilen uygulamalar kullanıcıyı yanlış yönlendirebilmektedir.

Arkeolojik ve tarihi yapıların yeniden canlandırılmasını yapan Romanyalı grafik tasarımcı Nemeth'in yakın tarihli çalışması Efes Celsus kütüphanesidir (Res.1).

Resim 7. Efes Celsus Kütüphanesi (Nemeth 2016, Erişim tarihi: 9 Ekim 2017, <http://virtualreconstruction.com/wp/?p=579>)

Örnekte olduğu gibi tarihi yapıların yeniden canlandırılmasıyla ilgili bir çok uygulamada, kullanılan tarihsel ya da arkeolojik verilerle ilgili bir açıklama bulunmamaktadır. Kullanıcı bu görselin oluşturulmasında yararlanan bilgiler hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Aynı zamanda tamamlamaların hangi bölümlerinin kurguya dayalı olduğu belirtilmelidir.

Bu nedenle, ilgili disiplinlerin ortak çalışmasıyla çağdaş araçların yeni bir ortam olarak kültürel miras alanında koruma ve interaktif eğitim amacıyla uygulanması sağlanmalıdır. Özellikle, üç boyutlu canlandırma, rekonstrüksiyon ve sanal gerçeklik izleyiciyi kolaylıkla yanlış yönlendirebileceğinden uygulamalar koruma alanıyla ilgili uzmanların önerileri doğrultusunda geliştirilmelidir.

Sonuç

Yeni medya uygulamalarının kültürel miras alanındaki yansımaları, konunun ana öznesi olan kültürel miras bağlamında üç bileşenli olarak değerlendirmek gerekir: 1. uygulamayı geliştiren uzman; 2. arkeologlar ve kültürel miras ile ilgili tüm uzmanlar; 3. kullanıcı.

Uygulamanın teknik anlamda yapılandırılmasını sağlayacak 1. bileşen olan uzman, altyapıyı 2. bileşen olan arkeologlar ve kültürel miras ile ilgili uzmanların ihtiyaç, istek ve önerileri rehberliğinde oluşturmalıdır. Bu şekilde yeni medya uygulamaları kültürel miras alanında bir amaç ve hedef doğrultusunda anlamlı hale gelebilir. Arkeoloji ve kültürel miras alanı ile ilgili uzmanlar ile alan araştırmacıları ve ziyaretçiler 3. bileşen olan kullanıcıyı tanımlamaktadır. Farklı karakterlerdeki kullanıcıların uygulamayı kullanabilmesi ve kültürel miras unsurlarını özgün olarak algılayabilmesi, farklı disiplinlerin ortak çalışmasıyla mümkün olabilecektir. Uzmanlar, yeni medya uygulamalarının kullanıcı için geleneksel yöntemlere göre maddi, zamansal ve bilimsel anlamda daha tercih edilir olmasını sağlamalıdır.

Yeni medya uygulamaları, en son teknolojik gelişmelerin kültürel miras unsurları için de uygulanması anlamına gelmemektedir. Williams'ın savunduğu gibi yeni teknolojiler, var olan sosyal grupların önemli ya da gerekli gördüğü uygulamaları irdeleyerek ileriye taşınmalıdır.

Bu nedenle, ilgili uzmanların işbirliğinde özellikle dijital ortamda teknolojik araçlarla oluşturulan kültürel miras konulu uygulamaların, öncelikle amacının iyi belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaç da eserlerin özgün değerini kullanıcıya doğru olarak aktarılmasını sağlamakla ilişkilendirilmelidir. Grafik

tasarım ile görsel olarak yapıları zenginleştiren ve kullanıcının interaktif etkileşimine olanak tanıyan canlandırmaların bilimsel nitelikle olmaları ve bu doğrultuda başarıya ulaşmaları için tarihçilerin, arkeologların, sanat tarihçilerinin ve koruma alanındaki tüm uzmanların görüşleri içermelidir.

Dünyada ve Türkiye’de henüz yeni şekillenmeye başlayan ancak hızla gelişen yeni medyanın kültürel miras alanındaki uygulamaları için kavramsal çerçevenin sağlanmasında ve konuyla ilgili uzmanların işbirliğinin sağlanması ile yeni medya

1. Müzelerde mekan yetersizliği nedeniyle sergilenemeyen eserlerin sergilenmesine ve sergide olanların ziyaretçiler için anlaşılabilirliğinin artırılması
2. Arkeolojik sit alanları ya da mimari yapılarda yapılması planlanan maliyeti yüksek rekonstrüksiyonlar için yeni bir alternatif oluşturulması
3. Arkeolojik ve mimari sit alanlarında, ziyaretçilerin kenti daha iyi algılayabilmesine yardımcı bir araç sağlanması alanlarında daha etkin ve doğru olarak kullanılacaktır.

Bunun yanı sıra, günümüzde çok farklı alanlarda kullanılan zenginleştirilmiş gerçeklik teknolojilerinin, kültürel mirasın kullanıcı açısından fayda ilişkisi bağlamında uygulanabilirliği en yüksek yeni medya aracı olduğu söylenebilir. Son yılların en önemli eğitsel teknolojilerden biri olarak gösterilen zenginleştirilmiş gerçeklik, kullanıcının kendisini çevreleyen ortamda gerçek zamandaki algısını arttırmak ve kullanıcıyı interaktif hale getirmek için bilgisayar aracılığıyla üretilmiş sanal bilgiyi ve görüntüleri gerçek ortamlara üst üste getiren bir teknolojidir ve bu nedenle kültürel miras alanında amaca yönelik olarak uygulanabilirliği yüksektir.

Ayrıca, bugün bazı tanımlara göre eski medya ortamları olarak kabul edebileceğimiz fotoğraf ve resim medyalarının da dijital değerlere dönüştürülerek geleneksel analog yöntemler ve dijital ortamın kullanıldığı melez yöntemlerle, kültürel miras alanında uygulanabileceği olasılıkları değerlendirmek gereklidir.

Bu doğrultuda düzenlenecek panel, sempozyum ve kongrelerde yeni medya teknolojileri için güncel sorunlar saptanarak olası çözüm önerileri oluşturulması; ortak ilkeler ve yöntemler belirlenmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

- Aktaş, Celalattin (2007). “Yeni Medyanın Geleneksel Medya ile Karşılaştırılması”, Ed. Gülbuğ Erol, *Medya Üzerine Çalışmalar*, İstanbul: Beta Yayınları, s.84-98.
- Akyazı, Ayşenur (2014). “Yeni İletişim Ortamı Olarak Dijital Katılımcı Sözlüklerde Nefret Söylemi”, *Marmara İletişim Dergisi* 22(1), s.183-194.
- Courtney, Rosemary (1986). *Longman Dictionary of Phrasal Verbs*, Harlow, Essex: Longman.
- Damaiano, Rossana ve Vincenzo Lombardo, Antonio Lieto, Davide Borra (2016). “Exploring Cultural Heritage Repositories with Creative Intelligence. The Labyrinth 3D System”, *Entertainment Computing* 16, s.41-52.
- Holzmann, Steven (1997). *Digital Mosaics: The Aesthetics of Cyberspace*, New York: Simon and Schuster.
- Kalay, Yehuda (2008). “Introduction: Preserving Cultural Heritage Through Digital Media”, Ed. Yehuda Kalay, Thomas Kvan, Janice Affleck, *New Heritage, New Media and Cultural Heritage*, London and New York: Routledge, s. 1-10.
- Kalaycı, İbrahim ve Sermet Öğütcü, Güngör Karauguz (2016). “3D Model of Hittite Yalbur Monument”, *IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science* 44 (032009).
- Kaplan, Kenan ve Elif Ertürk (2012). “Dijital Çağ ve Bireyin İdeolojik Aygıtları”, *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication* 2 (4), s.7-12.
- Khan, Muqem ve Penny de Byl (2011). “Preserving Our Past with Toys of the Future”, ed. G. Williams, P. Statham, N. Brown, B. Cleland, *Ascilite 2011 Changing Demands, Changing Directions*, Tasmania: University of Tasmania.
- Liritzis, I. ve F.M. Al-Otaibi, P. Volonakis, A. Drivaliari (2015). “Digital Technologies and Trends in Cultural Heritage”, *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* 15(3), s.313-332.
- Lister, Martin ve Jon Dovey, Seth Giddings, Ian Grant, Kieran Kelly (2009). *New Media: A Critical Introduction*, London and New York: Routledge.
- Manovich, Lev (2001). *The Language of New Media*, Cambridge: MIT Press.
- Mcluhan, Marshall (1964) *Understanding Media: The Extensions of Man*, New York: McGraw-Hill.

- Mcluhan, Marshall ve Quentin Fiore (1967). *The Medium is The Massage*, London: Penguin Books.
- Mcluhan, Marshall ve Quentin Fiore (1968). *War and Peace in Global Village*, New York: Bantam Books.
- Mcluhan, Marshall (2014). *Gutenberg Galaksisi: Tipografik İnsanın Oluşumu*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Nemeth Adam (Eylül 2016). "Adam Nemeth's Virtual Reconstructions", (Erişim tarihi: 9 Ekim 2017), <http://virtualreconstruction.com/wp/?p=579>.
- Odabaş, Osman (2016). "Yeni bir Karışık Teknik: Dijital Tasarım ve Geleneksel Yüzey", *Made by Artist I. International Art and Design Symposium*, İstanbul: İkinciadam Yayınları, s.463-472.
- Özmen, Can ve Selim Balcısoy (2006). "A Framework for Working with Digitized Cultural Heritage Artefacts", *ISCIS'06, Lecture Notes in Computer Science*, 4263, s.394-400.
- Özmen, Can ve Selim Balcısoy (2008). "Bimanual Interactive Tools for Cultural Heritage Researchers", *Proceedings of the International Conference on Cyberworlds 2008*, Hangzhou, China, 22-24, s.439-446.
- Poster, Mark (1995). *The Mode of Information*, Cambridge: Polity Press.
- Poster, Mark (1999). "Underdetermination", *New Media and Society* 1(1), s.12-17.
- Rheingold, Howard (1991). *Virtual Worlds*, London: Secker and Warburg.
- Robins, Kevin (1996) *Into the Images: Culture and Politics in the Field of Vision*, London and New York: Routledge.
- Şahin, Serpil (2015). "Dijital Çağ ve Sanatta Yaptığı Dönüşümler", *Görünüm* 1(1), s.38-50.
- Themistocleous, Kyriacos (2016). "Model Reconstruction for 3D Vizualization of Cultural Heritage Sites Using Open Data from Social Media: The Case Study of Soli, Cyprus", *Journal of Archaeological Sciences* 14(4) s.774-781.
- Türk Dil Kurumu (2017). Büyük Türkçe Sözlük, (Erişim tarihi: 9 Ekim 2017), http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts.
- Wands, Bruce (2006) *Art of The Digital Age*, London: Thames & Hudson.
- Weibel, P. (1996). "The World as Interface", ed. Timothy Druckrey, *Electronic Culture*, New York: Aperture.

Williams, Raymond (1974). *Television, Technology and Cultural Form*, London: Fontana Communications Series.

Williams, Raymond (1976). *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*, London: Fontana Communications Series.

Yaylagül, Levent (2010). *Kitle İletişim Kuramları*, Ankara: Dipnot Yayınevi.

Youngblood, Gene (1999). "A Medium Matures: Video and the Cinematic Enterprise", ed. T. Druckrey, *Ars Electronica Facing the Future*, Cambridge: MIT Press.

ABSTRACT

New Media Applications on Cultural Heritage Assets

New media is a relatively new concept for cultural heritage field. New media is usually considered the same as digital media and technology-driven alternatives. A better understanding of new media concept especially for cultural heritage studies could provide limitless possibilities for preserving, monitoring, representation and management of cultural assets. Using digital techniques make it possible to build 3D models, reconstructions, environments of virtual reality of archaeological sites or ancient structures and related cyber games. However, the nature of the object that is “cultural heritage components” of such applications requires collaboration with experts and academics, which specialize in the field of cultural heritage studies. Since, if the applications are not formed involving preservation and conservation principles, users/subjects of these applications could be easily manipulated and misdirected. Therefore, a conceptual context of new media applications for cultural heritage sites should be created. In this study, the very fundamentals of new media concept were analyzed and the latest trends in new media applications for archaeological sites and structures were determined in order to suggest an appropriate way of understanding such studies for cultural heritage area. It is concluded that nearly all of the latest applications and general scientific approach involves the view merely from the point of technological side.

Keywords: New Media, Digital Media, Cultural Heritage, Reconstruction, Virtual Reality, Augmented Reality

Zonguldak ve Karabük Kentlerindeki Anıt Heykellerde İşçi Temsili

BÜLENT ORAL*

ÖZ

Heykel, sanatçının elindeki malzemeleri belirli bir anlam ifade edebilecek, bir ağırlığa ve kapsama sahip olabilecek üç boyutlu anlatımlar haline dönüştürmesi olarak tarif edilebilir. Heykelin bir olay, olayın geçtiği yer, kişi/kişiler veya yaşadıkları yere atfen yapılan türüne anıt heykel denir. Bu anıtlar genellikle toplumun sahip olduğu kültür/sanat düzeyi ile paralel olarak kimi zaman hem tarihe hem de topluma mal olup varlığını koruyabilmiş, kimi zaman da çeşitli nedenlere bağlı olarak yok olmuşlardır. Her ne kadar bu tür yapıtlar temsiliyette güçlü anlamlar taşıyor olsalar da yok olmalarına neden olan önemli bir etken de içerdikleri anlamın toplum tarafından yeterince kavranamaması veya zamanla zayıflaması suretiyle azalmasıdır. Medeniyetler, tarih boyunca çeşitli amaçlar için anıt heykel yaptırmışlardır. Türk Heykel Sanatı'nda da dönemin ruhuna uygun olarak anıt türünde heykeller ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlara Atatürk ve Kurtuluş Savaşı'nı konu alan anıt heykeller, Mimar Sinan ve Nasrettin Hoca vb. şahsiyetlerin heykelleri örnektir. Batı Karadeniz Bölgesi Zonguldak ve Karabük illeri Sanayi Devrimi sonucu ortaya çıkan işçi kentleridir. Bu kentlerden Zonguldak kömür madeni işçisi, Karabük ise sanayi işçisi kenti olarak tanınır. Bu makalede Zonguldak ilindeki İşçi Anıtı, Madenci Heykeli, Maden Şehitleri Anıtı, Uzun Mehmet Anıtı, Kozlu Madenci Heykeli incelenmiş, Karabük ilinde ise İşçi Anıt Heykeli ve Atatürk Anıtı incelenerek; kentlerin ekonomik ve nüfus yapısının bel kemiğini oluşturan işçilerin kentteki anıt heykel yapıtlarındaki temsiliyetleri sanat, sanatçı, yönetici sınıf ve toplum arasındaki süregelen ilişkilerin anıt heykellerdeki

* Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü/KARABÜK
E-posta: bulental@karabuk.edu.tr

yansımalarına yönelik değerlendirmeler sanatsal üslup ve yorumlarla irdelenmiştir. İşçinin temsil edildiği bu anıtlarda en yaygın uygulanmış sanat yaklaşımı klasisizmdir. Anıtların çoğunluğunda, işlenen konular idealist yaklaşımlar içerisinde realisttir. Ayrıca geç empresyonist etkide kübist ve soyut anlatımlara sahip anıtlar da görmek mümkündür.

Anahtar sözcükler: Anıt heykel, işçi, madenci, Zonguldak, Karabük, modernizm, klasisizm

İnsanlığın yerleşik hayata geçişi ile başlayan süreç Kalkolitik Çağ'da kent kavramını doğurmuştur. Kentler, içinde barındırdıkları insanların sosyo-kültürel yapısının ve yaşam tarzının adeta sembolü olmuştur. Ayrıca ait oldukları devletlerin kuruluş felsefe ve doktrinlerini de yansıtan özellikler göstermişlerdir. Bu özellikler kimi zaman kentin bütününde, kimi zaman bir sokak dokusunda, kimi zaman ise yalnız bir anıtta ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle kent dokusunu oluşturan ana etkenleri yansıtan sanatsal anlayış çoğu zaman sembollerle gösterilmiştir.

Anıt terimi (Sözen ve Tanyeli 1994: 22) bir olayın veya kişinin anılması amacı ile yapılan yapıt anlamına gelmektedir. Kelime Osmanlıca'da 'âbid' (sonsuz, ebedi) kelime kökünden türemiştir. Romen dillerinde kullanılan ve İngilizce'ye de geçmiş olan 'monument, monumento' sözcüğü, Latince 'monere' (hatırlamak) kökünden gelmekte ve 'anıyı sonsuza dek yaşatmak' anlamında kullanılmıştır (Kuban 1973: 7-9).

Anıt heykel İslam toplumunda neredeyse hiç itibar görmemiştir. Bunun önemli sebeplerinden biri günümüzde İslam dininin yaygın olduğu coğrafyada yaşayan İslam öncesi toplumların heykellere tanrısal anlamlar yüklemesidir. Bu etki Osmanlı Devleti'nde de görülür. Bunda devletin meşruyetinin bir ayağını dine dayandırması ve halkın önemli bir kesiminin Müslüman olması önemli etkindir. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nde belirttiğimiz nedenlerle heykel sanatına mesafeli durulsa da bu durumun istisnaları vardır. Bunun başlıca örneklerinden biri Avrupa'dan getirdiği heykelleri sarayında konumlandırarak sergileyen Osmanlı Devleti'nin önemli Vezir-i Azamlarından İbrahim Paşa (Pargalı)'dır (Gezer 1984: 7-8). Bir başka örnek ise hem resim sanatına hem de heykel sanatına ilgi duyan ve İtalyan bir sanatçıya yaptırdığı balmumu heykelleri saraya gizlice getirterek muhafaza eden Padişah III. Selim'dir (Cezar 1995: 75-76). Ayrıca Sultan Abdülaziz'in C. F. Fuller'e 1871 yılında yaptırdığı atlı heykeli halk tarafından tepkiyle karşılanacağı endişesiyle saray bahçesine konulmuştur (Erten 2012: 46-47; Yasa 2011: 55). Ancak İslam dünyasında ve Osmanlı sanatında hayvan figürlü heykel örnekleriyle karşılaşmak mümkündür. Endülüs Emevi yapısı olan El Hamra

Sarayı'nın Arslanlı Havuzu, Diyarbakır Ulu Cami portalinde hayvan müca-
delesi rölyefleri ve Osmanlı Dönemi'nde çeşitli saray vb. yapılarının bahçe
düzenlemelerinde arslan gibi hayvan figürlerinin yer aldığı heykel örnekleri
görülür. Öyle ki Dolmabahçe Sarayı'nın bahçesinde yer alan arslan
heykeli Avrupa şehirlerinin meydanlarında karşımıza çıkan anıt heykelleri
anımsatmaktadır.

Türk Heykel Sanatı'nda heykeltıraşlara ait yapıtların koleksiyon tarzında ko-
runarak muhafaza edildiği ilk yer 'saray' olmuştur.

Bu ve benzeri kişisel ya da tekil örnek oluşturacak sanat yaklaşımlarının
ortaya çıkardığı sonuç dışında Osmanlı sanatında anıt kavramı kapsamın-
da değerlendirilebilecek eserler, saat kuleleri ve figürsüz mimari anıtlardan
oluşturmuştur (Renda 2002: 139-144). Kuruluşundan itibaren istisnalar dışında
heykel sanatına mesafeli duran Osmanlı Devleti'nin, Batılılaşma döneminde
bu konudaki tavrında köklü değişimler görülmüştür.

Bu değişim 1882 yılında açılan Mekteb-i Sanayi-i Nefise-i Şahane adlı eği-
tim kurumunda heykelin eğitim öğretim faaliyetlerine dahil edilmesiyle baş-
lamıştır (Gezer 1984: 8). Yervant Oskan (Erten 2012: 62-63), İhsan Özsoy
(Erten 2012: 66-67), Behzat, Mahir Tomruk, Ali Nijad Sirel bu süreçte ye-
tişen heykel sanatçılarıdır. (Aydın 2016: 91-116; Gezer 1984: 15). Ali Nijad
Sirel dışında tüm heykeltıraşlar Sanayii Nefise ve sonrasında akademi mez-
nu olmuşlardır (Tansuğ 2003: 320).

Ancak, Sanayi-i Nefise'de heykel, resme oranla daha ağır işlemekteydi. Bu-
nun temel nedenlerinden biri toplumsal yaşam ile heykel sanatına ilişkin üre-
tim arasındaki dönüşümsel bağlamın oturması için belli bir zaman dilimine
ihtiyaç duyulmasıdır. (Özsezgin 2006: 21).

Ülkemizde heykel sanatı alanındaki ilerlemeler 20. yy'nın ilk çeyreğinden
itibaren somut olarak görülmeye başlanmıştır. İlk kez Müstakil Ressam ve
Heykeltıraşlar Birliği (Giray 1997) üyelerince gerçekleştirilen heykellerde
Klasik Yunan heykeli örneklerinin etkileri ile modern Avrupa heykeline de-
ğin ortaya konulan birçok eserin etkisi görülür. Sanatsal açıdan belirli bir
bütünlük göstermeyen bu eserlerin ortaya çıkışı sanatçılarımızın kimlik ara-
yışlarını da yansıtmaktadır. Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu coğrafya geç-
mişte heykel sanatının en iyi örneklerinin ortaya çıktığı yer olmasına rağmen,
İslam anlayışının heykele mesafeli duran yorumlarının etkisiyle olsa gerek
bu alanda yetenekli kişiler farklı sanat türlerine yönelmek zorunda kalmıştır.
Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma dönemi olarak tanımladığımız Tanzimat
sonrası dönemdeki gelişmeler heykel sanatına karşı önyargının yavaş yavaş

ortadan kalkmaya başladığını göstermekte olsa da Avrupa'dan kültürel unsurlar taşınması, bu durumu hızlandırmak için uygulanan bir arayıştan öteye gidememiştir.

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte hızlanan kültürel, sosyal ve siyasal dönüşümlerde özellikle Batı Avrupa'nın etkisi oldukça büyüktür. Değişimler Cumhuriyet'in ilanından önce başlamış olsa bile nihayetinde Cumhuriyet'in ilanı ile yeni bir kimliğe bürünmüş ve böylece bu kimliğe uygun bakış açıları geliştirilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle Heykeltıraş Hikmet Koyunoğlu tarafından 1924 yılında yapımına başlanarak 1927 yılında tamamlanan Kütahya Şehit Sancaktar Mehmetçik Anıtı bu dönemdeki bakış açısını yansıtan dikkat çekici bir örnektir (Kanberoğlu 2012: 176; Kütahya Tanıtım Büroşürü). Bu dönemde yerli heykel sanatçısının sanat tavrı görülmeye başlanmış olsa da heykelin resim alanındaki gelişmelerin gerisinde kaldığı da açıktır.

Başlangıçta ülkemizdeki yetişmiş sanatçı azlığı, anıt heykellerin yabancı sanatçılara yaptırılmasını zorunlu kılmıştır. Bu dönemde Heinrich Krüppel, Pietro Canonica, Anton Hanak ve Josef Thorak gibi yabancı sanatçılara anıt heykeller yaptırılmış, (Berk, Gezer 1973: 55; Gezer 1994: 75-83) böylece batılı sanatçıların kültürel alandaki gelişmelerde Cumhuriyet'e katkıları önemli olmuştur. Bunun sonucu olarak Heinrich Krüppel tarafından kamusal alana ilk heykel (Atatürk Heykeli) dikilmiştir (Erten2012: 106-107).

1937 yılında Rudolf Belling'in Türk heykeltıraş yetiştirmek üzere görevlendirilmesi dikkat çekicidir. Tam da bu süreçte Avrupa'ya yetiştirilmek üzere gönderilen yerli heykel sanatçılarımız ülkemize henüz geri dönmektedirler. Böylece ilerleyen yıllarda yerli heykeltıraşlar daha kapsamlı anıt türünde yaptıkları ortaya koymaya başlamışlardır. Seçilen konular, Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan süreçteki politik yaklaşımlara uygun çalışmaları daha da çeşitlendirmiştir. Böylece ülkenin öne çıkan tarihsel figürleri ya da sembolleri kent meydanlarındaki kamusal sanat alanlarına (Kedik 2011: 229-240) taşınmaya başlanmıştır. Sanat eğitimi veren kurumlar heykel sanatı alanında yetenekli görülen öğrencilerden oluşturulmuştur. Bu öğrenciler hem ülkemizde hem de Avrupa'da aldıkları eğitimin etkisiyle heykel sanatı alanında önemli gelişim göstermişlerdir. Bu süreç öğrencilerin yeteneklerini, ülkelerindeki tarihsel dokuya yansıtmasının önünü açmıştır. Öncesinde heykel sanatı alanında çalışma yaptırılacak yetkin yerli sanatçı bulunmadığı kanaati olduğundan çoğunlukla yurtdışından getirilen sanatçılara anıt heykeller yaptırılmıştır. Bu yönüyle işlenmesi istenen konunun bir anıta taşınması daha uzun ve pahalı

olmuştur. Sanat kurumlarının varlığı heykel sanatı alanında hem yetenekli hem de heykel sanatı tarihi hakkında bilgi sahibi bir nesil yetiştirmeyi amaçlamıştır. Böylece sanatçıların kendi ülkelerinin tarihi dokusu ile ilgili yapıtlarını mekanlardan kamusal alana taşınması daha hızlı ve kolay olmuştur. Bu yönüyle sanat eğitimi veren kurumlar ile anıt türünde heykel yapılması arasında doğrudan bir bağ kurulamasa da dolaylı bir ilişki olduğunu savunabiliriz.

Anıt heykelde işlenen konular genellikle Cumhuriyet'in ilanı ve Milli Mücadele'de yer almış kişiler olmuştur. Bunların arasında en fazla görülen Atatürk heykelleridir¹. Atatürk konulu anıt heykellerde çoğu zaman işlenen tema yalnızca Atatürk'tür. Ancak kent meydanlarında yapılan bazı Atatürk konulu anıtlar, kentin coğrafi, ekonomik ve siyasal özellikleriyle ilişkili bir tema içinde ele alınmıştır. Bunun dışında Kurtuluş Savaşı konularının işlendiği anıt heykeller ve kentlerle özdeşleşmiş kişi veya olaylar, şehirlerin ekonomik kaynakları, çalışanları ile gündelik yaşamlarında öne çıkan simgeler de anıt heykellerin temasını oluşturmuştur.

Cumhuriyet'le birlikte yeni bir durum ortaya çıkmıştır. Atatürk heykellerinin (Tekiner 2010) ülkenin dört bir yanından sipariş edilmesi ile ilk kez anıt heykeller belirgin olarak kamusal alana taşınmıştır.

Cumhuriyet'in ilanı aynı zamanda Modern Avrupa'nın yaşam ve kültür özelliklerini içselleştiren bir dönem ortaya çıkarmıştır. Bu dönem Sanayi-i Nefise'nin kuruluşundan sonra başlayan sanat alanındaki gelişmelere hız verilen bir evredir. Sanat eğitimi süreç içerisinde yasal düzenlemelerle yenilenmiş, ülkemize Avrupa'dan sanatçılar eğitim vermek üzere getirilmiş, yetenekli görülen öğrenciler ise yurtdışına eğitime gönderilmiştir. Bu dönemdeki sanatçılar devlet tarafından desteklenmiş, Halkevleri aracılığıyla sanat, sanatçı ve toplum buluşması sağlanmıştır (Kıvanç 2003: 8). Cumhuriyet, toplumda istendik kültürel ve ideolojik değişimler yaratmak suretiyle halkın modern sanat alanındaki gelişmeleri özümsemesini sağlamak için heykel sanatından yararlanmış ve bu amaç doğrultusunda modern sanat alanındaki gelişmeleri özenle takip etmiştir.

1940-1960 yılları arasında Türk heykeltıraşlarının kaydettiği ilerleme ve açık görüşlülük sayesinde heykel sanatı büyük bir atılım yapmıştır. Özellikle yurtdışında başarı elde eden sanatçılarımız yurda döndüklerinde daha emin adımlarla ilerlemiş ve Modern Türk Sanatı'nın öncüleri olmuşlardır (Coşkun 2011: 135). Bu dönem sanatçıları arasında Ali Hadi Bara (Yılmaz 2006) ve

¹ Atatürk heykellerinin hızlıca ülkenin dört bir yanına gerçekleştirme gayretleri beraberinde anıt heykelde estetik tartışması da doğurmuştur (Sabahat 2017: 963).

Zühtü Müridoğlu'nun öne çıktığı görülmektedir (Yasa, Yaman 1992: 142). Bu sanatçılara 1955 yılında İlhan Koman ve 1959 yılında Şadi Çalık gibi sanatçılar da dahil olmuştur. Böylece Modern Türk Heykel Sanatı'nda büyük gelişmeler sağlanmıştı (Bulat, Bulat, Yağmur ve Aydın 2014: 366).

Ülkemizde 1980 sonrasında heykel sanatçılarının tutunmaya çalıştığı önemli alanlardan biri de anıt heykeller olmuştur. Bunun başlıca nedenlerinden biri anıt heykellerin ekonomik getirisinin yüksek olmasıdır. Anıt heykelleri yaptıran kuruluşlar kamusal alana konumlandırılacak yapıtın oluşumundaki masraflardan çoğunlukla kaçınmamışlardır. Böylece heykeltıraşlar ekonomik olarak ayakta durabilecekleri bir alan bulabilmişlerdir.

Aynı dönemde sıkça gerçekleştirilen, günümüzde de gerçekleştirilmeye devam edilen, bir diğer etkinlik ise taş sempozyumlarıdır.

Heykellerini geleneksel dinamiklere dayalı unsurlar üzerine kuran heykel sanatçıları, üretimlerini anıt heykel ve heykel sempozyumlarında da göstermişlerdir.

1980 ve sonrasında sanatçı tavrında değişimler görülmüştür. Özellikle iletişim çağının ülkemize yansımaları kitle iletişim araçlarının çeşitlenmesi ve dünyadaki gelişmelerin önceki yıllara nazaran daha hızlı yayılması sanatçıların da tavırlarında değişimler ortaya çıkarmıştır. Bu süreç içerisinde sanatçılar daha bireysel yaklaşımlar gösterebilmişlerdir. Gündeme ilişkin gelişmelere gösterilen tepkilerin bireyselleşmesine paralel olarak sanatçı yaklaşımlarında da bireyselleşme görülür. Sanatçılar, yapıtlarını hem heykel sanatı içindeki gelişmeler hem de kendi belirledikleri kurallar çerçevesinde ortaya koyabilmişlerdir. Çalışmaya konu olan anıt heykellerde her iki durumu da gözlemek mümkündür.

1980 sonrası Alpaslan Baloğlu, Canan Beykal, Cengiz Çekil, Osman Dinç, Ayşe Erkmen, Serhat Kiraz, Füsün Onur, Ahmet Öktem, Ergül Özkutan ve İsmail Saray gibi sanatçılar, çalışmalarını çağdaş sanatın Türkiye'de farklı bir yol çizmesini sağlarken hemen hemen aynı kuşağın diğer heykel sanatçıları heykelin geleneksel çizgilerini (kütle-mekân-form) kendi üsluplarında yorumlamışlardır (Yüksel 2012: 98).

2. ANIT HEYKELLERİN KONUMU VE İŞÇİ TEMSİLİ

Anıt heykel genellikle kamusal alanın en güçlü olduğu yerlere yapılmaktadır. Anıtın gerçekleştirileceği yerin belirlenmesi gerçekleştirme sürecinin sadece bir parçasıdır. Kamusal alan her türden sanatsal, sosyal, politik ve benzeri etkinliklerin gerçekleştirildiği yerdir. Bu alan, kentin büyük oranda buluşma

noktasıdır ve amaç edinilen mesaj en iyi burada karşılık bulabilecektir. Ülkemizdeki anıt heykel çeşitliliğinde önemli bir yere sahip olan işçi temsiline yönelik anıtlar çoğunlukla maden işletmeciliğinin geliştiği kentlerde ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi'nin etkisiyle ortaya çıkan maden işletmeleri, beraberinde toplumun önemli bir kesiminin dahil olduğu maden ve sanayi işçisinin ülkemizde kavramsallaşması sonucunu doğurmuştur.

1948 yılı maden işletmeciliği tarihinde maden şirketlerinin en yüksek kazancı sağladığı yıldır. Günümüzde bazı madenlerin değeri tüm madencilik tarihinin en yüksek noktasındadır. Bu nedenle hem maden işletmecilerine hem de işletmelere ilgi her zamankinden daha yüksektir. Bu durum ülkemizdeki madencilik faaliyetlerinin diğer ülkelerde olduğu gibi öne çıkan bir faktör olmasını kaçınılmaz kılmaktadır (Avşaroğlu 2008: 21). Madencilğin ülke ekonomisinde gittikçe başat rol alması beraberinde maden ocakları ve maden işçileri gerçeğinin toplumda tanınmasını sağlamış, madencilerin çalışırken yaşadıkları koşulların zorluğu geniş halk kitlelerinin dikkatini çekmiş, bu duruma kurumlar ve sanatçılar da kayıtsız kalmamışlardır. Maden işletmelerinin belirli bir bölgede gelişim göstermesi beraberinde maden ve sanayi işçilerinin o bölgede istihdamını sağlamış ve buna dayalı bir kent dokusunu ortaya çıkarmıştır. Böylece işçi kentleri ismiyle tanımlayabileceğimiz (Zonguldak, Karabük vb.) şehirler doğmuştur.

Bu iki kent dışında İstanbul, Ankara, Soma ve Amasra kentlerinde de işçinin temsil edildiği anıt heykeller yaptırılmıştır. İşçi temsili temasıyla öne çıkan anıt heykellerden İstanbul Tophane İşçi Heykeli ve Ankara Madenci Anıtı zaman zaman kamuoyunun gündemine taşınmış bilinen yapıtlardandır. Günümüzde yerinden kaldırılmış olan Tophane İşçi Heykeli hakkında Meltem Ahıska'nın 'Hatırlayan Ucubeler: Tophane'deki İşçi Anıtının Hikayesini Sürmek' başlıklı makalesi bu bağlamda dikkat çekicidir (Ahıska 2011: 1-21). Yazar, İşçi Anıtı'nın geçirdiği süreç üzerinden ülkemizdeki anıt heykel sanatına bakışı tarihsel süreç içerisinde sanat, toplum, siyaset, ideolojik yaklaşımlar bağlamında bilimsel çerçevede ele alarak kişisel eleştirilerle işlemiştir. İşçinin ele alındığı diğer çalışma ise, Bülent Oral'ın 'Bir Anıtın Enstalasyona Dönüşümü: Zonguldak Havzası Maden Şehitleri Anıtı' başlıklı makalesidir. Bu makalede anıt ve enstalasyon kavramları tanımlanarak Zonguldak Havzası Maden Şehitleri Anıtı'nın bir süreç içerisinde uğradığı değişim kuramsal olarak irdelenmiştir (Oral 2017: 217-233).

Bu makaleye konu olan Zonguldak ve Karabük kentleri Sanayi Devrimi'nin getirdiği teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan hammadde ihtiyacını karşılayan işçi kentleri olarak kurulmuşlardır. Zonguldak 1829 yılında

yalnızca bir köy iken; kömür madeninin bulunması ile şehirleşme sürecine girmiştir. Kent 1841 yılından itibaren idari ve sosyo-ekonomik açıdan gelişerek 1899'da kaza 1920'de mutasarrıflık haline gelmiştir. Milli Mücadele'den sonra 1924 yılında il olmuştur. Zonguldak Cumhuriyet'in ilk illerinden biridir (Genç 2010: 137-152). Bu gelişme kentin ekonomik gelir kaynaklarından olan kömür madeninden kaynaklanmıştır. Özellikle kömürün Zonguldak ilinde bulunmasıyla beraber bölgeye çoğunlukla Avrupalı mühendisler eliyle maden ocağı işletmeleri açılmış böylece yöre yeni bir çehreye kavuşmuştur.

Başlangıçta Zonguldak'a bağlı bir ilçe olan Karabük 1995 yılında il yapılmıştır. Her iki şehir de günümüze değin işçi kenti olarak adlandırılmaktadır. Bu değerlendirme bir benzetme değil, bilakis adı geçen şehirlerin kimliğidir. Karabük ili, Zonguldak ilinde olduğu gibi işçi kenti olarak kurulmuştur. Karabük, başlangıçta çok küçük bir yerleşim yeri iken, bölgeye 1937 yılında kurulan Demir Çelik Fabrikası'nın 1939 yılında üretime başlamasıyla² birlikte hızla büyük bir yerleşim alanına dönüşmüştür. Cumhuriyet'in ilk yıllarında heykel dökümleri için Karabük Demirçelik Fabrikası'ndan faydalandığı da bilinmektedir. Kente kurulan fabrikaya çok yakın bir mesafede tarihi dokusu ile Safranbolu yer almasına rağmen Karabük bundan bağımsız bir şekilde büyümesini sürdürmüş ve vilayet olmuştur.

Zonguldak ve Karabük kentleri günümüzde de maden ve sanayi kenti olma vasıflarını sürdürmektedir. Bu durum 100 yılı aşkın süredir devam etmektedir. Her iki kentte açılan üniversiteler kentlerin ekonomisine olumlu katkılar sağlamış olsa da; kömür, demir-çelik sanayisi Zonguldak ve Karabük kentleri için halen birincil önemini korumaktadır. Bu durum kentlerdeki sanatsal etkinliklerde işçi ve işçi temsili temalarının öne çıkışını etkilemiştir.

2.1. Zonguldak'taki İşçileri Temsil Eden Anıt Heykeller

Zonguldak kentindeki işçi anıt heykelleri birkaç farklı türde ele alınmıştır. Bunlar tek başına işçi heykeli ile temsil, bir kompozisyon içinde temsil ve figüre yer verilmeyen anıt ile temsil olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu makalede Zonguldak'taki işçi temsilini ortaya koyan beş anıt irdelenmiştir. Bunlar İşçi Anıtı, Zonguldak Havzası Maden Şehitleri Anıtı, Madenci Anıtı, Ereğli Uzun Mehmet Anıtı (Madenci Heykeli) ve Kozlu³ Madenci Heykeli'dir.

² TMMOB Sanayi Kongresi 2007 Oda Raporu, s. 103.

³ Bu makalenin yayını aşamasında Kozlu Belediyesinin bulvar çalışması sırasında şehrin girişine ekim ayında ikinci bir Madenci Heykeli yaptırılmıştır (<http://www.milliyet.com.tr/baskan-yilmaz-dan-ornek-davranis-zonguldak-yerelfotogaleri-25395887> Erişim tarihi: 16.11.2017). Bu nedenden ötürü heykel ile ilgili incelemeler Zonguldak'taki İşçi Heykelleri başlığına taşınmamıştır. Anıtta kömür ma-

2.1.1. İşçi Anıtı:

Fotoğraf 1. Tankut Öktem (1986), İşçi Anıtı, Zonguldak

Anıt, Heykeltıraş Tankut Öktem tarafından 05.07.1986 tarihinde yapılmış olup 1465 kg ağırlığındadır ve malzemesi bronzdur (Fotoğraf 1). Heykeltıraş eserinde anıtın yapıldığı zaman diliminde yaşayan işçileri model olarak kullanmıştır.

Anıtta, bir maden ocağı kompozisyon biçiminde ele alınmıştır. Kompozisyonda bir madencinin çalışma koşulları, madenden eve dönüşü ve ailesiyle buluşmasının yanı sıra, ülkenin çeşitli yerlerinden gelerek maden ocaklarında çalışmaya başlayan diğer madencileri temsil eden figürler betimlenmiş ve kompozisyon Mustafa Kemal Atatürk'ün kent hakkındaki özdeyişi ile tamamlanmıştır (Fotoğraf 2).

deninin zemini belirleyen kömür parçaları üzerine hilal ve hilalin içinde maden işçisini temsil eden elindeki kırma aletleriyle maden ocağından kömür çıkarmakta olan madenci görülmektedir. Anıt heykel Klasik Heykel Sanatı anlayışında ele alınmıştır. İşçinin elindeki aletlerle kömürü çıkarırken biçimsel olarak ülkemizin bayrağını tamamlayan hilale dönüşür. Böylece maden işçisinin ülkenin varlığına katkısı anıta taşınmıştır.

Fotoğraf 2. Tankut Öktem (1986), İşçi Anıtı, Zonguldak

Anıt, kentin ana yollarının kesiştiği kavşaktaki (işçi meydanı) yüksekçe bir platform üzerine yaptırılmıştır. Anıtın ön yüzünde yer alan figür henüz maden ocağından yeni ayrılmakta olan bir madenciye göstermektedir⁴. Madenci, üzerindeki iş kıyafeti, başındaki baret, omuzuna yasladığı kazma ve elinde tuttuğu gaz lambası ile yürümektedir. Baretinde fener bulunmasına ve heykelin yapıldığı dönemde daha modern gereçler (el feneri vb.) kullanılıyor olmasına rağmen işçinin eline gaz lambası tutuşturulmuştur. Modern çağın madencilikteki öne çıkan sembolü işçi ve elindeki gaz lambasıdır. Gaz lambası madencinin olmazsa olmaz sembollerinden biridir. Bu sembollerden bir diğeri de kazmadır. Omuzda kazma ile ocaktan çıkılması aynı zamanda iş bittikten sonra bile madencinin taşımak zorunda olduğu iş yükünün sürekliliğini sembolize eder. Böylece bu figürdeki kazma aynı zamanda işçinin adeta omuzuna binmiş ağırlığı da betimler. Bu durum heykeltıraşın simgesel anlatımı göz önünde bulundurmasına neden olmuştur. Sanatçı klasik dönem anlatımcılığını postmodern dönemde ifade etmeye devam eder. Bu işçi figürü anıtın yüksekliğine denk bir boya sahiptir. Anıtın tünel girişinde başka bir işçi daha çıkışa doğru yürümektedir. Bu işçinin arkasında ise bir vagon ve

⁴ Heykeltıraş Tankut Öktem bu işçi modeli olarak dönemin Genel Maden İşçileri Sendikası Genel Başkanı Mehmet Tezer'i kullanmıştır.

wagonun çevresindeki işçiler betimlenmiştir. Anıtın ön cephesindeki derinlik algısı güçlüdür ve bu derinlik algısı tünel boyunca sağlanmıştır. Tünelin ağzı geniştir ve ilerledikçe tünel daralmaktadır. Ayrıca figürlerin görüntüleri derinlik arttıkça küçülür, böylece oluşturulan perspektif anıtın ön cephesinde güçlü bir gerçeklik algısı yaratmaktadır (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 3. Tankut Öktem (1986), İşçi Anıtı, Zonguldak

Anıtın batı cephesinde bir yazıt ve ailesiyle birlikte betimlenmiş işçi görülür. Anıtın bu cephesinde Mustafa Kemal Atatürk'ün 1931 yılında ifade ettiği "Zonguldak'ın derin toprakları altındaki serveti madeniye ne kadar kıymetli ise, bizim nazarımızda Zonguldak'ta o kadar değerli bir vilayetimizdir." cümlesi yer alır. Yazıtın altında Mustafa Kemal Atatürk'ün imzası yer alır (Fotoğraf 4).

Fotoğraf 4. Tankut Öktem (1986), İşçi Anıtı, Zonguldak

Anıtın batı cephesinin bir bölümünde işçinin ailesiyle buluşması işlenmiştir. İşçi, iş kıyafetleri içerisinde eşi ve çocuklarıyla birlikte betimlenmiştir⁵. Eşi işçinin solunda, çocukları ise her iki yanında sıralanmışlardır. Aile portre anlayışında yapılmıştır. Madenci ile eşi kendilerinden emin, gururla karşıya bakmakta iken, çocuklar babalarına dönüktürler. Burada madencinin iş çıkışı ailesi ile ilk buluşmasına vurgu vardır. Bu nedenle çocukların yüzleri işçi babalarına yöneliktir. Figürler iyi giyimli ve bakımlı modern bir aileyi temsil eder ve yüzleri batıya dönüktür (Fotoğraf 5). Batıya yönelen aile portrelerindeki modern giyim ve kuşamlar tesadüfi olmayıp çağdaş dünyaya yönelimi ifade eder. İşçinin hemen sağ tarafında duran oğlu, okul kıyafetleri içerisinde elinde bir kitap tutmaktadır. Kitap, aydın bir aileye göndermede bulunur. Diğer tarafta duran kız ise örülü saçları ile temiz ve bakımlıdır. Elinde bir demet çiçek tutmaktadır. Böylece madenci babanın gelişi adeta törensel bir atmosfere büründürülmüştür. İşçi, ailesi için iyi yaşam koşulları sağlamıştır. Bu anlatım yönüyle sanatçının klasik anlayışta anlatımcı üslubu dikkat çeker. Figürler anatomik gerçekliğe sahiptir ancak, anlatım gerçekten ziyade temsili bir yüceltme içindeki temennileri barındırır.

Fotoğraf 5. Tankut Öktem (1986), İşçi Anıtı, Zonguldak

Anıtın arka yüzünde elindeki kırma makinesi ile dar bir alanda uzanarak çalışan madencinin koşulları betimlenmiştir. Etrafında oluşabilecek çökme-

⁵ Buradaki işçi ve ailesi portrelerinde de Mehmet Tezer ve ailesi betimlenmiştir.

leri önlemek için ahşap direklerle desteklenmiş bu alanda realist bir şekilde betimlenen madenci çalışmaya odaklanmıştır⁶. Ayağıyla ahşap direklerden destek alarak elindeki makine (martopikör) ile madenin duvarındaki kömürü çıkarmaktadır (Fotoğraf 6).

Fotoğraf 6. Tankut Öktem (1986), İşçi Anıtı, Zonguldak

⁶ Bu figürün modelliğini kazmacı Hamza Adıbaş adlı maden işçisi yapmıştır.

Ahşap direklerle desteklenmiş tünelin üstünde portre şeklinde ele alınmış altı işçi de görülür (Fotoğraf 7). Bu işçiler ülkenin dört bir yanından çalışmak için buraya gelen kişilerdir. Portreler kararlı, vakur ifadeleriyle dikkat çeker. Keskin yüz hatları ile adeta üzerlerindeki yükümlülüğün farkında olduklarını gösterircesine idealize edilmiş bu portreler antik çağ heykellerini anımsatmaktadır.

Fotoğraf 7. Tankut Öktem (1986), İşçi Anıtı, Zonguldak

Anıt sahile uzanan caddenin başındaki 1 Mayıs Bayramı'nın kutlandığı alana yaptırılmıştır. Bu alan kentin merkezi noktasıdır. Anıtın batı tarafındaki köprülü kavşaktan anıta doğru uzanan yol 1 Mayıs İşçi Bayramı'nda yürüyüş güzergahıdır. Anıt bu yönüyle Zonguldak için odak noktası oluşturur. Ancak anıtın bulunduğu meydanın iki yanında konumlandırılmış binalar adeta yapıtı kavşağa sıkıştırılmakta ve böylece kamusal alandaki etkisini zayıflatmaktadır.

2.1.2. Zonguldak Havzası Maden Şehitleri Anıtı

Fotoğraf 8. Zonguldak Havzası Maden Şehitleri Anıtı, (2003).

Anıt, 1911 yılından 2003 yılına değin hayatını kaybeden 4500 madencinin anısına Türkiye Taş Kömürü Kurumu ve Genel Maden İşçileri Sendikası iş birliğiyle Zonguldak Liman Caddesi üzerinde 2002 yılında projelendirilerek 25 Mayıs 2003 yılında yaptırılmıştır. Ayrıca anıtın çevre düzenlemesi Zonguldak Belediyesi tarafından gerçekleştirilmiştir (Fotoğraf 8).

Anıt, sekiz basamaklı yükseltiyle ulaşılan yaklaşık 100 metre uzunluğundaki 7 adet pano duvardan oluşmaktadır. Panolarda çeşitli zamanlarda hayatını kaybetmiş madencilerin isimleri yazılıdır. Bu panoların bulunduğu kısmın önünde konumlandırılmış maden ocaklarında kullanılan araçlar, anıta bir bütünlük oluşturmaktadır. Panoların boyutları birbirlerinden farklıdır. İlk ve ikinci panolar 'L' biçiminde oluşturulmuş ve yükseklikleri diğer panolardan aşağıdadır. Bu betonarme duvarlar siyah renkte granit mermer ile kaplanmıştır. Betonarme duvarın kalınlığı 34 cm'dir. Anıt duvarının önündeki yürüyüş bandı antik traverten ve eskitme yöntemi uygulanmış antik mermer taşlarla döşenmiştir. Zeminde mermer taşların döşenmesiyle oluşturulmuş geometrik motifler yer almaktadır. Yapıtın çevre duvarı çarpma andezit taşıdır. Yapıtı oluşturan 7 mermer panodan girişteki ilk pano diğer panolara göre dik konumda yerleştirilmiştir. Panonun üzerinde anıtı yaptıran kurumların adları ve anıtın yapılış nedeni ifade edilmiştir. İkinci sıradaki siyah granit

kaplı panonun üzerinde ise anıtın açık adı olan ‘Zonguldak Havzası Maden Şehitleri Anıtı’ yazılıdır. Bu iki panonun önünde üzerinde maden işçiliğini temsil eden kazma ve kırma aletlerinin sembollerini barındıran bir platform vardır. Platformu oluşturan diğer panoların üçünde ise maden ocaklarındaki kazalarda hayatını kaybeden madenci adlarının yazılı olduğu levhalar siyah granit mermerle yapıştırılmıştır. Siyah granit mermer maden ocaklarının duvarlarını simgeler. İsimliklerin yanı sıra madencilerin hayatlarını kaybettiği yıllar da pirinç malzemenle rakamlarla belirtilmiştir. Anıtın son iki panosu üzerinde, panolara hâkim, büyükçe yaptırılmış Türkiye Taş Kurumu Genel Müdürlüğü’nün ve Genel Maden İşçileri Sendikası’nın amblemleri yer almaktaydı. Günümüzde bu iki amblem de kaldırılmıştır (Fotoğraf 9).

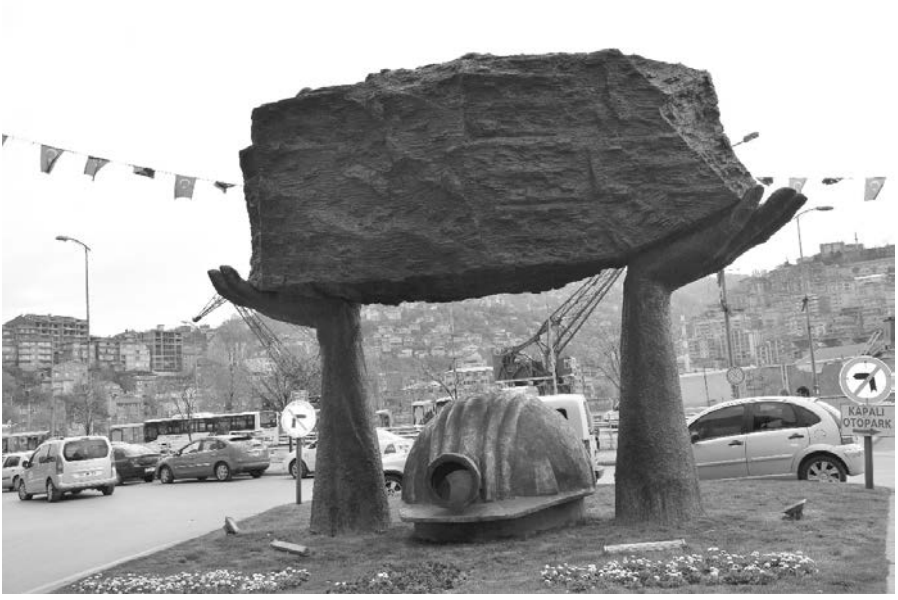

Fotoğraf 9. Zonguldak Havzası Maden Şehitleri Anıtı, (2003).

Anıtın çevre düzenlemesi sırasında maden ocaklarında kullanılmış bazı araç gereçler de tüm anıt alanını ikiye bölen yolun denize bakan yönünde belirli aralıklarla yerleştirilmiştir. Anıt sahil yolu üzerinde yer alır ve dalga kıranla desteklenmiş küçük bir körfeze bakar. Dalgalardan uzakta olan anıt çevre düzenlemeleri ve anıta uzanan sahil yolunun kullanışlı olmasına bağlı olarak kamusal alanda sanata hizmet eder. Gezinti yolunun neredeyse son durağında yer alan anıt ve anıtın çevresi etki alanını bahsettiğimiz bu unsurlara bağlı olarak artırır veya azaltır⁷.

⁷ Bu anıt Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi’nin aralık ayında 27. sayısında yayımlanacak olan ‘Bir Anıtın Enstalasyona Dönüşümü: Zonguldak Havzası Maden Şehitleri Anıtı’ başlıklı makalede de işlenmiştir (Oral 2017).

2.1.3. Madenci Heykeli

Fotoğraf 10. Artil Sanat Atölyesi (2013), Madenci Heykeli, Zonguldak

Anıt heykel 8 Kasım 2013 tarihinde Artil Sanat Atölyesi'nde çalışmalarda bulunan bir grup heykeltıraş tarafından yapılarak 'Uzun Mehmet'i Anma ve Kömür Günü'nde' tamamlanmıştır. Anıt, metal konstrüksiyon üzerine cam elyaf polyesterden yaptırılmıştır. Heykelin yüksekliği 4,60 eni 6.90 metredir. Madencinin elinde tuttuğu kömür 3 metre yüksekliğinde 6,5 metre kenar uzunluğundadır (Fotoğraf 10).

Heykelin yapım sürecinde çok sayıda çamurdan model yapılmış ve yapılan modeller içerisinde anıtın bu biçimine karar kılınmıştır⁸. Anıt heykelde; boynundan aşağısı toprak altında betimlenen, iki eliyle yukarıya doğru kaldırdığı kömür parçasını tutmakta olan bir işçi simgesi yer alır. İşçinin sadece bareti ve dirseklerinden itibaren kolu ile elleri görülmektedir. Gövdesi toprağa gömülmüştür. İşçinin başındaki baret ve önünü aydınlatan feneri dikkat çeker. Böylece baret ile toprak arasında kalmış şekilde konumlandırılan madencinin yüz ifadesine vurgu yapılmamıştır. Madencinin baretindeki fener ile anıtın ilk yapımında geceleri şehrin bu noktasının aydınlatılarak maden ocağının temsili amaçlanmış ancak sonradan kullanılmamıştır.

⁸ Anıt ile ilgili üç model belediye yetkililerine sunulmuştur. Bunlar arasında belediye yetkilileri tarafından günümüzdeki model tercih edilmiştir.

Nesnelerin gerçek formlara yakın olmaları ve klasik yaklaşımda ele alınmaları anıttaki realist betimlemeyi idealize ederek ortaya koyar. Anıttaki zor koşullar altında çıkarılan maden ve madendeki işçinin harcadığı emek işlenmiştir. Maden ocaklarında kömürün yukarıya taşınması dönemin teknolojik gelişmeleri ve ülkedeki yeterliliklere bağlı olarak değişkenlik gösterir. Ancak, gerçekte taşınma yöntemi olmayan doğrudan el üstündeki büyükçe kömür parçası tamamen temsildir, bu taşıma biçimi işçi emeğine, kömür parçasının büyüklüğü ise madenin ne kadar değerli olduğuna vurgudur.

Yer altından çıkan mitolojik bir kahraman gibi yeryüzünde beliren madenci figürünün toprağın altına gömülü gövdesi ile betimlenmesi postmodern sanat anlayışındadır. Bu heykele benzeyen anıt heykeller modern Avrupa'da 1960'lı yıllardan beri görülmektedir. Londra'daki 'Yüzen Adam Heykeli' (Foto 11), Almanya'daki Yıkılan Kadın Heykeli (Die Badende), Amsterdam'daki 'Kemancı Heykeli' (Foto 12), Washington D.C. 'Uyanış' adlı heykel çevreleriyle oluşturdukları güçlü plastik etki ve konumlandırıldıkları yer ile bütünlük oluşturmaktadırlar. Madenci Heykeli'ndeki bu anlatım, Avrupa'daki bu kompozisyona sahip benzer anıt heykellerin kamusal alanda yarattığı etkiye sahip değildir. Heykel, oluşturduğu güçlü plastik etkiye zıt bir yerde konumlandırıldığından bulunduğu yer ile yeterince bütünlük oluşturmaz. Kent dokusunun zayıflığı da bunda önemli etkindir.

Fotoğraf 11. Londra'daki Yüzen Adam Heykeli

Fotoğraf 12. Amsterdam'daki Kemancı Heykeli

(<https://onedio.com/haber/ilginc-heykeller-599307> Erişim Tarihi: 15.05.2017)

2.1.4. Ereğli Uzun Mehmet Anıtı (Madenci Heykeli)

Fotoğraf 13. Aslan Başpınar (1932), Ereğli Uzun Mehmet Anıtı (Madenci Heykeli)

Zonguldak'ın Ereğli⁹ ilçesindeki Madenci Heykeli, sahildeki yüksekçe bir platform üzerine yerleştirilmiştir. Heykel, Uzun Mehmet'in askerden sonra döndüğü memleketinde kömür madeni parçalarını bulduğu kabul edilen tarihin yıldönümünde (8 Kasım 1932) Uzun Mehmet anısına Heykeltıraş Aslan Başpınar'a yaptırılmıştır (Fotoğraf 13).

Heykel, üzerindeki yöresel kıyafetlerle bir elinde kazması¹⁰ diğer elinde bulduğu kömür parçası ile betimlenmiş bir erkek figürüdür. Uzun Mehmet başı sarılı, üzerinde cepken ve gömlek, belinde kuşak, şalvar tarzı bir pantolon ve çarığa benzer ayakkabı ile görülür (Fotoğraf 14).

⁹ Ereğli'de bu anıt heykel dışında Uzun Mehmet anısına yaptırılmış bir anıt daha bulunmaktadır. Anıt 2016 yılında tamamlanarak açılmıştır. Korkuluklarla çevrelenen üç basamaklı bir platform üzerinde maden ocağı duvarını temsil eden taş dizimli yüksek bir kaide üzerine anıtsal nitelikte gaz lambası yerleştirilmiştir. İşçi temsilinde öne çıkan gaz lambası anıtta ana simge olarak betimlenmiştir. Böylece maden şehitlerini anma törenleri için ek bir alan yaratılmıştır.

¹⁰ Kazması çeşitli tarihlerde birkaç kez kırılmıştır. Neden kırıldığı belirlenememiş olursa da her seferinde yeniden bir kazma kullanılmıştır.

Fotoğraf 14. Aslan Başpınar (1932), Ereğli Uzun Mehmet Anıtı (Madenci Heykeli)

Heykel, Uzun Mehmet'in kömür parçasını bulduktan sonraki anı temsil eder. Uzun Mehmet elindeki kömüre bakarken yürür halde betimlenmiştir. Güçlü bir devinim söz konusudur. Figürün sağ ayağı bir adım öndedir. Sağ ayağını bastığı taş, bulunduğu coğrafyanın engebeli arazisini anıt heykele taşır. Heykeltıraş adını Uzun Mehmet'in ayağını bastığı taş kaideye kazımıştır. Heykelin konumlandırıldığı kaidenin ön yüzünde Uzun Mehmet ve annesi ocak başında kömür parçalarını ateşe atarken görülmektedir. Uzun Mehmet yanmakta olan ocağın önünde diz çökmüş vaziyette otururken bir sepette yer alan kömür parçaları arasından birini elinde tutmakta, annesi ise bir elinde kömür parçası tutarken diğer eliyle ağzını kapatmış şekilde betimlenmiştir. Ağzın el ile kapanması yöre kadınlarının şaşkınlık duyduklarında gösterdikleri tepkidir (Fotoğraf 15).

Fotoğraf 15. Aslan Başpınar (1932), Ereğli Uzun Mehmet Anıtı (Madenci Heykeli) kaidesi detayı

Kaidenin batı cephesinde maden ocağından kömür çıkarmak için çalışmakta olan üç farklı işçi, ahşap direklerle desteklenen ocağın içinde üçlü kompozisyon oluşturacak şekilde klasik çizgiler içinde gösterilmektedir. Bunlardan sol taraftaki kürekle çalışan bir işçiyi, ortadaki kırma makinası ile çalışan işçiyi, sağdaki ise el arabası ile kömür taşıyan işçiyi betimlemektedir. Betimlemeleri içeren rölyef anlatımcı bir dilde realisttir (Fotoğraf 16).

Fotoğraf 16. Aslan Başpınar (1932), Ereğli Uzun Mehmet Anıtı (Madenci Heykeli) kaidesi detayı

Kaidenin doğu cephesinde ise maden ocağı tüneline üç işçi görülmektedir. İşçilerden biri kömür vagonunu itmekte, diğer bir işçi elindeki kazmayla kömürü parçalarına ayırmakta, bir diğeri ise eline aldığı büyükçe bir kömür par-

çasını taşımaktadır (Fotoğraf 17). Kömürün bulunması ve çıkarılması süreci anıtın kaidesinde adeta bir belgesel niteliğinde işlenmiştir.

Fotoğraf 17. Aslan Başpınar (1932), Ereğli Uzun Mehmet Anıtı (Madenci Heykeli) kaidesi detayı

2.1.5. Kozlu Madenci Heykeli

Fotoğraf 18. Metin Yurdanur (1991), Madenci Anıtı, Polyester, Kozlu-Zonguldak

Anıt, 1991 yılında heykeltıraş Metin Yurdanur'a yaptırılmıştır¹¹. Heykel 3,30 m yüksekliğinde, 190x88 cm ölçülerinde dikdörtgen bir kaide üzerine yapılmıştır. Malzemesi polyesterdir (Fotoğraf 18).

Anıttaki figür bir madenciyi temsil eder. Madenci, iş elbisesi ile elbiseyi tamamlayan fenerli baret ve elindeki kazmayla betimlenmiştir. Figürdeki kıvrımlar kömür çıkarmaya odaklanmış madenciyi idealist üslupta gerçekçi anlayışta betimlemektedir.

Heykel, yere son derece sağlam basan ayakları, kararlı yüz ifadesi ile işine odaklanmış ve kömürü çıkarmak için savurduğu kazmasıyla betimlenmiş işçi gösteren bir kompozisyon oluşturmaktadır. Böylece ortaya çıkan güçlü devinimle kömür çıkarırken yalın görünmeyen bir madenciye atıf yapılmaktadır.

Bu anlatım temsili işçi figürünün yüzünde keskin bir ifadeyle buluşur. İşçinin ve elbisesinin keskin hatları güç, irade, emek vurgusunu ve işçinin yere sağlam basan ayakları ile kararlı ifadesini tamamlar. Madencinin ayaklarının çevresinde bulunan kömür parçaları maden ocağına atıfta bulunan tek simgedir. Burada kullanılan kömürler gerçek kömür parçalarıdır¹².

Anıt, Kozlu ilçe girişinde kamuya açık bir alanda betimlenmiştir. Heykeltıraş, madenciyi dar alanda maden ocağının duvarlarındaki kömür kütlelerine hamle yaparken betimlemek istemiştir. Heykelde simgelenen madencinin vücut kıvrımlarına bakıldığında dar alanda (maden ocağında) çalıştığı anlaşılmaktadır. Ancak, anıtta görünür şekilde bir maden ocağına yer verilmemesi yerdeki kömür parçalarına vurur görünen rahat hareket alanına sahip madencinin vücudundaki kıvrımları kamusal alanda anlaşılmasız kılmaktadır. Sanatçının heykelde anıtsal bir duruş ve güçlü bir devinim ortaya koyma kaygısıyla madenciyi idealize etmeyi öncelikli düşünmesi bunun muhtemel nedenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

2.2. Karabük İşçi Anıt Heykelleri

Karabük anıt heykel örneklerinin çeşitliliği bakımından Zonguldak'ın girişinde kalmıştır. Ancak kent çeşitli dönemlerde az sayıda da olsa sanat etkinliklerine ev sahipliği yapmıştır. Bunlardan en dikkat çeken etkinlik Metal Heykel Sempozyumu'dur. 2009 yılında Karabük Valiliği, Mimar Sinan Üni-

¹¹ Aynı heykel Ankara ilinde de yine Metin Yurdanur tarafından kalıp alınarak gerçekleştirilmiştir.

¹² Buradaki kömür parçaları kimi zaman yerlerinden sebebi tam olarak bilinmeyen nedenlerden alınmakta ya da çalınmaktadır. Her seferinde yeniden kömür parçaları buraya konulur.

versitesi ve Kardemir iş birliği ile gerçekleştirilen etkinlik sonrasında sanatçılar tarafından yapılan sekiz heykelin¹³ şehrin çeşitli noktalarında sergilenacağı belirtilmiş ancak bu sanat etkinliği sonraki yıllarda sürdürülmemiştir.

Kentte işçi konulu iki anıt heykel vardır. Bunlardan İşçi Heykeli sadece işçi temsilini öne çıkarırken, Atatürk Anıtı sosyo-kültürel özellikleri içeren birçok figürün arasındaki işçiyi de ele alır.

2.2.1. İşçi Heykeli

Fotoğraf 19. Ercüment İlhan (2007), İşçi Anıtı, Karabük

Heykeltıraş Ercüment İlhan'ın eseridir. Anıt, kent merkezinde ana yolların kesiştiği noktada silindirik yüksek bir kaide üzerinde konumlandırılmıştır. Kent dokusunun zayıflığı, kültürel ve sanatsal bilincin yetersizliği gibi etkiler anıt heykelin deformasyonuna neden olsa da beş farklı yolun buluştuğu bir noktada olması nedeniyle heykelin kamusal sanata etkisi güçlüdür (Fotoğraf 19).

Anıtta iki sanayi işçisinin fabrikadaki herhangi bir çalışma anı betimlenmiştir. Figürlerin sanayi işçisi olduklarını gösteren kıyafetleri ve bunu tamamlayan başlarındaki baretleri vurgulanmıştır. Bu belirginlik işçilerin ifadelerinde ve vücut konturlarında geometrik çizgilerle ifade bulmuştur (Fotoğraf 20, 21).

¹³ Heykellerin bir kısmı Karabük Üniversitesi kampüsünde muhafaza edilmektedir.

Fotoğraf 20. Ercüment İlhan (2007), İşçi Anıtı, Karabük

Fotoğraf 21. Ercüment İlhan (2007), İşçi Anıtı, Karabük

Ülkemizde kamusal alanda sergilenen heykellerin birçoğunda realist ya da idealist bakış açısı öne çıkarken, bu çalışmada Geç Empresyonist etkide Kübist yaklaşım öne çıkmıştır. Avrupa sanatında çok daha önce görülmeye baş-

layan bu yaklaşım anıtta da görülmektedir. Kübizmin biçimsel yaklaşımlarına da sahip olan geometrik anlatım dili bu heykele hakimdir. Çizgileri ve biçimleri basitleştirilmiş geometrik bir anlatım içeren heykelin malzemesi işçilerin çalıştıkları sanayi alanına uygun olan demir-çelik konstrüksiyondur.

2.2.2. Atatürk Anıtı

Fotoğraf 22. Ziyatin Nuriyev-Ümit Öztürk (2000), Atatürk Anıtı, Karabük

Anıt heykel, Mimarlar M. Sinan Genim, Belma Barış Kurtel ile Heykeltıraşlar Ziyatin Nuriyev ve Ümit Öztürk tarafından 1999-2000 yıllarında yapılmıştır.

Karabük Valiliği önünde konumlandırılan anıt 2011 yılında çevre düzenlemesi nedeniyle bulunduğu yerden kaldırılmış, bunun üzerine Karabük Üniversitesi'nin 2011 yılındaki yönetimi tarafından Rektörlük binasının önündeki alana yerleştirilmiştir (Fotoğraf 22).

Yapıt işçi temsilini öne çıkaran bir anıt değildir. Bu anıt Cumhuriyet'in kuruluşuna vurgu yapan, Cumhuriyet değerlerini şahıslar üzerinden aktaran bir önceliğe sahiptir. Ancak anıtın gerçekleştirildiği kentin dokusunun merkezinde yer alan işçi de anıtta temsil edilmiştir (Fotoğraf 23). Böylece Cumhuriyet'in değerleri kentin ekonomik ve toplumsal sınıflarına vurguyla özdeşleştirilmiştir.

Fotoğraf 23. Ziyatin Nuriyev-Ümit Öztürk (2000), Atatürk Anıtı, detay, Karabük

Anıt, taş kaide üzerine hazır beton üçgen derzlerle yükselen taş kaplama üzerine bronz malzemenin yapıldığıdır. Taş ve hazır betonun sağlamlığı ile masif ağırlığı Cumhuriyet değerleri ve halkın gücünü simgelemektedir. Taşla kaplanmış beton kütle yukarıya doğru daralır şekilde yapılmıştır. Blok yüksekliği boyunca uzanan anıtta üstten aşağıya doğru akan bir anlatım yer alır. Bronz dökümü ile yapılan soyut betimlemeler aşağı doğru gittikçe belirginleşen portre figürlere dönüşür. Bronz malzeme Karabük kentinin ekonomik kaynağı olan demir-çelik sanayisini simgelemektedir. Farklı toplum kesimlerini kapsayan figürlerden üçü ise işçileri temsil etmektedir (Fotoğraf 23). Portrelerin en üstündeki yüz ifadeleri seçilebilen ilk üç figür işçi betimlemeleridir. Bu işçi portrelerinin altında sıralanan çeşitli figürler yer almaktadır. Böylece anıtta sosyal sınıflara ve meslek erbabına vurgu yapılırken en büyük temsil işçilere yönelmiştir. Bu da anıtın bulunduğu kentin özelliğinden kaynaklanmıştır.

Fotoğraf 24. Ziyatin Nuriyev-Ümit Öztürk (2000), Atatürk Anıtı, detay Karabük

Kent, işçi kentidir ve işçi vurgusu Atatürk portresiyle bütünlük kazanan modern Cumhuriyet'e de göndermede bulunmaktadır. İşçilerden aşağı doğru inildikçe Cumhuriyet'in diğer toplumsal kesimlerini temsil eden figürlerin devamında Mareşal Fevzi Çakmak ile İsmet İnönü gibi Kurtuluş Savaşı kahramanları betimlenmekte ve bütün bu figürler Mustafa Kemal Atatürk'ün gövdesinde vücut bulacak şekilde sonlanmaktadır (Fotoğraf 24). Atatürk Anıtı üniversitenin logosunu oluşturan fiskiyeli bir havuza doğru uzanır. Böylece Cumhuriyet'in değerleri, işçiler, geniş halk kesimleri ile ülkemizin geleceği olan üniversite gençliği ve akademi bütünleşir.

Sonuç

Ülkemizde Cumhuriyet'e ve kuruluş felsefesine atıfta bulunulan anıtlar hemen hemen tüm kentlerin meydanlarında görünür şekilde konumlandırılmıştır. Ülkemizin diğer kentlerinde olduğu gibi Zonguldak ve Karabük illerinde de Cumhuriyet ve kuruluş felsefesini temsil eden İnönü Heykeli ve Cumhuriyet Anıtları ile Zühtü Müritoğlu ve Ali Hadi Bara'nın (Üstünipek 2014: 273-284) yaptığı Atlı Atatürk Anıtı (Gezer 1994: 105-110) bu duruma örneklerdir. Bunun yanı sıra kentlerin tarihi dokusu, yöresel özellikleri, yaşam kaynakları ve diğer önemli özellikleri de anıtlarla temsil edilmiştir. Makaleye konu olan Zonguldak ve Karabük kentlerindeki işçi anıt heykelleri de bu duruma birer örnektir. Bu heykeller işçi kenti olan iki şehrin kamusal alanlarında konumlandırılarak vurgulanmıştır.

Zonguldak işçi anıt heykelleri Karabük kentine nazaran kamusal alanda daha fazla yer bulmuştur. Bunun nedeni kentin kuruluşundaki süreçte ortaya çıkan gelişmelerdir. Zonguldak, Cumhuriyet kenti olarak başlangıçtan itibaren merkezi bir yerleşim yeri olmuştur. Karabük ise Zonguldak'ın gölgesinde uzun yıllar ilçe olarak kalmıştır. Zonguldak'ın büyük maden ocakları ile başlayan kentleşme serüveninin çağdaş yaşamı ve sanat etkinliklerini de beslediği görülmektedir. Zonguldak'ta çalışmaya konu olan bu makalede doğrudan işçi temsilinin öne çıktığı beş anıt heykel yer alırken; Karabük'te biri doğrudan işçi temsilini, diğeri ise işçinin tamamlayıcı unsur olarak gösterildiği iki anıt yer almaktadır. Böylece her iki kent karşılaştırmalarında belirgin düzeyde bir çeşitlilik ortaya çıkar.

Anıt heykeller kentlerin merkezi noktasında yer alacak şekilde gerçekleştirilmiştir. Böylece kamusal alan kentin en önemli simgeleri ile tamamlanmıştır. Zonguldak ve Karabük kent dokularının zayıflığı anıt heykellerin kamusal alandaki etkisini, herhangi bir Avrupa kent meydanındaki anıt heykelin ka-

musal alana etkisiyle karşılaştırılmayacak düzeyde zayıftır. Bu durum anıt heykellerin toplumsal karşılığını sorgulatır ancak, anıt heykeller kenti ve işçi- yi temsil etmeyi de sürdürür (Fotoğraf 25, 26).

Fotoğraf 25. Zonguldak İşçi Anıtı

Fotoğraf 26. Karabük İşçi Anıt Heykeli

Kamusal alanın güçlü olduğu yerlerde yapılacak anıtların yasal olarak ilgili kurumlardan izin alınarak yapılması ya da kurumların teklifi ile yapılıyor olması, belirlenen konunun gerçekleştirilmesinde görevli olan yetkililerin çoğunlukla sanat eğitimi almamış ya da sanat kavramına özsel yaklaşımdan uzak bir anlayışla hareket etmeleri neticesinde istenilen temsilin olabildiğince hızlı, bazen ucuz ve hatta belirledikleri sınırlar içerisinde kalma isteği sanatçıların özgünlükten uzaklaşmasına neden olabilmektedir. Bunun etkisiyle birçok sanatçı işini kaybetme vb. endişelerle düşüncede tam olarak bağımsız davranmamış, bu endişeler kimi zaman sanat kaygısının önüne geçmiştir.

Sanatçıların sanat kaygısı ile hareket etmesini engelleyen endişeler, gerçekleştirilen bazı anıt türündeki heykellerde görülmez. Bu örneklerde sanatçının duygu ve düşüncesinin anıtın bütününe güçlü bir şekilde yansıdığını görebiliriz. Haliyle koşullar ve koşulları etkileyen kişilerin çeşitli nedenlerle ortaya koydukları yaklaşımlar sanat yapıtının sürecini ve sanat kavramı içindeki yerini etkilemiştir.

Zonguldak İşçi Anıtı, Kozlu Madenci Heykeli, Karabük İşçi Anıtı ve işçinin tamamlayıcı olduğu Atatürk Anıtı adlı yapıtlarda sanatçıların sanat anlayışlarını anıtlara diğer anıtlara nazaran daha fazla yansıtılabildikleri görülmektedir. Zonguldak ve Karabük'teki anıt heykeller ortak özellikler göstermekle beraber farklılıklara da sahiptirler. Bu farklılıklar konu ve üslup bakımından çeşitlilik göstermektedir.

Heykeltıraş Tankut Öktem İşçi Anıtı'nda işçiyi, heykeltıraş Aslan Başpınar Uzun Mehmet Anıtı'nda Uzun Mehmet'i belgesel niteliğinde anlatımcı bir dilde anıta taşımışlardır. İşçi Anıtında mekân olarak maden ocağı içerisinde figüratif heykel anıtı yazı ile desteklenmiştir. Uzun Mehmet Anıtında ise rölyefler anıttaki anlatımcı üslubu destekler. İşçi anıtında sanatçının anlatımcı dili klasik heykel özelliklerindeki Cumhuriyet'in çağdaş normlarını ve yaşantısını aktarmayı işçi ile bütünleştirmek istemesinden kaynaklanır. Uzun Mehmet heykeli ve anıtın kaidesindeki rölyeflerde yöresel kıyafetler içerisindeki Uzun Mehmet ve annesi ile maden ocağı ve işçiler realist anlayışta betimlenmiştir.

İşçi temsiline sahip anıt heykellerde konular figürlü kompozisyonlara sahiptir. Figür, Zonguldak Havzası Maden Şehitleri Anıtı dışındaki işçi anıtlarının tamamında görülmektedir. Bu figürler işçi kimliklerini vurgulayan, öne çıkaran işçi kıyafetleriyle birlikte betimlenmiştir. İşçiyi temsil eden figürler genellikle çalıştıkları yerde ya da çalışırken betimlenmiştir.

Anıtlar sadece figüratif bir anlatımla ortaya çıkmazlar. Yazılar da betimlemelerin birer parçasıdır. Antik Roma zafer taklarında üç boyutlu figürler,

rölyefler ve yazılar birlikte bir kompozisyon oluşturmuştur. Bu manada anıtlara yazının dahil edilmesi zamanla daha sık görülür. Örneğin; günümüzde İstanbul Sultan Ahmet Meydanı'nda yer alan Yılanlı (Burmali) Sütun'da Yunan şehirlerinin Perslere karşı birleşmesi anısına 33 Yunanlı Şehir Devleti adlarının anıt üzerinde yazılı olması dikkat çekicidir. Bu düzeyde her bir isim bütünün birer parçasını oluşturur. Böylece kendi kimlikleri üst bir kimlikte hayat bulur. Maden Şehitleri Anıtı'nda da benzer bir durum söz konusudur. Maden kazasında ölen madencilerin her birinin ismi anıtta ayrı ayrı yer alırken, aynı pano üzerinde isimlerin yan yana ve üst üste betimlenmesi bir üst kimliğe işaret eder. Bu kimlik 'madenci'dir (bkz. Fotoğraf 8, 9) (Oral 2017: 217-233)

Bir diğer yazının kullanıldığı anıt Zonguldak İşçi Anıtı'dır. Bu anıtta Mustafa Kemal Atatürk'ün özlü sözü cumhuriyet değerlerini işçi ile buluşturarak anıtı ve kenti bütünlüğe kavuşturur. Atatürk Anıtı'nda taş kaplama duvarın bir yüzünde kitabe yer alır. Diğer anıtlarda heykeltıraşların adlarının yazılı olduğu imzalar dışında yazıya yer verilmemiştir.

Polyester, çelik, taş, bronz, pirinç, cam elyaf, çakma andezit, hazır beton, mermer mozaik vb. malzemelerin kullanıldığı anıtlarda maden ve sanayi kentlerini domine eden işçiler genellikle figürlü kompozisyonlar içerisinde temsil edilmişlerdir.

İşçi temsiliyetinin vurgulandığı anıtlardaki klasik heykel anlayışı, çoğu zaman sembolik nitelikte realist bir anlatım ve idealize edilmiş klasik bir yaklaşımla verilmiştir. Anıt heykellerde gerçekçilik idealize edilen formlara hapsolmüştür. Sanatçılar anıtı konu olan işçi ve buna bağlı yaşam koşullarını betimlerken kimi zaman duygusal yaklaşımlarını da öne çıkarmışlardır. İdealizm içinde işçi ve emek yüceltilmiş, bu yüceltmeler çoğu zaman realist çizgilerle ifade edilmiştir. Zonguldak İşçi Anıtı, Ereğli Uzun Mehmet Anıtı, Kozlu Madenci Heykeli klasik heykel sanatı anlayışında, Zonguldak Madenci Anıtı postmodern yaklaşımla, Karabük İşçi Heykeli post-empresyonist etkide Kübist tavrı ve modern çizgileriyle diğer anıtlardan ayrışır. Karabük Atatürk Anıtı ise, ülkemizin kuruluş felsefesini temsil eden figürler ile anıtın yapıldığı kente has işçi temsili, halkla beraber vurgulayarak oluşturulan kompozisyon, bir meydan düzenlemesi içinde anlatımcı üslupta postmodern soyut anlatımcılığı ile realist çizgileri klasik anlayışla buluşturur.

Kaynaklar

- Ahıska, Meltem (2011). "Hatırlayan Ucubeler: Tophane'deki İşçi Anıtının Hikâyesinin İzini Sürmek" *Red Thread* 3, s. 1-21.
- Aydın, Uzun Derya (2016). *Türk Heykel Sanatı ve İlk Heykeltıraşlar*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Avşaroğlu, Nadir (2008). "Marshall Planı, Amerikan Dış Kredileri ve Türkiye Madencilik Sektörüne Etkileri", Ankara: Türk Maden Mühendisleri Odası.
- Berk, Nurullah; Gezer Hüseyin (1973). *50 Yılın Türk Resim ve Heykeli*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bulat, Mustafa; Bulat, Serap; Yağmur, Önder ve Aydın, Barış (2014). "Modern Türk Heykel Sanatı'nın Doğuşu", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/2, s. 363-374.
- Cezar, Mustafa (1995). *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, İstanbul: Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayınları.
- Coşkun, Emel (2011). "1950-1960 Yılları Arası Türk Heykel Sanatı", *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 35/2.
- Erten, Oğuz (2012). *Türk Plastik Sanatlarında İlkler*, İstanbul: Artam Antik A.Ş. Kültür Yayınları.
- Genç, Hamdi (2010). "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Zonguldak'ta Nüfus, Ticaret ve Sanayi (1920-1932)", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 6/12.
- Gezer, Hüseyin (1994). *Cumhuriyet Dönemi Türk Heykeli*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Giray, Kıymet (1997). *Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği*, İstanbul: Akbank Yayını.
- Günsel, Renda (2002). "Osmanlılar'da Heykel", *Sanat Dünyamız Dergisi* 82, s. 139-144.
- Kanberoğlu, Atıcı Nesrin (2012). "Osmanlıdan Cumhuriyete Heykel Sanatının Yolculuğu", *History Studies International Journal of History*, 4/4, s. 171-189.
- Kedik, Sibel Ayşe (2011). 'Kamusal Alan, Kent ve Heykel İlişkisi' *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/1, s. 229-240.
- Kuban, Doğan (1973). "Anıt Kavramı Üzerine Düşünceler", *Mimarlık Dergisi* 7, s.7-9.

- Sabahat, Sezer Nihat (2017) “Türkiye’de anıt Heykelin Temsil ve Kimlik Sorunu” *İdil Dergisi* 6/31, s. 953-966.
- Oral, Bülent (2017). “Bir Anıtın Enstalasyona Dönüşümü: Zonguldak Havzası Maden Şehitleri Anıtı” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 27, s.217-233.
- Osma, Kıvanç. (2003). *Cumhuriyet Dönemi Anıt Heykelleri (1923-1946)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Özsezgin, Kaya (2006). “Zühtü Müridoğlu, Resim, Heykel: Bütün Bir Yaşam”, *Sergi*, 24 Şubat-14 Nisan 2006, İstanbul: Yapı Kredi Kazım Taşkent Sanat Galerisi.
- Sözen Metin- Tanyeli Uğur (1994). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları,
- Tansuğ, Sezer (2003). *Çağdaş Türk Sanatı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tekiner, Aylin (2010). *Atatürk Heykelleri*, İstanbul: Kült, Estetik, Siyaset İletişim Yayınları.
- Üstünipek, Mehmet (2014). Ali Hadi Bara “Ali Hadi Bara’nın Anıt Heykel Alanındaki Öncü Kimliği ve Uygulamaları”, Semra Germaner Armağanı, İstanbul: MSGSÜ Yayınları.
- Yasa, Yaman Zeynep (2011). ‘Siyasi/Estetik Gösterge’ Olarak Kamusal Alanda Anıt ve Heykel, *METU JFA* 28/1, s. 177-190.
- Yılmaz, Nahide Ayşe (2006). “Ali Hadi Bara ve Atölyesi: Türk Heykelinde Yeni Oluşumlar”, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Yüksel, Mustafa (2012). “1980’lerden sonra Türk Heykel Sanatının Diğer Sanat Hareketlerindeki Yeri”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21/2, s. 91-102.

ABSTRACT

Representation of Worker on The Monument Sculptures in Zonguldak and Karabuk Cities

Sculpt is defined as transforming the artist's materials into three dimensional expressions that have certain specific meaning, weight and scope. If the sculpt is dedicated to a certain case or to a person/people who involved in that case, it is called as monument sculpture. Some of these monuments can manage to remain in accordance with the society's level of culture/art or sometimes, they vanish due to various reasons. Although these structures have strong meanings in their representation of things, one of the important reasons of their disappearance is because the society could not understand their meanings; thus, these meanings got weaker through time and they diminished. Throughout history civilizations have built monument sculptures for purpose. Turkish sculpture has also seen sculptures in the form of monuments in accordance with the spirit of the time. These include monument sculptors on the Ataturk and Independence War, sculptures of personalities as Architect Sinan and Nasrettin Hoca. West Black Sea Region cities Zonguldak and Karabuk are the cities occurred after industrial revolution. Zonguldak is known as coal miner's city whilst Karabuk is known as industrial worker's. In this article, the worker's monument, miner's monument, mine martyr's monument, Uzun Mehmet monument, Kozlu miner monument are analyzed along with the worker monument sculpture and Ataturk monument in Karabuk. By doing so, it is aimed to understand and study representations of workers who are the core factors of these cities' population and growth and their reaction on art, artist, ruling class and their relations between society. These evaluations are studied with artistic style and comments. The ruling artistic understanding of these worker represented monuments is classicism. The classical understanding has ideological approaches in realistic expressions. Also, it is possible to see examples of cubic and intangible expressions in monuments in late impressionist effect.

Keywords: Monument Sculpture, Worker, Miner, Zonguldak, Karabuk, Modernism, Classicism

16. Yüzyıl Şairlerinden Karamanlı Sabûhî ve Bazı Gazelleri¹

YASİN ŞEN*

ÖZ

Sabûhî, 16. yy.'da yaşayan divan şairlerindedir. Kanunî Sultan Süleyman devrinde yaşamıştır. Tezkirecilerin verdiği bilgiye göre Karamanlıdır ve asıl adı Abdullah'tır. Şairin doğum ve ölüm tarihleri hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Hasan Çelebi şairin kendisine Abdî-i Zarîf dendiğini söylüyor. Beyânî de şairin "kadimî zurefâ"dan olduğunu ifade ediyor. Sabûhî iyi bir eğitim almış ve çeşitli yerlerde müderrisliklerde bulunmuştur. Kendisi Kânûnî Sultan Süleyman'ın hocalarından Hayrüddin Hâce'den mülâzım olmuş ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulunan medreselerde görev yapmıştır. Bu yerler arasında Amasya ve Kütahya da vardır. Sabûhî'nin çevresinde bazı tanınmış ilim erbâbı ve şairlerin olduğunu, kendisinin de bu tür şâirlerin, ilim adamlarının ve bazı devlet adamlarının meclisine katıldığını kaynaklardan öğrenmekteyiz. Âşık Çelebi ve Seydî Ali Reis bahsedilen isimler arasındadır. Şairin kaynaklarda bir divanının olduğu belirtilmektedir. Bu makalede 16. yüzyıl şairlerinden Karamanlı Sabûhî'nin hayatı ve henüz üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamış gazelleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar sözcükler: Karamanlı Sabûhî, klasik Türk şiiri, gazel, nazire

¹ Bu makale 17-19 Mayıs 2017 tarihleri arasında, Ordu Üniversitesi tarafından düzenlenen I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Sempozyumu'nda "16. Yüzyıl Şairlerinden Karamanlı Sabûhî ve Şiirleri" başlığıyla sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

* Dr. Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/ANKARA
E-posta: sen_yasin@windowlive.com

1 6. yüzyıl, Klasik Türk Edebiyatı'nın büyük temsilcilerinin yetiştiği bir dönemdir. Bu dönemde başta Sultan II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kânûnî Sultan Süleyman gibi padişahlar olmak üzere şehzadelerin, devlet adamlarının ve âlimlerin şiirle iştigal etmesi, mevcut siyâsî istikrar ve başarı ortamında herhalde şiirin daha çok takdir görmesine ve şairlerin himâye edilmesine imkân tanımıştır. Sadece Osmanlı coğrafyası değil, bu dönemde Çağatay ve Azerî sahası da Türk kültürünün büyük şahsiyetlerinin yetiştiği ve önemli edebî örneklerin verildiği bölgelerdendir (Çelebioğlu 1994: 15).

Bu yüzyıl içerisinde Kânûnî Sultan Süleyman tahtta bulunduğu zaman dilimi ise herhalde ayrıca ele alınmayı hak etmektedir. Bu dönemde Osmanlı Devleti, hemen her bakımdan tarihinin zirvesine yükselmiştir. Bu yükseliş sadece belirli sahalara bağlı kalmamıştır. Âmil Çelebioğlu'nun ifadesiyle bu devir “hemen her sahada olduğu gibi Türk Edebiyatı yönünden de gerçekten muhteşem ve istisnâî bir devirdir” (Çelebioğlu 1994: 7). Bu yüzyılın herhalde en güzel talihi, Türk devletlerinin, asker olduğu kadar şâir ve âlim hükümdârlar tarafından yönetiliyor olmasıdır.

Bu yüzyılda edebiyatın ve şairlerin devlet adamları tarafında himaye edildiğini görmekteyiz. Padişahların yakın çevresinde şairlerin bulunuyor olması şiirin çeşitlenmesinde ve gelişmesinde etkili olmuş olmalıdır (Kurnaz 2011: 31). Himaye ve caize geleneği şiirin ve diğer sanatların korunmasını beraberinde getirdiği gibi, herhalde şairlerin şiire daha çok vakit ayırmasını, iyi şiirin kötüsünden ayırt edilmesi için gerekli edebî ortamların oluşmasını da sağlamıştır.

16. yüzyıl Klasik Türk Edebiyatının büyük şairlerinin yetiştiği yüzyıldır. Bunun yanı sıra, tezkirelerde adı geçen, şiirleri kaybolmuş veya günümüze ulaşmamış yahut bugün hakkında pek bilgi bulunmayan şairlerin varlığı da tahmin edilebilir. Adı tezkirelerde yer alan, şiirleri hakkında henüz bir çalışma bulunmayan ve araştırmacılar tarafından hayatı hakkında çok az şeyler söylenebilen şairlerden birisi de Karamanlı Sabûhî'dir. Bu çalışmada 16. yüzyıl şairlerinden Karamanlı Sabûhî'nin hayatı, divanı, edebî anlayışı söz konusu edilecek ve gazellerinden örnekler verilecektir.

1. Karamanlı Sabûhî'nin Hayatı, Divanı ve Sanatı

1.1. Hayatı

Tezkirelerde üç Sabûhî'den söz edilmektedir. Bunlardan birincisi Bursalı Derviş Sabûhî'dir. Diğer Tokatlı Sabûhî Ahmed Dede'dir. Sabûhî Dede, 17. yüzyıl şairidir. Türkçe ve Farsça divanları bulunmaktadır (İpekten vd. 1988:

401). Bizim söz konusu edeceğimiz Karamanlı Sabûhî hakkında geniş bilgi aşağıda verilmiştir. Ancak şunu belirtelim ki, Sabûhî hakkındaki bilgiler birçok eski şairde karşılaştığımız gibi oldukça sınırlıdır.

Karamanlı Sabûhî, 16. yy. ve Kanunî Sultan Süleyman devri divan şairlerindedir. Âşık Çelebi, tezkiresinde onun İstanbul kadısıyken vefat eden Hicrî Kara Çelebi'yle akraba olduğunu söyler. Hasan Çelebi de bu bilgileri tekrar eder ve Sabûhî'nin babasının İran'dan Anadolu'ya göç ettiğini belirtir. Tezkirecilerin verdiği bilgiye göre kendisi Karamanlıdır ve asıl adı Abdullah'tır. Şair, Kanûnî Sultan Süleyman'ın hocalarından olduğu söylenen Hayreddin Efendi'den mülazım olmuş ve çeşitli yerlerde kadılıklarda bulunmuştur. Sabûhî'nin doğum ve ölüm tarihleri hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Nâil Tuman da Sabûhî hakkında verdiği kısa malûmâtta yukarıdaki bilgileri tekrarlamaktadır (Tuman 2001/II: 548).

Hasan Çelebi, şairin kendisine Abdî-i Zarîf dendiğini söylüyor. Beyânî de tezkiresinde bu bilgiyi tekrar ediyor ve şairin “kadimî zurefâ”dan olduğunu sözlerine ekliyor (Sungurhan Eydurun 2008: 106). Âşık Çelebi, tezkiresinde onun yaşadığı zamanda İstanbul'da dört kişinin “Zarîf” lakabıyla anıldığını, Karamanlı Sabûhî'nin bunlardan biri olduğunu söylüyor (Kılıç 2010/III: 1284). Çelebi sözlerinin devamında Sabûhî hakkında “lakabı ‘Abdî-i Zarîf idi, fi'l-hakîka haylice harif idi” demekte ve şairin şu beytini lakabı hakkında söylediğini ifade etmektedir:

Güzel yigitlere kûl oldı bâdeye bende
Şabûhî'ye bu cihetden dinildi 'Abdî Zârîf (Kılıç 2010/III: 1283)

Sabûhî bir başka beytinde bu zarâfet bahsine yine şöyle temas eder:

Meyl itse Şabûhî ne 'aceb bâdeye ol kim
Tab'ında letâfet ola zâtında zarâfet (Divan: 10a)

Tezkirecilerin tekrar ettiği bu zarif ve zurefâ tâbirlerinden Karamanlı Sabûhî'nin çevresinde zarâfetiyle tanınan biri olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Hasan Çelebi de onun hakkında “Zerâfetle şöhre-i dünyâ olan kadimî zurefâdandır” (Sungurhan-Eyduran 2009: 461) ifâdelerini kullanıyor. Bu arada bu makaleye konu olan divanda “Divançe-i Sâbûhî 'Abdî-i Zarîf-i Karâmânî” şeklinde bir not bulunmaktadır.

İcrâ ettiği mesleğe ve civârında bulunduğu şahsiyetlere bakılacak olursa Sabûhî'nin iyi bir eğitim gördüğünü söylemek mümkün. Âşık Çelebi, tezkiresinde onun ilimde akrânı içerisinde mümtaz olduğunu söyler (Kılıç 2010/III: 1284). Kendisi Kânûnî Sultan Süleyman'ın hocalarından Hay-

rüddin Hâce'den mülâzım olmuş, Amasya ve Kütahya başta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerinde müderrisliklerde bulunmuştur.

Karamanlı Sabûhî, ilmin yanı sıra mûsikî ve şiirle de meşgul olmuştur. Âşık Çelebi onun güzel bir sese sahip olduğunu ve tanbur çalabildiğini söyler (Kılıç 2010/III: 1284). Yine Çelebi'ye göre, Sabûhî Karaman'dan İstanbul'a geldiğinde mûsikîdeki maharetiyle meşhur olmuştur. Onun bulunduğu meclislere insanların büyük bir ilgi gösterdiğini yine Âşık Çelebi'den öğrenmekteyiz.

Sabûhî'nin, yaşadığı devirde bazı kalem erbabı ve devlet adamlarıyla yakınlık kurduğunu söyleyebiliriz. Seydî Ali Reis kaynaklarda zikredilen isimler arasındadır. Âşık Çelebi, Seydî Ali Reis'le Karamanlı Sabûhî'nin çok yakın arkadaş olduklarını ve her nereye giderse gitsin Sabûhî'nin dönüp geldiği yerin onun evi olduğunu söyler ve onun Seydî Ali Reis'le yakınlığını şöyle ifade eder:

Ammâ menzil ü me'vâsı merhûm Kâtibî Seydî 'Ali hânesi ve her ne makâmı seyr eylese 'âkıbet karârgâhı anun kâşânesi idi. Levâzım-ı zarûriyyesine ol mütekeffil ve her bâr bâr-ı me'ûnâtına ol mütehammil idi. Biri birine karındaşdırlar ve hâlet-i gamda hem-dem olup yaş dökmekte ve vakt-ı işretde yek-dil olup cur'a-pâş olmakda demü'l-ahaveyn gibi bir yirden cûş u hurûş iderlerdi." (Kılıç 2010/III: 1284)

Âşık Çelebi "Monla Sabûhî" diye andığı şairin bekâr yaşadığını söylemektedir. Ömrü sohbet toplantılarında, hamamlarda, güzelleriyle ünlü olmuş yerlerde geçen Sabûhî'nin zevk ve safâ ehli bir kişi olduğu söylenebilir. (Kılıç 2010/III: 1285).

Sabûhî Baalbek kadısıyken vefat etmiştir. Âşık Çelebi'ye göre öldüğünde geriye varislerine kalacak hiçbir şey bırakmamıştır.

1.2. Divanı

Karamanlı Sabûhî'nin Kanunî Sultan Süleyman adına tertip edilmiş bir divanının olduğunu Riyâzî, Riyâzü'ş-Şu'arâ'da nakleder (Riyâzî: 95b). Bu divanın şimdilik bir nüshasını tespit edebildik. Bu nüsha Medine'de bulunan Arif Hikmet Bey Kütüphanesi'nde 811157 numarada kayıtlıdır.² Bazı araştırmacılar Sabûhî'ye ait başka bir divan nüshasının Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Kütüphanesi'nde olduğunu söylese de burada Sabûhî mahlasıyla kaydedilen iki yazmadaki şiirler Tokatlı Sabûhî Ahmed Dede'ye aittir.

² Sabûhî'nin şiirlerinin yer aldığı bu yazma divanı bizimle paylaşma lütfunda bulunan Ferhat Sürmeli'ye teşekkür ederim.

Sabûhî Divanı toplam elli bir varaktır. Divan, bir dibâce ile başlamakta ve bu dibâce manzum ve mensur kısımlardan oluşmaktadır. Bu kısımda beyit, mesnevi, kıta tarzında yazılmış şiirler yer alır. Dibâce, süslü bir nesir üslubuyla yazılmıştır. Bundan sonra seher ve tuğra redifli 2 kaside gelmektedir. Divanın gazeller kısmında 105 gazel yer almaktadır. Diğer nazım şekilleriyle yazılan şiirlerin dağılımı ise şöyledir: 5 murabba, 2 kıt'a, 1 muhammes, 5 mesnevi, 11 müfred, 8 matla, 8 muamma.

1.3. Sanatı

Kaynaklar Karamanlı Sabûhî'nin şiirle iştigâlini "*muktezâ-yı zarâfetdür*" şeklinde bir sebebe bağlar. Bu durumda Sabûhî büyük ihtimalle çevresinin etkisiyle şiir yazan kalem erbabındandır. Şairin böyle bir sebeple şiir yazması herhalde önemlidir. Çünkü buradan o devirde yaşayan zarâfet erbabının şiirle meşgul olduklarını anlayabileceğimiz gibi 16. yy.'da şiire dâir mevcut kabullerin de hangi yönde olduğunu çıkarabiliriz.

Kaynaklar, onun mahlasını alış sebebi üzerinde özellikle durur. Âşık Çelebi, şairin mahlasını alış sebebini "Der-i meyhânedede bulmuş fütûhî / Kadehpeymâ kulun ya'ni Sabûhî" (Kılıç 2010/III: 1263) beytine bağlar.

Bazı nazire mecmualarında Karamanlı Sabûhî'nin şiirleriyle karşılaşmak mümkündür. Sabûhî'nin nazîrelerine Pervâne Bey Mecmuası ile Edirneli Nazmî'nin Mecma'u'n-Nezâirinde rastlamaktayız. Pervâne Bey Mecmuası'nda Sabûhî'nin 24 adet naziresi yer almaktadır. Nazirelerin yazıldığı şairler ve Sabûhî'nin nazire sayısı aşağıdaki gibidir:

Şairin Adı	Sabûhî'nin Yazdığı Nazire Sayısı
Ahmed Paşa	3
Şeyhî	2
Mesihî	2
Necâtî Bey	4
Selmân-ı Kadî	1
Resmî-i Bursevî	2
Cem Sultan	2
Karamanlı Nizamî	1
Zâtî	2
Şevkî-i Selef	1
Usûlî	1

Şem'î Dede	1
Kemâlî	1
Tâli'î	1
Toplam	24

Tablo 1: Pervâne Bey Mecmuası'na göre Karamanlı Sabûhî'nin nazireleri

Şairin, Edirneli Nazmî'nin Mecmâ'u'n-Nezâirinde toplam 18 naziresi yer alır (Köksal 2012). Mehmet Fatih Köksal tarafından yayına hazırlanan Edirneli Nazmî'nin Mecmâ'u'n-Nezâirinde bu nazirelere işaret edilmiştir. Burada da şairin nazire yazdığı şairler ve nazire sayıları söz konusu bu kaynaktan hareketle aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Şairin Adı	Sabûhî'nin Nazire Sayısı
Ahmed Paşa	5
Necâtî Bey	1
Ulvî	2
Nizâmî	1
Ahmedî	1
Nesîmî	1
Atâyî	1
Ca'fer Çelebi	1
Şâmî	1
Şâhidî	2
Resmî	2
Toplam	19

Tablo 2: Mecmâ'u'n-Nezâir'e göre Karamanlı Sabûhî'nin nazire yazdığı şairler ve nazire sayıları

Pervâne Bey Mecmuası'nda Sabûhî'nin en fazla nazire yazdığı şair Necâtî Bey, Edirneli Nazmî'de ise Ahmed Paşa'dır. Bu durumda onun Necâtî Bey'den ve Ahmed Paşa'dan etkilendiğini söylememiz mümkündür. Zarâfet gereği şiir söyleyen bir şairin bu nazireleri, aslında bir bakıma şiir meclislerinde o devirde beğenilerek okunan şairlere de işaret etmektedir.

Tezkirelerde Sabûhî'nin edebî anlayışı ve gazelleri için bir yorum pek bulunmamaktadır. Sadece Hasan Çelebi Tezkiresi'nde şairle ilgili "Muktezâ-yı

zerâfetdür diyü şî're dahı sarf-ı himmet ve bezl-i evkât u sâ'at itmişdür” (Sun-
gurhan 2009: 461) denmektedir. Buradan Sabûhî'nin zarafet gereği şiirle il-
gilendiğini anlayabiliriz.

Görüldüğü üzere Sabûhî hakkında bilgi veren kaynaklar onun şiirleri ve sa-
natı hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmaz. Ancak, Karamanlı
Sabûhî, zaman zaman şiiri hakkında kendisi değerlendirmelerde bulunur:

Sözde Sabûhî vâsf-ı mey ü la'li yâd kıl
Vir şî'rüne selâset ü rengîn-edâlg it (Divan: 10a)

Sabûhî, şiirlerinde bir divan şairinin ele aldığı konuların dışına pek çıkmaz.
Bu durum onun, en güçlü dönemlerinden birini yaşayan klasik üslûbun et-
kisinde şiirler yazdığını göstermektedir. Onun, şiirlerinde zaman zaman fe-
lekten ve muhitinden şikâyet ettiğini görmekteyiz. Aşağıda yer verdiğimiz ve
“Kimseden kimseye âlemde vefâ gelmezmiş” mütekerrir mısralı muhammesi-
nin ilk bendinde yer alan dizeleri bunun tipik örneklerindendir:

Ey gönül geç bu cihândan ki vefâ gelmezmiş
Terk-i esbâb-ı tarab kıl ki şafâ gelmezmiş
Cehd idüp bâkîye sa'y it ki fenâ gelmezmiş
Cân kulağına dirîgâ bu nidâ gelmezmiş
Kimseden kimseye 'âlemde vefâ gelmezmiş (Divan: 17b)

Sabûhî'nin şiirlerinde mey, meyhâne, meykede, pîr-i mugan, mug-beçe, tolu,
humar, şarâb-ı sâf, kadeh, bâde-i nâb, def-i gam, la'l, sabûh, nûş eylemek,
bezm, müdâm, câm-ı Cem, safâ, meclis, sâkî, câm içmek, işret, ayag gibi işret
terimleri ve bunu hatırlatan kelime ve terkipler sıkça geçmektedir. Hatta bir
beytinde “Pîr-i mugâna mug-beçe pür itdi virdi kim / Toluda hürmet eyle-
mez ogul atasına” (Gıynaş 2014/III: 590) diyen Sabûhî, bir mecliste olması
muhtemel bir teamülden de bizleri haberdar ediyor gibidir. Bu gibi konuların
sıkça işlenmesinin şairin mahlasıyla ve bu mahlası alış sebebiyle de bir ilgisi
olduğu düşünülebilir. Şairin divanında 11b-12a sayfaları arasında ve bu ya-
zıda onuncu sırada bulunan gazelinde bu türden kelime ve terkipleri topluca
görmek mümkündür:

Sabûhî'nin şiirlerinde artık oturmuş, mazmunları yerli yerince söylenmeye
başlanmış bir Klasik edebiyat manzarası vardır. Tezkirecilerin şiiri hakkında
ketum davranmalarına rağmen, onun şiirleri hiç de göz ardı edilecek cinsten
değildir. Aşağıda seher redifli kasidede geçen beyitler de mazmunların yerli
yerince kullanılması, klasik şiir estetiğini duyuran anlam ve ses dünyası ile
herhalde bu durumu örneklendirmektedir.

Beñzer getürdi nükhet-i zülfün şabā seher
Gülşende kıldı sünbül ile merhabā seher

Ta'zīm idüp çemende aña serv-i ser-firāz
Hoş geldiñ ey şabā diyüp oldı dütā seher

Gösterdi bil ne mu'ciz-i 'İsā nesīm-i şubh
Kıldı revān mürde-i hāke 'atā seher (Divan: 4b)

Sabûhî bir gazel şairidir. Onun divanında bulunan şiirlerin büyük bir kısmı gazellerden oluşmaktadır. Bu gazeller eski şiirimizin dikkat çekici örnekleri arasında sayılabilir. İyi bir eğitim gördüğü anlaşılan Sabûhî gazellerinde Arapça ve Farsça kelime ve terkipleri yerli yerince kullanır. Ayrıca şiirlerinde bazı âyetlere iktibas yapmaktadır. Sabûhî'nin bazı şiirlerinde tarihî ve gündelik bilgileri kullandığı görülür. Ayrıca onun şiirlerinde Türkçe bazı arkaik kelime ve eklere rastlandığı olur. Şairin aşağıdaki gazeli bu söylenenlere örnek gösterilebilir:

Firkatûñ bīmārına ey dost visālûndür 'ilāc
Hikmet-i Loqmān-ıla kılmaz tabī'at imtizāc

Varlıguñ şehrin harāb idüp var ābād ol yüri
Şehr vīrān olsa andan kimsene almaz harāc

'Ārızuñ ve's-şems okur nūr-ı cebīnūñ ve'd-đuhā
Ey şaçuñ ve'l-leyli ol leyle 'ızāruñdur sirāc

Bülbül-i gülzār-ı ma'nā ol ki anuñ nālesi
Nice nice şehlere terk itdürüpdür taht u tāc

Cevr ider dil-ber diyü kalbūñi kılma münkesir
Ey Şabūhî cām içüp olma iñen nāzik mizāc (Divan: 11a)

Sabûhî şiirlerinde genelde lirik konular üzerinde yoğunlaşır. Bunun yanında şiirleri arasında bir hikmeti dile getiren beyitler de yok değildir. Sabûhî'nin şiirlerinde sosyal hayatla ilgili bazı unsurlara da rastlamak mümkündür. Aşağıdaki beyitte Sabûhî, abdalların görünüşünü konu edinmektedir:

Abdāl-ı pā-bürehne olup terk-i tāc kıl
'Ālem içinde başı açık pādşālıg it (Divan: 10a)

Sabûhî, şiirlerinde bazen inanışlara da temas etmiştir. Aşağıdaki beytinde seher vakitlerinde edilen duaların kabul edileceğine dair bir inanış dile getirilir:

Görse dīdāruñı Şabūhî vaşluñ eyler arzū
Şubh vahtinde du'ālar müstecāb olmağ gerek (Divan: 21b)

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Sabûhî bir gazel şairidir. Nazire mecmularında nazirelerinin yer alması onun döneminde hangi şairlerden etkilendiği

konusunda bir fikir edinmemize yardımcı olmaktadır. Onun buraya aldığımız gazelleriyle Pervâne Bey'in ve Edirneli Nazmî'nin nazire mecmularında yer alan gazelleri arasındaki farklara aşağıda yer verilmiştir.³

2. Gazellerinden Örnekler

1

[mef'ülü fâ'ilätü mefâ'ilü fâ'ilün]

Var pâdişâh-ı 'ışk çapısında ol gedâ
İsterseñ olasıñ iki 'âlemde pâdişâ

Müsâ durur haıtuñ iki câzû o ğamzeler⁴
Geh zülfiñi 'aşâ düzedürler geh ejdehâ

Devletlü baş ki anda vatan tuta kâkülün
'İzzetlü ser ki aña düşe säye-i hüme⁵

Âhumla gözlerüm şulayup pâk ider çapuñ
Reşk eylese 'aceb mi baña ebr ile şabâ

Derd ile cân virürse Şabûhî esirgemeñ
Hây uyma dir iken n'içün uymazdı ol baña

2

[fâ'ilätün fâ'ilätün fâ'ilätün fâ'ilün]

Câna göster kaçlarıñ k'oldur hilâl-i 'ıyd aña
Kaşuñı 'arz it ki budur 'âlem-i tevhi'd aña

Kim ki terk-i tâc idüp bulmaz ta'alluğdan hâlâş
Ol çalender olamaz lâyıç degil tecrid aña

Zülfünüñ küfrine her kim 'arz-ı imân eylemez
Lâzım olur eylemek imânını tecdid aña

Bâde nüş itdükçe dil gülşende dil-dâr olmasa
Ğonceler peykân olur şemşir-i berg-i bîd aña

Yâr elinden bu Şabûhî bir çadeh nüş itdi kim
Câm-ı Cem kıldı hased reşk eyledi Cemşid aña

³ Burada farklara işaret edilirken bazı kısaltmalar kullanılmıştır. Karamanlı Sabûhî Divanı KSD, Pervâne Bey Mecmuası PBM, Edirneli Nazmî'nin Mecmâ'u'n-Nezâiri ise MN şeklinde gösterilmiştir.

⁴ Müsâ durur haıtuñ: Müsâ haıtuñ ile PBM

⁵ düşe: düşer PBM

3

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Āsitānuñ Ka'be-i ehl-i şafādur Muştafā
Kıble haqqı-çün ruhuñ nūr-ı hudādur Muştafā

Tal'atuñ pür-nürdur cānā yed-i Mūsā gibi
Kākül-i pür-çınuñ anda ejdehadur Muştafā

Kāmetüñ bir şem'-i kāfūr u ruhuñdur şu'lesi
Rāstī uşşāka nūr-ı reh-nümādur Muştafā

Ğamzenüñ her birisi bir kātıl-i hūn-rīzdür
Gözlerüñ hod aşıka 'ayn-ı 'atādur Muştafā

Qanlar ağılarsa Şabühī derd-mendüñ n'ola kim
Nice demlerdür cemālūñden cüdādur Muştafā

4

[mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Lebüñ hayāli ile içdüm ol kadar mey-i nāb⁶
Humār gitdi başumdan gözüme geldi şarāb

Cihānda zāhid ile 'āşık ola mı hem-reng
Kişiye şöhet-i nā-cins çünki oldu 'azāb⁷

Rumüz-ı 'ışkı ne bilsün faķīh 'āşika şor
Bu fenn[e] 'ālim olanlar virür su'āle cevāb

Yaқardı süz-ı derūnum cihānı ser-tā-ser
Eger bu dīde-i giryān irişüp urmasa āb

Şabühī her sözüm olursa n'ola mestāne
Gidüp humār başumdan gözüme geldi şarāb

5

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Derd-mend ister beni çün kim haķīb
Eydüñüz terk-i devā kılsun taķīb

İl vefāya şād olur ben cevruñe
Herkese қadrince irüşür naşīb

⁶ içdüm ol kadar mey-i nāb: itdüm evvel kadrümi nāb MN

⁷ 'azāb: 'itāb MN

Ağlasam yār açılır ruḥdan olur
Nite gülşende gül ile ‘andelīb

Hāy kāfir setr-i ī‘mān eyleme
Zülfüñü gül ruḥlaruñ üzre şalup

6

[mef‘ülü mef‘āilü mef‘āilü fe‘ülün]

Ey zülfî muṭarrā ruḥı zībā gözi āfet
Olduñ leb-i cān-baḥşuñ ile kân-ı melāḥat⁸

Ġam gelse dile fikr-i lebüñ kurtarur ey dost
Zīrā ki olur bāde ile def‘-i melālet

Mānend-i perī tañ mı eger gā’ib olursa
Ol rüḥ-ı muşavverde ki var bunca leṭāfet

Bir küy iti ‘ad iderimiş kendüsin aġyār⁹
Ol seg bu cihetden mi kıılır bize ‘adāvet¹⁰

Meyl itse Şabûḥî ne ‘aceb bādeye ol kim
Tab‘ında leṭāfet ola zātında zārāfet

7

[mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilün]

Göster dehān u la‘lūñi sükker-nümālīg it
Çöz kākül-i müselselūñi dil-rübālīg it

Abdāl-ı pā-bürehne olup terk-i tāc kııl
‘Ālem içinde başı açuķ pādşālīg it

Şāh olmaķ ister iseñ eger iki ‘āleme
Terk eyle varı dost yolında gedālīg it

Gird-āba düşdi baḥr-i ġam içinde fülk-i dil
Ey Hızr-ı pey-ḥuceste yitiş āşinālīg it¹¹

Sözde Şabûḥî vaşf-ı mey ü la‘l-i yār kııl
Vir şi‘rüne selāset ü rengin edālīg it

⁸ Olduñ: Olduķ PBM

⁹ ider: eyler PBM

¹⁰ kıılır: ider PBM

¹¹ āşinālīg: dil-rübālīg PBM

8

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Fırkatüñ bīmārına ey dost vaşluñdur 'ilāc¹²
 Hikmet-i Loqmān ile kılmaz taḫī'at imtizāc

Varlığuñ şehrin ḫarāb idüp var ābād ol yüri
 Şehr vīrān olsa andan kimsene almaz ḫarāc

'Arızuñ Ve's-şems okur nūr-ı cebīnūñ Ve'd-ḫuḫā
 Ey saçuñ Ve'l-leyl ü ol leyle 'ızāruñdur sirāc

Bülbül-i gülzār-ı ma'nā ol ki anuñ nālesi
 Nice nice şehlere terk itdürüpdür taḫt u tāc

Cevr ider dil-ber diyü kalbūñi kıлма münkesir¹³
 Ey Şabūḫī cām içüp olma iñen nāzük-mizāc

9

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Meclise virsün ferāḫ bāde gidersün ğam ḫadeḫ
 Devr-i güldür olmasun sāķī elüñden kem ḫadeḫ

Ben şarāb-ı 'ışk-ı 'ālem-süzıla sermest iken
 Almamışdı destine bezm içre daḫı Cem ḫadeḫ

Nüş-ı cān olsun leb-i cān-baḫşuñ içdi ḫanımı
 Ḫande var bunun gibi rengīn mey ü ḫurrem ḫadeḫ

Bezm-i 'uşşāka niçün gelmezsin ey cān pāresi
 Ḫasret-i la'l-i lebūñle ḫan yudar her dem ḫadeḫ

Bu Şabūḫī dā'imā şoḫbetsüz olmaz sāķiyā
 Ğam muşāḫib eşk-i ḫününüm mey ü dīdem ḫadeḫ

10

[fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]

Bu fenā dünyede ger isteriseñ rāḫat-ı rūḫ¹⁴
 Şubḫ-dem yār-ı şafā-baḫş ile nüş eyle şabūḫ

Sāķiyā şun mey-i gül-reng olalum mestāne
 Tevbenūñ añma adın olmasa mānend-i naşūḫ

¹² vaşluñdur: vaşluñdan MN

¹³ kıлма: itme PBM: münkesir: mün'akis MN

¹⁴ Bu fenā dünyede ger: Bu fenā evde eger PBM

Dâmenüñ dest açaldan alımazsın ey dil
Kâdr ile Âdem olup ‘ömr ile olursañ Nûh

Ey gönül var der-i mey-hâneyi dağğ it seherî
Ki nice bağılu ise andan irür feth ü fütüh

Dürr-i dendânını nazm eyle Sabûhî yârüñ
Tâ ola her gâzelüñ hûb ü kelâmuñ memdüh

11

[mef‘ülü fâ‘ilâtü mefâ‘ilü fâ‘ilün]

Hicrünüle oldı ‘işretüm ey âfitâb telh
Sâkî şağıl ü meykede teng ü şarâb telh

Yandı yakıldı döne döne hâl-i zâruma
Süz-ı derünümü görüp oldı kebâb telh

Bu derd ile nigâr cemâlınden oldı dūr¹⁵
Gül oda yakdı kendüsin oldı gül-âb telh

La‘lün meyin şorana kadeh şunma sâkiyâ
Şîrîn-dehen nigâra yaraşmaz cevâb telh

Olmasa bir kişide Şabûhî huzûr-ı kalb
Her ‘işret aña miñnet olur her hoş-âb telh

12

[mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün]

Belâ küyunda kıldum hâne bünyâd
Görenler didiler hağ kılsun âbâd

Leb-i şîrînüñe ben cân virelden
Añılmaz oldı iñen dağı Ferhâd

Çapusunda beni kul eylemişdür
Bu berg-i nâzile ol serv-i âzâd

Yüzüñ gören olur şâd u ferağ-nâk
N’ola ism-i şerîf olsa ferağ-şâd

Şabûhî ‘ışk-ı dil-berden uşanmaz
Ki olmuşdur gam u derdiyle mu‘tâd

¹⁵ nigâr: dost KSD, düst MN

13

[fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Şāhdur çünki eyleyen bī-dād
İre mi kimseden göñül saña dād

Sıhr ‘ilminde gözleri māhir
Hīle fenninde ğamzeler üstād

Şatılır çārsū-yı miñnetde
Kimi dellāl-ı ‘ışk kılsa mezād

Nār-ı hicrūñe şabr ider aġyār
Kāfir olur cehenneme mu‘tād

‘İşkuñı muhkem eyledüñ dilde
Bek olur kāfir urduġı bünyād

Bu Şabūhī şarāba düşdi yine
Hırmen-i tevbeyi kılup ber-bād

14

[mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Ġubār-ı hāk-i rehūñ tütīyā-yı dīdemdür
Hadeng-i ğamze-i mestūñ huzūr-ı sīnemdür

Hadūñde haţtuñı görsem ğamum olur eفزün
Egerçi sebze vü akarşu dāfi‘-i ğamdur

Revān olursa ‘aceb midür eşk-i hūñnüm
Ki pāy-ı servūñe yüz sürmedi nice demdür

Neşim-i kākül-i miskīnūñ olmasa cānā
Çemende bād-ı şabādan eşer baña semdür

Geçerse ‘ömr-i ‘azīzūñ figān u nāyleyle
Şabūhī ğam yeme bu da bir özge ‘ālemdür

15

[mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün]

Cefası dil-berūñ ‘ayn-ı vefādur
Belā vü derdi ‘uşşāka devādur

Benüm kıblem varup Ka‘be kapuñda
İşigūñe yüzüm sürmek şafādur

Vefā kıl ben faķır ü müstemende
Zekāt-ı genc-i hūsnūñe sezādur

N'ola aḥvālime acırsa deryā
Gözümüñ yaşı ile āşinādur

Şabûḥî ağlar idi dil-berinden
İñen bî-rahm u iñen bî-vefādur

16

[mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün]

Ḥayāl-i ḥāl ü ruḥsāruñla yanmış nice dāğum var
Gülinden lālesinden bağ u şahrānuñ ferāğum var

Serīr-i 'ışkda ol şāh-ı gerdün-iḳtidārum kim
Ḥicāb-ı eşk-i çeşmden kurulmuş bir otāğum var

Şerār-ı nār-ı 'ıŝkuñ 'arş-ı dilde şābit olaldan
Benüm hūrşīd ü meh gibi nice yanar çerāğum var

Saña ey ḥ'āce bāzār-ı cihānuñ cümle esbābı
Benüm milk-i fenāda ne alup ne şatacağum var

Şabûḥî zülfi içre çehre-i yāri görüp dir kim
Şeb-i deycūr içinde meh gibi bir yüzi āğum var

17

[mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün]

Didüm dil-dāra tīğüñ küt-i cāndur¹⁶
Hemān aldı ele kim der-miyāndur

Kimüñle cenk ider bu çeşm ü ebrū
Elinde dā'imā tīr ü kemāndur

Maḥallüñde gice ḥ'āb itmek olmaz
Seḫer olunca feryād u figāndur

Diler çün ḥançer ü tīğüñ dil ü cān
Ki minnetdür bular hod der-miyāndur

Seg-i küyum dise bir kez Şabûḥî
Eger ta'zīm ise saña hemāndur

18

[fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]

N'ola āşüfte vü şūrīde olursa dilümüz
Çün ezel 'ışk ile taḫmīr olınpdur gilümüz

¹⁶ Bu mısradaki vezin bozuk.

Biz sipāhī olalı ‘ışk ile tīmār-ı ğama
 Ahumuz bād-ı hevā derd [ü] belā hāşılımuz

Mihr-i ruhsāruña irerdi gönül zerre-mişāl
 Olmasa zülf-i perīşānuñ eger hāyilümüz

Şoralum la‘lūñe Kānūn [u] Şifā mes’elesin¹⁷
 Olmadı hikmet-i Loqmān ile hāl müşkilümüz

Cānib-i şāh-ı cihāndan ger ola hūsn-i semā¹⁸
 Ey Şabūhī ola bir bülbül-i gūyā dilümüz

19

[fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

Her kişi dil-ber sevüp cām içmege kıldı heves
 Vā‘izā gūş eylemez kimse naşihat sözi kes

Cām-ı ‘ışkı nūş idüp ‘alemde bī-bāk ol yüri
 Bāde-i şevk ile mest olana dahl itmez ‘ases¹⁹

Sāye şalsañ ey hümā-yı ‘izz ü devlet üstüme
 Himmetüm pervāzına olmazdı ‘anķā bir meges

Fehm iderdüñ ney gibi baĝrum delüp zār olduğum
 Ğūş ideydüñ nāle vü feryād u āhım bir nefes²⁰

Haste ‘āşık çekdi rahtı bī-nefes kaldı hemān
 Ey şabībüm gel yitiş görsün seni cān bir nefes²¹

Ey Şabūhī zülf ü la‘linden perīşān oldı dil
 Taĝdurlar ‘aqlı cem‘ olsa hevāyile heves²²

20

[fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

Gül şüküfte gonceler hāndān u bülbül zār imiş
 Kūy-ı dil-ber bāĝ-ı cennet gibi bir gülzār imiş²³

Pest ü a‘lā her kişinüñ himmeti kadrinedür
 Zāhidüñ maşsüdi cennet ‘āşıkuñ dīdār imiş²⁴

17 Şoralum: Şoraram PBM.

18 Cānib-i şāh-ı cihāndan ger ola hūsn-i semā’: Āh ü efgānumı gül gibi eger gūş ide yār PBM.

19 şevk: ‘ışk PBM.

20 ideydüñ: iderdüñ MN; Beyit PBM’de yok.

21 Beyit KSD’de ve MN’de yok.

22 ‘aqlı: ‘aqlımı MN

23 Kūy-ı: Gördi PBM

24 maşsüdi: fikrinde.

Çârsû-yı ‘ışkda kim dir ki bulunmaz metâ‘
Derd alup cânlar şatarlar bir ‘aceb bâzâr imiş²⁵

Kimi aglar kimi inler kimisi feryâd ider²⁶
Kûy-ı dil-berde be hey ‘âşık temâşâ var imiş

Bâde-i la‘lüne cân virür Şabûhî dil-berün
İçmez oldum didügi yârân ‘abeş inkâr imiş²⁷

21

[fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün]

Virdi dil naqd-i hayâtı leb-i cânâna ‘Ivaz
Cân olur çünkü cihân içre yine cânâ ‘Ivaz

Derdüñi yanmağıla kıılma vefâ ümmîdin
Hiç olur mı ki ola âteş-i süzâna ‘Ivaz

Sîm-i eşki döke şaça yoluña harc itdüm
Görmedüm habbece ol genc-i firāvâna ‘Ivaz

Her tolu başına bir büse gerekdür sâkî
Cân virür her kişi ol la‘l-i Bedağşâna ‘Ivaz

Ey Şabûhî gözümüñ yaşına rahm itmedi yâr
Kimsene virmedi bu dünyede yârâna ‘Ivaz

22

[mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün]

Göñül ki la‘l-i lebüñden kıılur piyâle tama‘
Şu teşnedür ki ider çeşme-i zülâle tama‘

Biliyle zülfi için kııldum anca ince hayâl
Belî kıılur şu ki şâ‘ir ola hayâle tama‘

Dehân-ı dil-bere cân virmek ile şulh itdüm
Dağı o gamze-i hün-rîz ider kıtâle tama‘

Hayâl-i hâlûñile dilde tohm-ı mihr ekdüm
Lebün şafâsına kııldum şarâb-ı âle tama‘

‘Arûs-ı dehre göñül virme bakma zînetine
Şabûhî merd iseñ itme bu pîr-i Zâle tama‘

²⁵ şatarlar: sat[ıl]r MN.

²⁶ Kimi: Kimisi PBM; kimisi: kimi PBM.

²⁷ İçmez: Açmaz MN.

23

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Olmaz bir lahza gönüm la'l-i dil-berden ırâğ
 Tûfî-i şîrîn-kelâm olur mı şekkerden ırâğ

Ey gönül dünyâ eger senden kaçarsa itme 'ayb
 Köhne zendür lâ-cerem olmak gerek erden ırâğ

Sâye şalsañ n'ola ben hâk-i za'îfîn üstüne
 Sâye-i serv olmadı çün kim şehâ yerden ırâğ²⁸

Görelî serv-i ser-efrâzî kenâr-ı âbda
 Olmadı kıddüñ hayâli dîde-i terden ırâğ

Bu Şabûhî men' olunmaz bâdeden maḥmûr ile
 Teşne-dil olur mı hergiz âb-ı kevşerden ırâğ

24

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Gülşen-i dehr içre isterseñ gönül gâmdan ferâğ
 Gonçe-leb bir serv-kâmetle koma elden ayâğ

Seyr-i gülzâr eylesem zülf ü ruḥuñsuz dostum
 Dâğ olur her berg-i gül her târ-ı sünbül bend ü bâğ²⁹

Bî-sütün-ı gâm tenüm bu tâze dâğum lâledür³⁰
 Oldı ben Ferhâd'a ey Şîrîn-dehen tağ üsti bâğ

Ka'be-i küyuña ey Mısr-ı melâhat gitdi dil
 Bu meşeldür kim degüldür 'âşîka Bağdâd ırâğ

Bu Şabûhî hastenüñ cânâ şorarsañ ḥâlini
 Çeşm-i maḥmûruñ mişâli gâh şayru gâh şağ

25

[mefâ'ilün fe'ilātün mefâ'ilün fe'ilün]

Çemende bülbüle ezhâr kıldılar teklîf
 Ki her seher şeh-i gül vaşfin eyleye ta'rîf

Dehân-ı gönceden aldı haber nezâketile
 Hezâr luṭf u şafâyıla eyledi tavşîf

²⁸ yerden: benden MN

²⁹ berg-i gül her târ-ı sünbül: berg-i sünbül tâze güldür PBM

³⁰ tenüm: benem

Hevâsı sünbülünün mürdeler kıılır ihyâ
 Nesîm-i sîne-küşâyile beñzer oldı ħarîf
 Ne salġanat hevesi ne hevâ-yı bāġ-ı behişt
 Bu künc-i miġneti bir kerre eyleseñ teşrîf
 Hisâbsuzdur efendi benüm saña ‘ıřķum
 Cefâ vü cevruñi taźyîf kııl gerek taz’îf
 Güzel yigitlere ħul oldı bādeye bende
 Şabûġiye bu cihetden dinildi ‘Abd-i Zârîf

26

[mef’ülü fâ’ilätü mefâ’ilü fâ’ilün]
 ‘Iřķuñ risâlesini oġurken sebaġ sebaġ
 Āġ eyledüm ki yandı risâlem varaġ varaġ
 Ebrûlaruñ ġayâlüme geldikçe şanuram
 Güyâ ki bu hilâldür olmuşdur iki řaġ
 İster ziyâfet eyleye cânâ seni baġâr
 Güşende güller olduġu budur řabaġ řabaġ
 Ĥün-ı cigerle ‘âlemi şoldurdu gözlerüm
 Etrâf âsumânî şehâ řanmaġıl şafak
 Geçdi Şabûġî meykede şadrına řâġ-vâr
 Terk itdi câġ u manşıbını oldı oturaġ

27

[fâ’ilätün fâ’ilätün fâ’ilätün fâ’ilün]
 Dest-i üstâd-ı ezelden oldı çün bünyâd ‘ıřķ
 Evvelâ vîrâne göñlüm eyledi âbâd ‘ıřķ
 Bir mu’allim-ġâne olmuşdur binâ-yı kâ’inât
 Diller etġfâli aña şâkirddür üstâd ‘ıřķ
 Sâlik-i râġ-ı ġaġıġat olup irer maġşada
 Kimi kılsa ġânġâġ-ı dehrde irşâd ‘ıřķ
 ‘Āġıbet vuşlat şarâbın içirüp mesrür ider
 Her kimi kim derd ü miġnetle kıılır nâ-şâd ‘ıřķ
 Boyını baġlu ħul idinmişdi beni ġırř u hevâ
 Ĥamdülillâġ devletüñde eyledi âzâd ‘ıřķ
 Bādeye düşdüm Şabûġî řevġ-i la’l-i yâr ile
 Eyledi ġayfâ ki tevbem ġırmenin ber-bâd ‘ıřķ

28

[fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]

Mürde cisme gele iy rūḥ-ı revānum cān ol
 Hüsrev iseñ n’ola dervîş evine mihmān ol

Cürm ü ‘işyānile taḥşīl olınan yüz kırasın
 Āb-ı rahmetle yumaḳ isteriseñ giryān ol

Teng ü tār oldı firākuñla bu çetr-i eflāk
 Berü gel pādişehüm taḥt-ı gönülde ḥān ol

Ḳoma ol Yūsuf-ı gül-çihre işigin elden
 Ey gönül ‘izzet ile var Mışır’a sultān ol

‘İyd-ı vaşlına irişmek diler iseñ yārūñ
 Ey gönül ka‘be-i kūyına varup ḳurbān ol

Şubḥa dek her gice bülbüllerin efgān itsün
 Dā’imā gül gibi ey ḡonce-dehen ḥandān ol

Mümkin olmadı nigārıyla Şabūḥī ide ‘ıyş
 Görem ey iki ayak bāde seni kim kān ol

29

[mef‘ülü fā‘ilātün mefā‘lū fā‘ilün]

Her kim ki sen ‘Alī-şıfatuñ Ḳanberi degil
 Yok gerdeninde tavḳ-ı rızā Ḥayderī degil

Bir baḥr-i ‘ışḳa fülk-i dil olmuşdur āşinā
 Keşti-i Nūḥ’ı ḡarḳ ider İskender’i degil

Elmās-ı eşkümi ideli la‘l-i āb-dār
 Kim dir bu dür-feşānlaruma cevheri degil

Didüm vaḫan idindi maḥallüñde müdde‘ī
 Ḥışm eyleyüp didi ḳoy a anuñ yeri degil

Kimüñ gerekse irmez eli çīn-i zülfüne
 Şayd-ı hü mā-yı ‘izz ü şeref serserī degil

La‘lūñ katında şehdi nice çeksün iştiḥā
 Ḥelvādur ol egerçi velī sükkerī degil

Virür talāk pīrezen-i dehre ‘āḳıbet
 Şanmañ Şabūḥī’yi ki sözüñün eri degil

30

[mef‘ülü fāilātü mefā‘lū fā‘ilün]

Şol ‘aşıḳuñ ki hıızr-ı ḫaḫuñ rehberi degil
 İskender ise zülmet-i ḡamdan berī degil

Ey sâlik aç gözün taleb-i çeşme-i hayât
Hızr'ı düşürdi zulmete İskender'i değil

Virdi gamuñla seyl-i fenāya bu 'âlemi
Kimdür diyen ki merdüm-i eşküm çeri değil

Ağyârı sür cenâb-ı refi'inde turmasun
Göge çıkan Mesîh'dür ey meh harı değil

Teşbîh olındı la'lüne çün kim şarâb-ı nâb
Sâkî Şabûhî bade içer kevşeri değil

31

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Bir gice tâ şubh olunca yâri añdum ağladum
Âşığı terk eyleyen dil-dârı añdum ağladum

Gülşen-i küyuñda bülbül gibi feryâd itdigüm
Ol boyı serv ü yüzi gülzârı añdum ağladum

Bir demidi nâz eylerdi nigârum ben niyâz
Yâr ile ol itdügüm bâzârı añdum ağladum

'Aql u şabrum hânümânın tärmâr idüp giden
Zülfî ser-keş gözleri Tâtârı añdum ağladum

Ey Şabûhî fırkat-i dil-berde her gün her gice
Kılduğum derdile âh u zârı añdum ağladum

32

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Nâr-ı 'ışkuñ çıkmaya hergiz derün-ı sîneden
Şerha şerha rîze rîze çâk çâk olursa ten

Gitdi egnümden kabâ başdan külâh abdâl-veş
Sînem üzre penbe-i dâğum olupdur pîrehan

Đarb-ı tob-ı âhdan ey hüsrev-i çâbük-süvâr³¹
Kalmadı bu kal'a-i dilde yıkılmadıç beden³²

Sensüzün seyr eylesem gülşende ey Tübâ-hıram
Gözlerüme gonce peykân görünür hançer diken

Ey Şabûhî dilde cânānuñ hayâl-i kāküli
Ejdhâdur kim bu vîrân şehri kılmışdur vağan

³¹ Đarb-ı: Zağm-ı PBM

³² yıkılmadıç: yıkmadıç KSD

33

[fe‘ilātün mefā‘ilün fā‘ilün]

Seyl-i eşkümden ey nigār şaķın

Kıanlu şudur bu cūy-bār şaķın

‘Āşıkā h̄ or baķma h̄āk görüp

Hemser-i şāh olur ğubār şaķın

Koma elden ayāĝı meclisde

Başuña çıkmasun ħumār şaķın

Baħr-i eşk-i rakıbe aldanma

Nāĝehān etmesün kenār şaķın

Sür Şabūhī sefīne-i kadeħi

Ele girmez bu rūzigār şaķın

34

[fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

Kimsenüñ ĝönlü şu gibi ħadd-i yāra aķmasun

Kimseler cān-ı ‘azīzin nār-ı hicre yaķmasun

Serv-veş āzāde olmaķ isteyen bu bāĝda

Gerdenine bir ğülün sünbül şaķını taķmasun

Sāyebān it zülf-i miskīnün ‘ızāruñ üstine

Āteş-i ruhsāruñ ey meh-rū cihānı yaķmasun

Rūze-i hicrün çeküp ister visālün ‘ıydını

Bu Şabūhī sen hilāl-ebriya nice baķmasun

35

[fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

Yüz yumazdı ğüldüĝince dā’imā ğülzāra şu

Öykünelden çok şafā kesb itdi ħadd-i yāra şu

Mihr ile māhı tıtulmuş şanmañuz inmiş durur

Ĥasret-i yār ile çarħuñ ĝözlerine ħara şu³³

Tāc-ı şāh u bār-ĝāh-ı ħüsrevīdendür nişān

Bu ħicāb-ı eşk-i çeşmi şanmañuz bir çāre şu³⁴

33 Ĥasret-i yār: Hecr-i dil-dār PBM

34 Beyit PBM’de yok.

Eşk-i çeşm ü âh-ı sūzānum görüp Ferhādveş
Başladılar nāleye kūh ü figān u zāra şu

Sākīyā mecrūh̄dur göñlüm gider mey şunmağıl
Bilme misin anı ey meh-rū ki sevmez yāre şu³⁵

Bir dem içinde yağardı iki ‘ālem milkini³⁶
Urmasaydı gözlerüm bu āh-ı āteş-bāra şu

Teşne-dildür bu Şabūhî haste tīg-i dil-bere
Bilür iken sūdmend olmaduğın bīmāra şu

36

[fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

Bu dil-i dīvāne kim ruhsāruñ eyler ārzū
Bülbül-i şūrīdedür gülzāruñ eyler ārzū

Merdüm-i eşküm reh-i ‘ışkuñda yüzi üstine
Sürünüp şular gibi dil-dāruñ eyler ārzū

Kūh-ı ‘ışka hüsrev-i Ferhād olupdur bu göñül
La‘l-i şīrīn şekker-i güftāruñ eyler ārzū

Büse alup yārdan cānuña kaşd eyler rakīb
Ey göñül şanma leb-i dil-dāruñ eyler ārzū

Leblerüñ cāmın dirīğ etme Şabūhî bendeden
Sākīyā çün la‘l-i şekker-bāruñ eyler ārzū

37

[mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilün]

Nağş eyleyen bu şemseyi saḳf-ı zebercede³⁷
Ruhsār-ı vechüñ eylemiş evvel müsevvede

Rūzı ne ise irişür elbette her gice
Yā rızḳ için nedür gice gündüz bu ‘arbede

Miske irişdi silsile-i zülf ü kākülün
‘İsā-lebüñ hadīşi nüfūs-ı mücerrede

Urdı göñül vilāyetini leşker-i gamuñ
Gelmiş degül cihāna benüm gibi gam-zede³⁸

35 PBM’de bu iki beyit takdim tehirlî.

36 iki ‘ālem milkini: ‘ālemün hep rahtını PBM

37 saḳf-ı: tāḳ-ı PBM

38 benüm: yaşum PBM

Pîr ü cevân u müflisi h̃âce ider müdâm
Bir gizlü gencdür be Şabûhî bu meykede³⁹

38

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Âh kim gönlünde feryādum benim yir itmedi
Taşlara kâr itdi âhum saña te'sîr etmedi

Dostlar dîvâne olduğum benim 'ayb eylemen
Yâr pür-çîn kâkülün boynuma zencîr etmedi

Gönlümi bir yâr-i bî-rahma giriftâr eyledi
Kâtlüme bu çarh-ı zâlim yahşî tedbîr etmedi

Kâfir olsun ol ki zünnâr-ı maḥabbet bağlayup
Sen büt-i sîmin-beri gönlünde taşvîr etmedi

Ey Şabûhî gönlüñi kırtarımazsın 'ışkıdan
Kimsene 'âlemde çün taqdîri tağyîr etmedi

³⁹ gencdür be: genc oldı PBM

Kaynaklar

- Çelebioğlu, Âmil (1994). *Kânûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Sabûhî, *Divân-ı Sabûhî*, Medine Şeyhülislam Arif Hikmet Bey Kütüphanesi, Numara: 811157.
- Gıynaş, Kâmil Ali (Haz.) (2014). *Pervâne b. Abdullah, Pervâne Bey Mecmuası, 3 Cilt*, İstanbul: Akademik Kitaplar Yayınları.
- İpekten, Haluk vd. (1988). *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kayabaşı, Bekir (1997). *Kâf-zâde Fâizî'nin Zübdetül-Eş'âr'ı*, yayımlanmamış doktora tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Kılıç, Filiz (Haz.) (2010). *Âşık Çelebi, Meşâ'irüŝ-Şu'arâ (İnceleme-Metin)*, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Köksal, Mehmet Fatih (2007). "Sabûhî". *Türk Dünyası Edebiyatçılar Yazarlar ve Şairler Ansiklopedisi*, C. 7, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 398.
- Köksal, Mehmet Fatih (2012). *Edirneli Nazmî, Mecma'u'n-Nezâ'ir*, Ankara: Kültür Bakanlığı. (Erişim Tarihi: 08.04.2017).
- Köksal, Mehmet Fatih (2014). "Sabûhî", <http://www.turkedebiyat isimler-sozlugu.com>. (Erişim Tarihi: 08.04.2017).
- Kurnaz, Cemal (2011). *Muhteşem Yüzyıl Edebiyatı*, Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Riyâzî, *Riyâzüŝ-Şu'arâ*, Atatürk Kitaplığı, Nuruosmaniye. Numara: 3724. vr. 95a-95b.
- Sungurhan Eydurhan, Aysun (Haz.) (2009). *Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretüŝ-Şu'arâ*, Ankara: Kültür Bakanlığı. (E-kitap Erişim Tarihi: 09.04.2017).
- Sungurhan Eydurhan, Aysun (Haz.) (2008). *Beyânî, Tezkiretüŝ-Şu'arâ*, Ankara: Kültür Bakanlığı. (E-kitap Erişim Tarihi: 08.04.2017).
- Tuman, Nail, (2001). *Tuhfe-i Nâ'ili Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, C. II, Haz.: Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, Ankara: Bizim Büro Yayınları.

ABSTRACT

16th Century Poets Karamanlı Sabuhi and Some Gazels

Sabûhî is a divan poet living in the 16th century. He lived in Kanuni Sultan Süleyman period. According to the knowledge given by the literary historians, he is from Karaman and his real name is Abdullah. There is not any information in the sources about the birth and death dates of the poet. Hasan Çelebi says that the poet calls himself Abdi-i Zarif. Beyani says that the poet is gracious. Sabuhi was well educated and found in various places as a professor. He was the subject of Hayrüddin Hacı from the chiefs of Kânuni Sultan Süleyman and served in the medreses in various parts of Anatolia including Amasya and Kütahya. We learn from the sources that some of the well-known scholars and poets are around Sabûhî and that he himself has joined the parliament of such poets, scholars, and some statesmen. Among these are Asik Celebi and Seydî Ali Reis. It is stated that there is a divan in poet's sources. This article will focus on the life of Karaman Sabuhi from the 16th century poets and the gazels that have not yet been studied on.

Keywords: Karamanlı Sabuhi, classical Turkish, poetry, gazel, nazire

ERDEM

Yayın İlkeleri

Atatürk Kültür Merkezi tarafından yayımlanan *Erdem*, insan ve toplum bilimleri alanında makalelere yer veren, hakemli bir uluslararası dergidir. Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı çıkar. Yayımlanacak yazılarda bilimsel araştırma ölçütlerine uygunluk, alana bir yenilik getirme ve başka yerde yayımlanmamış olma şartı aranır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, yayımlanmamış olmak şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

- *Erdem'e* gönderilen yazılar, yayın kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. İlgelere uygun bulunanlar, iki hakeme gönderilir. Yazarlar, hakemlerin önerilerini dikkate alıp gerekli düzeltmeleri yaparlar; fakat katılmadıkları noktalara itiraz etme hakkına sahiptirler.
- Yayımlanmasına karar verilen yazılar, sayfa düzenlemesi yapıldıktan sonra pdf formatında yazarlara gönderilir. Yazar son okumayı yapar ve gerekli düzeltmeleri metin üzerinde işaretleyerek dergiye geri gönderir.
- Yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Yayımlanan yazılar için telif ödenir ve yayın hakları Atatürk Kültür Merkezi'ne devredilmiş sayılır. Bu devir, sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.
- Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.

Yayın Dili

- *Erdem*'in dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda, derginin beşte birini geçmeyecek şekilde, İngilizce veya diğer Türk lehçeleriyle yazılmış yazılara da yer verilebilir. Dergiye gönderilecek yazıların akademik dil kullanımıyla ilgili her türlü kusura dair arınmış olması gerekir.

Yazım Kuralları ve Sayfa Düzeni

- Yazılar, MS Word veya uyumlu programlarla yazılmalıdır. Yazı karakteri olarak Times New Roman kullanılmalıdır. Yazılar 12 punto ve 1.5 satır aralığıyla yazılmalı, sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazıların uzunluğu 6000 sözcüğü geçmemelidir. Özel yazı karakterleri kullanılmamalı, transkripsiyon işaretleri varsa editörlük yapılabilecek şekilde belirtilmelidir.
- Yazarın adı, soyadı **koyu** harflerle; unvanı, görev yaptığı kurum ve e-posta adresi ise dipnotta normal harflerle yazılmalıdır.
- Makalenin başlığı içerikle uyumlu olup **koyu** harflerle yazılmalı ve 10 sözcüğü geçmemelidir.
- Makalenin başında, 150 ila 200 sözcükten oluşan Türkçe özet, makalenin sonunda ise İngilizce özet yer almalıdır. 12 punto ile yazılan özetlerin altında genel den özele doğru sıralanmış 5 ila 8 sözcükten oluşan anahtar sözcükler bulunmalıdır.
- Başlıklar **koyu** harflerle yazılmalıdır. Uzun yazılarda ara başlıkların kullanılması okuyucu açısından yararlıdır. Ana ve ara başlıkların tümü (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) **koyu** harflerle yazılmalıdır.
- Metin içindeki vurgulanması gereken ifadeler, "tırnak içinde" gösterilir, *eğik* veya **koyu** karakter kullanılmaz. Hem "tırnak içinde" hem *eğik* veya hem **koyu** hem *eğik* yazmak gibi çifte vurgulama yapılmaz.

- Doğrudan alıntılar "tırnak içinde" verilir. Alıntılar 4 satırdan uzun olduğunda, blokama yöntemi kullanılır. Paragraf girintileri sekme komutuyla yapılır; blok alıntılarda iki sekme içeriden yazılır. Blok alıntılarda yazı karakterinin boyutu değiştirilmez; 12 punto ile yazılır.
- Yazımda, özel durumlar dışında, *Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu* esas alınır.

Kaynak Gösterimi

- Dipnot ve kaynakların yazımı konusunda, yöntem bakımından kendi içinde tutarlılık şarttır. Uzun yapıt (kitap, dergi, gazete vb.) adları *eğik*, kısa yapıt (makale, öykü, şiir vb.) adları ise "tırnak içinde" yazılır. Ayrıca dipnotların yalnızca metne alınmayan ek bilgiler için kullanılması önerilir.
- Metin içindeki göndermeler, yazarın soyadı, yapıtın yayın yılı ve sayfa numarası olmak üzere parantez içinde şu şekilde yazılır: (Köprülü 1932: 120). Cümle içinde yazarın adı geçmişse, parantez içinde tekrarlanmasına gerek yoktur: (1932: 120).
- Birden fazla yazarlı yayınlarda, isimler metin içinde şu şekilde gösterilir: (Jameson ve Habermas, Lyotard 1990).
- Bir yapıtın derleyeni, çevireni, yayıma hazırlayana, editörü varsa künyede mutlaka gösterilmelidir.
- Elektronik ortamdaki metinlerin kaynak olarak gösterilmesinde, yazarı, başlığı ve yayım tarihi belirtilmiş olanlar kullanılır. Ayrıca künye bilgilerinde parantez içinde erişim tarihi belirtilmelidir.
- Ulaşılabilir kaynaklarda ikincil kaynak kullanımından kaçınılmalıdır.
- Atıf yapılmayan çalışmalara **Kaynaklar** kısmında kesinlikle yer verilmemelidir.
- **Kaynaklar** metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekilde yazılmalıdır. Eserlerin yayınevi açık şekilde ve makalelerin bulunduğu sayfa aralıkları belirtilmelidir.

Ayvazoğlu, Beşir (2012). "Peşyama Safa'nın *Hareket Yazıları*", *Erdem* 62, s.1-16.

Ergin, Muharrem (1991). *Dede Korkut Kitabı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gümüş, Semih (Ocak 2014). "Tarihin Rüyasını Gören Yazar: İhsan Oktay Anar", (Erişim tarihi: 2 Şubat 2014), <<http://www.milliyetsanat.com/kitap/kapak-konusu/tarihin-ruyasini-goren-yazar-ih-san-oktay-anar/336>>.

Jameson, Fredric ve Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard (1990).

Postmodernizm, Haz. Necmi Zeka, Çev. Güleğül Naliş, Dumrul Sabuncuoğlu ve Deniz Erksan, İstanbul: Kıyı Yayınları.

Moran, Berna (1994). "Bilge Karasu'nun *Kılavuz'u*", *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış III*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.119-134.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1969). *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Haz. Zeynep Kerman, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Erdem, published by Atatürk Culture Centre, is a peer-reviewed international journal that publishes articles on humanities and social sciences. It is published twice a year in June and December. The articles should be in accordance with scientific research criteria, contribute to related fields, and not have been published elsewhere. Symposium papers may be accepted for publication if they are not published before.

Review of Articles

- The articles submitted to *Erdem* are reviewed by the Editorial Board in terms of publishing principles. Those which are in accordance with the publication criteria are sent to two referees. The authors take referee suggestions into consideration, but they have the right to oppose to the points they do not agree.
- The articles accepted for publication are sent to the authors in pdf format after their page setup is done. The author reads the article for proof and makes necessary corrections and sends it back.
- The opinions expressed in the articles are authors' solely.
- The authors are paid for their articles. The copyright for published articles resides with Atatürk Culture Centre, and this includes the publication of the article on the net.
- Unpublished articles are not returned to authors.

The Language

- *Erdem* is published in Turkish. However, articles in English or in other Turkish dialects may also be published on condition that it does not exceed one fifth of an issue. The articles submitted to the journal should be in harmony with academic language use.

Style Guidelines

- Articles should be typed with MS Word or compatible programmes. Text should be written in Times News Roman font type, 12 font size, 1.5 spaced and pages should be numbered. Articles should not exceed 6000 words. Special fonts should not be used and if there are signs of transcription, they must be pointed out for editing.
- The name and surname of the author should be written in **bold** letters; academic title, institution and e-mail address should be written in normal letters in footnote.
- Titles should be coherent with the content of the article, and written in **bold** letters, not exceeding 10 words.
- At the beginning of the article there should be an abstract in Turkish, and an abstract in English at the end, each including between 150-200 words. Abstracts have to be typed with 12 font size, and 5 to 8 keywords from general to specific have to be supplied.
- Titles should be written in **bold** letters. It is suggested better to use headings in long articles. All main and subheadings (parts, bibliography, and appendix) should be written in **bold** letters.
- The parts to be emphasized in the text should be in "quotation marks", not in **bold** or *italics*. Both "quota-

tion marks" and *italics* or both **bold** and *italics* cannot be used at the same time.

- Direct quotations are written in "quotation marks". Quotations that exceed 4 lines are blocked. Use tab command for indentations, and for long quotations 2 tabs from the left margin. Use 12 font size for long quotations.
- *TDK Yazım Kılavuzu* is to be taken as the basis for spelling except for special occasions.

Citations and Bibliography

- Footnote and bibliography should be coherent in writing style. The names of long works (books, journals, newspapers etc.) are written in *italic* letters and short works (article, story, poem etc.) are written in "quotation marks". Also it is suggested that footnotes should only be used for additional information not included in text.
- References within the text should include the surname of the author, year of the publication, and page number in parentheses as follows: (Köprülü 1932: 120).
If the name of the author is used in the sentence, there is no need to mention it in parentheses: (1932: 120).
- For articles with more than one author, names should be referred as: (Jameson ve Habermas, Lyotard 1990).
- If a work has a compiler, translator, publisher or editor, it should be cited in the bibliography.
- Author, title, and publication date should be given for electronic sources. Also access date should be given in parentheses.
- Using secondary sources should be avoided.
- Works, that are not referred to in the text, should not be cited in the Bibliography. **Bibliography.**
- **Bibliography** should be given at the end of the article. Bibliographical information is to be ordered alphabetically as exemplified below. Publisher of the works and page numbers of the articles should be indicated.

Ayvazoğlu, Beşir (2012). "Peşyami Safa'nın *Hareket Yazıları*", *Erdem* 62, s.1-16.

Ergin, Muharrem (1991). *Dede Korkut Kitabı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gümüş, Semih (Ocak 2014). "Tarihin Rüyasını Gören Yazar: İhsan Oktay Anar", (Erişim tarihi: 2 Şubat 2014), <<http://www.milliyetsanat.com/kitap/ka-pak-konusu/tarihin-ruyasini-goren-yazar-ih-san-oktay-anar/336>>.

Jameson, Fredric ve Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard (1990).

Postmodernizm, Haz. Necmi Zeka, Çev. Gülgül Naliş, Dumlul

Sabuncuoğlu ve Deniz Erksan, İstanbul: Kıyı Yayınları.

Moran, Berna (1994). "Bilge Karasu'nun *Kılavuz'u*", *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış III*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.119-134.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1969). *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Haz. Zeynep Kerman, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kültür yayıncılığın öncüsünden

yine bir ilk...

İslam Düşünürleri Fârâbî

Prof. Dr. Mübahat Türker-Küyel Makaleleri-II

ATATÜRK
KÜLTÜR
MERKEZİ
BAŞKANLIĞI

ATATÜRK
KÜLTÜR
MERKEZİ
BAŞKANLIĞI

YENİ

e-magaza.akmb.gov.tr'den
ve kitabemizden edinebilirsiniz.

Kültür yayıncılığın öncüsünden

yine bir ilk...

MADENDEN YANSIYAN TARİH
Artuklu Sikkeleri

Ramazan UYKUR

ATATÜRK
KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI

ATATÜRK
KÜLTÜR
MERKEZİ
BAŞKANLIĞI

YENİ

e-magaza.akmb.gov.tr'den
ve kitabemizden edinebilirsiniz.

Kültür yayıncılığın öncüsünden

Yine bir ilk...

DEDE KORKUT ANLATILARINDA
DOĞA VE KÜLTÜR

Ümral DEVECİ

ATATÜRK
KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI

ATATÜRK
KÜLTÜR
MERKEZİ
BAŞKANLIĞI

YENİ

e-magaza.akmb.gov.tr'den
ve kitabemizden edinebilirsiniz.

Kültür yayıncılığın öncüsünden

Yine bir ilk...

H. Nurgül BEĞİÇ

TÜRK KEÇECİLİK SANATI

ATATÜRK
KÜLTÜR
MERKEZİ
BAŞKANLIĞI

YENİ

e-magaza.akmb.gov.tr'den
ve kitabemizden edinebilirsiniz.

ATATÜRK
KÜLTÜR
MERKEZİ
BAŞKANLIĞI

Kültür yayıncılığın öncüsünden

Yine bir ilk...

ABDÜLAZİZ B. ABDÜLKÂDİR MERÂĞÎ
VE
NEKÂVETÜ'L-EDVÂR'I

Ferdi KOÇ

ATATÜRK
KÜLTÜR
MERKEZİ
BAŞKANLIĞI

YENİ

e-magaza.akmb.gov.tr'den
ve kitabemizden edinebilirsiniz.

ATATÜRK
KÜLTÜR
MERKEZİ
BAŞKANLIĞI

Kültür yayıncılığın öncüsünden

2. Baskı

TÜRK KÜLTÜRÜNDE AĞAÇ KÜLTÜ

PERVİN ERGUN

ATATÜRK KÜLTÜR
MERKEZİ BAŞKANLIĞI

ATATÜRK
KÜLTÜR
MERKEZİ
BAŞKANLIĞI

YENİ

e-magaza.akmb.gov.tr'den
ve kitabemizden edinebilirsiniz.